

G.M.TANSIKBAÝEWA, W.A.KOSTESKIÝ

KONSTITUSION HUKUK ESASLARY

**Umumy orta bilim berýän mekdepleriň
9-njy synp okuwçylary üçin derslik**

Düzedilen we doldurylan sekizinji neşir

*Özbekistan Respublikasynyň Halk bilim ministrligi
tarapyndan neşire hödürlenen*

«SHARQ» NEŞIRÝAT-ÇAPHANA
PAÝDARLAR KOMPANIÝASYNYŇ
BAŞ REDAKSIÝASY
DAŞKENT – 2019

Syn ýazanlar:

AKKULOWA S.

- Nyzamy adyndaky Daşkent döwlet pedagogika uniwersitetiniň ýanyndaky Halk bilimi işgärlerini gaýtadan taýýarlamak we kämilleşdirmek merkeziniň «Sosial we ykdysady ylmlar metodikasy» kafedrasynyň uly mugallymy;

ŞERMUHAMEDOWA S.W. –

- Nyzamy adyndaky Daşkent döwlet pedagogika uniwersitetiniň ýanyndaky Halk bilim işgärlerini gaýtadan taýýarlamak we kämilleşdirmek merkeziniň «Sosial we ykdysady ylmlar metodikasy» kafedrasynyň uly mugallymy;

ÝUNUSOWA M.

- Daşkent şäheriniň 44-nji mekdebiniň Döwlet we hukuk esaslary mugallymy.

Awtorlar topary:

Tansikbaýewa G.M. 1-§§, 3, 29, 30, Ksteskiý W.A. 1–30-§§

Şertli belgiler:

Esasy kanun kesgitleýär

Normatiw resminama

Ýumuş

Üns beriň!

Ýatda saklaň!

Jemini jemleýäris.

Özüňizi barlap görüň!

K – 64 **G.M. Tansikbaýewa, W. A. Ksteskiý**

Konstitusion hukuk esaslary: umumy orta bilim berýän mekdepleriň 9-njy synp okuwçylary üçin derslik / A.H. Saidowyň redaksiýasy bilen – D.: “Sharq”, 2019. – 200 s.

ISBN 978-9943-26-937-8

UO'K 342.4(075)
KBK 67.400ya 721

Respublikanyň ýörite kitap gaznasynyň serişdeleriniň hasabyndan çap edildi.

KONSTITUSIÝA ÄLEMINE SYÝAHAT

Siziň eliňizde çylşyrymly, köp taraply we gyzykly hukuklar dünýäsi barada maglumat berýän kitap dur. Özbegistan Respublikasynda garaşsyzlyk yglan edilmegi we suveren demokratik döwlet gurluşynyň ýuridik esaslary – döwletiň bilen şahsyň arasyndaky özara gatnaşyklary kesgitläp berýän kanunçylygyň we hukukşynaslygyň esasyny şekillendirmekden başlandy. Şonuň üçin hem raýatlar tarapyndan kanunlaryň berjaý edilmegi dogry we kanun esasynda amala aşyrylmalydyr.

Özbegistan Respublikasynyň Prezidenti Ş.Mirziýaýew Konstitusiýa gününe bagyşlanan çykyşynda şeýle diýdi: «Konstitusiýamyzyň esasynda döwletimizde milli kanunçylyk ulgamy, döwlet organlary, raýatlyk jemgyýeti institutlary şekillendi. Bu günki günde ähli pudaklarda giň gerimli reformalar amala aşyrylýar. Sosial-ykdysady, syýasy we harby ukybymyz beýgeli, raýatlarymyzyň dünýägaraýşy gitdigiçe ösüp barýar. Bularyň ählisi, ilki bilen, Esasy Kanunymyzyň ruhlandyryjy güýç-gudratynyň netijesidir».

Gündogaryň beýik akyldary **Abu Ali ibn Sina**: «Näme üçin ýer ýüzünde ýowuzlyk munça köp?» diýen soraga: «Sebäpçisi siz bilen biz. Bilmezlik ýa-da sowatsyzlyk sebäpli ýamanlyk bilen göreşmegiň ýerine özümüz hem ýamanlygyň giň ýaýramagyna mümkinçilik döredip berýäris», diýip jogap beren eken.

Şu dersligiň her bir paragrafynda amaldaky kanun resminamalarynyň kömeginde çözmegimiz mümkin bolan her dürli ýagdaýlary Size hödürleýäris. Eger-de Sizi haýsydyr bir meseleleri çözmek gyzyklandyrsa, Özbekistan Respublikasynyň amaldaky kanun resminamalaryna ýüz tutmagyňyz mümkin.

Tekstde dünýä amalyýetinde kabul edilen ýuridik adalgalar we düşünelere hem duş gelersiňiz. Beýle ýagdaýlarda dersligiň soňunda berlen ýuridik adalgalar sözlüğine seredersiňiz.

Öwrenilen temany nähili özleşdiredigiňizi barlamak maksadynda her bir dersniň soňunda öwrenilenleri berkitmäge degişli soraglar hödürlenen.

Konstitusion hukugy öwrenip, Siz etmek mümkin bolanlary gadagan edilenlerden tapawutlandyrmagy öwrenersiňiz, öz hukuk we borçlaryňyzy goramagyň ýollaryny we serişdelerini gowy bilýän bolarsyňyz, iň möhümi, kanuna amal etmek bilen adalatlylygy gazanyp boljakdygyna berk göz ýetirersiňiz.

Siz kanunyň kömeginde her bir ynsanyň durmuşynda ýüz bermegi mümkin bolan ençeme meseleleri çözmek mümkinligini öwrenersiňiz.

Hukuk bilimi – hukuk medeniýet, ýagny ynsana hukuk berýän ähli gowy we peýdaly taraplaryny özleşdirmegiň goşmaça düzüm bölegi. Ahlak normalary we hukuk bilimleriniň jemi ýokary derejedäki hukuk medeniýetiniň esasyny düzýär. Döwletiň kanunçylyk esaslaryny özleşdirmek hukuklara we kanunlara gowy gatnaşykda bolmaga mümkinçilik döredýär, olary ýerine ýetirmegiň zerurlygyny aňladýar.

Konstitusion hukuk esaslary boýunça alan bilimleriňiz diňe geljekdäki däl, eýsem bu günki gündäki meseleleri çözmäge-de kömek berer, diýip umyt edýäris.

Hukuk bilimleri dünýäsine ak ýol, ezizler!

I bölüm

KONSTITUSIÝA – DÖWLETIŇ ESASY KANUNY

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy halkymyzyň syýasy-hukuk biliminiň beýik nusgasydyr. Ol hiç kime tabyn bolmazdan, erkin we azat, asuda we parahat, aýdyň durmuşyň kanuny kepili bolup gelýär. Bazar gatnaşyklaryna esaslanan hukuk demokratik döwletini, güýçli raýatlyk jemgyýetini gurmak babatda esasy başlangyç bolup hyzmat edýär -diýip doly ynam bilen aýtmak mümkin.

Şawkat MIRZIÝAÝEW,
Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti

1-§. KONSTITUSION HUKUK

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- «konstitution hukuk» düşünjesi hakynda;
- onuň hukugyň başga pudaklary bilen özara baglanyşygy hakynda;
- «Hukukşynaslyk» ulgamynda tutan orny hakynda öwrenersiňiz.

Jemgyýete Konstitusiýa näme üçin gerek?

1. Konstitusiýa we konstitution hukuk.
2. Konstitution hukuk – hukugyň öňdebaryjy pudagy.
3. Konstitusiýany üýtgetmek tertibi.

1. KONSTITUSIÝA WE KONSTITUSION HUKUK

Siz islendik medeniýetli we ösen jemgyýetde Esasy kanun bolan Konstitusiýanyň möhüm rol oýnaýanlygyny gowy bildiňiz. Çünki **Konstitusiýada** döwlet tarapyndan iň durnukly, hemişelik hukuklar we jemgyýet durmuşynyň normalary pugtalandyrylyp goýlan.

«Konstitusiýa» latynça «*constitutio*» sözünden alnan bolup, «**kesgitlemek**», «**düzülmek**» diýen manylary aňladýar, ýagny Konstitusiýa jemgyýetiň we döwletiň gurluşyny, döwlet hökümeti we dolandyryş organlaryny düzmek hem-de olaryň işiniň esasy prinsiplerini we olaryň hukuklaryny, raýatlaryň esasy hukuklaryny we borçlaryny, jemgyýetiň we şahsyň arasyndaky gatnaşyklaryny kesgitlep berýär.

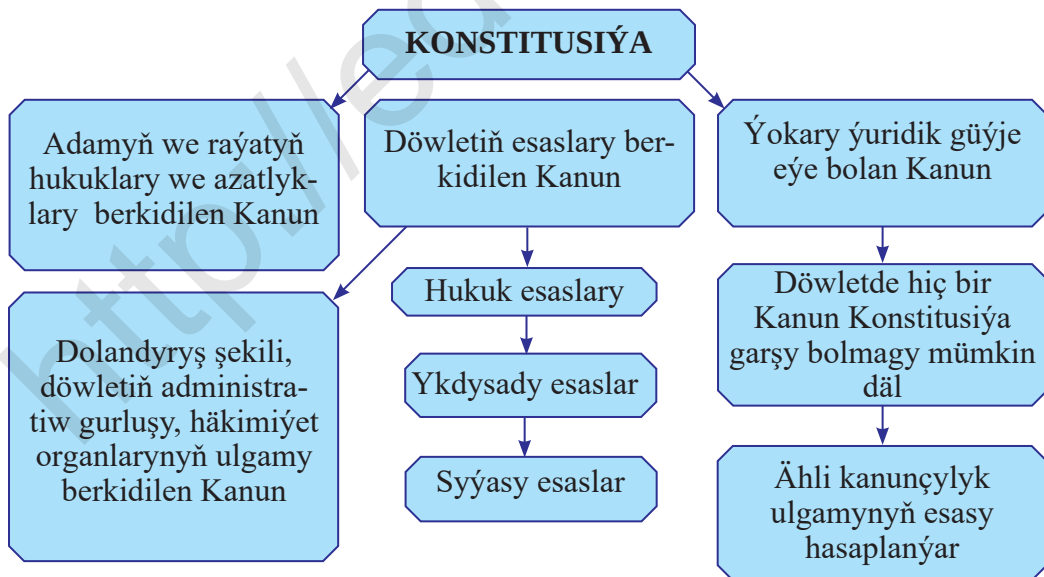
Galan ähli kanunlar, kodeksler, kararlar we buýruklar Konstitusíýanyň esasynda we oňa laýyklykda kabul edilýär. Bu bolsa döwletiň her bir normatiw resminamasynyň Konstitusíýa laýyk bolmagynyň hökmanydygyny aňladýar. Konstitusíýa jemgyýetiň ähli pudaklaryna, syýasy, ykdysady, ruhy-ahlak, zähmet işine, şahsy durmuşyna we başgalara täsir edýär.

Biziň ýurdumyzda Özbegistan Respublikasynyň Konstitusíýasynyň we kanunlaryň ileri tutulmagy sözsüz ykrar edilýär.

Ýatda saklaň!

Konstitusíýa – döwletiň Esasy kanuny, onda adamyň we raýatyň hukuklary we azatlyklary ygylan edilýär, ykrar edilýär we kepillendirilýär, döwleti dolandyryş şekili we ýerli gurluşy, hökümet merkezi we ýerlerdäki ýerli organlary düzmek ulgamy we olaryň hukuklary kesgitlep berilýär, şonuň ýaly-da, kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji organlary we sud hökümeti organlaryny düzmek tertibe salyp durulýar, saýlaw ulgamyna, döwlet simwollaryna we Konstitusíýa üýtgetmeler girizmegiň tertibi kesgitleňýär.

Konstitusiya bilen konstitusion hukugyň arasyndaky tapawut şunda ýagny, Konstitusiya konstitusion hukuk pudagy, okuw predmeti hökmünde konstitusiýany öwrenmek predmetiniň esasy bölegi hasaplanýar, ýagny konstitusion hukuk – hukuk pudagy, Konstitusiya bolsa ynha şu pudagyň çeşmesi.

1-nji ýumuş

Aşakdaky ýagdaýy göz önüne getiriň. Döwletde hukuk-tertup, kanunlar we hukuk normalary ýatyrylan. Adamlar kanuna amal etmeýär, başga raýatlar hukuklary hormat etmeýär, jenaýata jeza kesgitlemek we jezadan azat etmek hukugyny özlari kesgitleýär.

Siz nähili pikir edýärsiňiz, beýle ýagdaýda döwletde nähili hadysalar bolup geçýär? Eger-de kanunlar bolmasa kim köp jebir çekýär?

2-nji ýumuş

Döwletdäki hukuk tertipleri nähili şertlere bagly diýip oýlaýarsyňyz?

2. KONSTITUSION HUKUK – HUKUGYŇ ÖŇDEBARYJY PUDAGY

Hukuk özünde umummejbury normalar ulgamyny birleşdirýär. Bu normalar döwletde adamlaryň arasyndaky dürli gatnaşyklary tertibe salyp durýar. Şol sanda, käbir normalar maşgala durmuşynda emele gelyän gatnaşyklary, käbirleri bolsa zähmet ýa-da emläk gatnaşyklaryny tertibe salýar.

Ýatda saklaň!

Hukuk – döwlet tarapyndan kanunlarda we başga normatiw hukuk resminamalarynda kesgitlenen we döwletiň mejburlamagy bilen goralýan, döwletiň ähli ilaty üçin mejburi bolan tertip-düzgünleriniň ulgamy.

Hukuk tertibi – jemgyýetdäki gatnaşyklaryň belli bir ýagdaýy bolup, oňa döwletin Esasy kanuny – Konstitusiýa we başga hukuk normalaryna mejburi görnüşde hemmäniň amal etmegi, şahsyň hukuklarynyň we azatlyklarynyň üpjün edilmegi netijesinde gazanylýar.

Konstitusion hukuk milli hukuk ulgamynda hukugyň öndebaryjy pudagydyr, çünki in ýokary ýuridik güýje eýe bolan Konstitusiýa onuň esasy çeşmesi bolup hyzmat edýär.

Konstitusiýa ähli hukuk ulgamynyň esasy bolup hyzmat edýär, sebäbi hukugyň ösüşi Konstitusiýadan başlanýar, hut şonuň özi başga ähli kanunlara we hukuk-normatiw resminamalaryna esas bolýar. Konstitusiýanyň ýokary ýuridik güýji hem ynha şunda ýüze çykýar. Galan ähli hukuk resminamalary Esasy kanun – Konstitusiýadan gelip çykýar we oňa laýyk bolmalydyr.

Hukuk ulgamyny piramida görnüşinde göz önüne getirip görüň. Konstitusiýa ynha şu piramidanyň depesinde durýar diýsek, onuň depesinden in aşaky bölegine çenli bolan esaslarynda beýleki normatiw resminamalar – kanunlar, kodeksler, kararlar, buýruklar, pudaga degişli normatiwler we başgalaryň ýerleşendigini aýdyň görersiňiz.

Konstitusion hukuk normalary galan ähli ýuridik normalar, hukugyň her bir pudagy, her bir kanun we kanunasty resminamanyň esasy hasaplanýar. Şonuň üçin hem konstitusion hukuk her bir döwletin milli hukuk ulgamynda öndebaryjy abraýa eýedir.

Özbekistan Respublikasynyň Konstiusiýasy

Özbekistan Respublikasynyň Kanunlary

Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisi
Palatalarynyň Kararlary

Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň
Permanlary, Kararlary

Özbekistan Respublikasynyň Ministrler
Kabinetiniň Kararlary

Ministrlikler we Döwlet guramalarynyň
Kararlary

Ýerlerdäki ýerli döwlet dolandyryş
organlarynyň kararlary

Konstitusion hukugyň esasy çeşmesi – Konstitusiýa. Emma konstitusion hukuk diňe Konstitusiýadan ybarat bolmaýar. Başga kanunçylyk we hukuk-normatiw resminamalar hem hukugyň ynha şu pudagyň çeşmeleri hasaplanýar.

3. KONSTITUSIÝANY ÜYTGETMEK TERTIBI

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynda onuň durnuklylygyny üpjün etmek, tiz-tiz üýtgemegine garşylyk etmek boýunça goranmak çäreleri göz önünde tutulan. Olar Esasy kanunyň VI bölümünde beýan edilen bolup, onda üýtgetmek tertibi we şertleri görkezilen.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasyna üýtgetmeler Özbekistan Respublikasynyň referendумы arkaly ýa-da deňişliligine görä Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň deputatlary we Senatyň agzalarynyň umumy sanynyň keminde üçden iki böleginden ybarat köpçüligi tarapyndan ses berilse amala aşyrylýar. Kanunçylyk organy deňişli tekliپ girizilenden soň alty aýyň dowamynda Konstitusiýa üýtgetmeler hem-de düzedişler girizmek hakynda giň we her taraplaýyn ara alyp maslahatlaşmany hasaba alyp kanun kabul etmegi mümkin.

Eger Aly Mejlis Konstitusiýa üýtgetmeler girizmek hakyndaky teklibe garşy bolsa, tekliپ diňe bir ýyl geçenden soň gaýtadan girizilmegi mümkin.

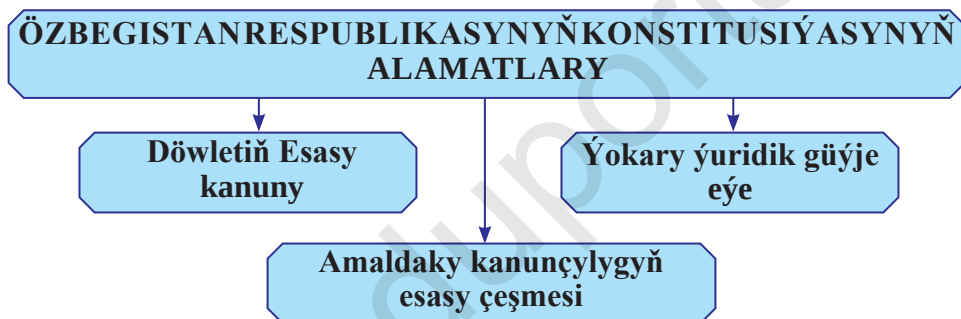
Ähli döwlet organlary öz aktlarynyň Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna laýyklygy üçin jogapkärdir. Olar Konstitusiýa görä iş alyp barmalydyrlar.

3-nji ýumuş

Pikirleniň we jogap beriň:

1. Ýerli hökümet organlarynyň buýruk we kararlarynda döwletiň Konstitusiyasyna laýyk bolmadyk düzgünleriň bolmagy mümkinmi?
2. Konstitusiýa hukuk gatnaşyklaryny anyk tertibe salyp durmagy üçin haýsy hukuk ulgamlaryna ugrukdyrylmagyny aýdyp beriň.
3. Nähili pikir edýärsiňiz, «ynsanyň hukuga bolan gatnaşygy» diýende näme göz önünde tutulýar?

4-nji ýumuş

Aşakdaky ýagdaýlar bilen tanyşyň. Olarda kanunçylyk esaslarynyň ýa-da ahlak normalarynyň bozulanlygyny anyklaň.

1-nji ýagdaý.

Piton (bogma ýylan) bilen bagly iş

Sirkde haýwanlary öwrediji är-aýal M. pensiýa çykandan soň, öz şahsy öýlerini 9 etažly öýdäki kwartira bilen çalyşdy. Olaryň kwartirasy birinji etažda ýerleşenligi sebäpli belent diwar bilen gurşalan howluda haýwanlary söýýänler klubyny düzdüler. Ol ýerde çagalar haýwanlary idetmek we öwretmek bilen pulsuz meşgullanýardy. Är-aýal M. sirkden tomaşa görkezip bilmeýän bogma ýylan, maýmyn we birnäçe güjük getiripdi.

Tiz wagtda bu köp etažly öýde ýaşaýanlardan suda şikayýat düşdi. Goňşularynyň arzasynda är-aýal M.-nyň saklaýan haýwanlary howluda oýnaýan çagalary gorkuzýanlygy, töweregini hapalaýanlygyny, haýwanlary öwredýän wagtynda galmagal edip, adamlara päsgel berýänligi hakynda bildirilýärdi.

2-nji ýagdaý.

Köçe ýol hereketi hadysasy

Ýeňil awtomaşyn sürüjisi I. kesel aýalyny tiz keselhana alyp bar-mak üçin tizligini artdyrdy. Pyýadalaryň geçýän ýerinde tormozy bas-maga ýetişmän köçäni kesip geçip barýan U. we S.-ny dürtüp goýberdi. Bu ýolagçylar hiç hili zyýan görmedi. Emma S. gorkup huşundan gideni üçin «Tiz kömek» çagyrmaga dogry geldi. Bulardan başga, jebirlenenler ýykylanynda geýimleri hapalanypdy. Sürüji I. jebirlenen S.-nyň birazdan soň huşuna gelenini we hiç kimiň ýaralanmadygyny görenden soň, ma-şynyny sürüp gitdi.

Jemini jemleýäris

Konstitusion hu-

kuk:

- Konstitusiýa – döwletiň Esasy kanuny;
- hukuk – döwletdäki umummejbury normalar ulgamy;
- konstitusion hukuk – hukugyň ýokary pudagy;
- konstitusion hukugyň esasy çeşmesi – Konstitusiýa;
- konstitusion hukuk normalary jemgyýet we döwlet gurluşynyň esaslaryny berkidýär.

Özüňizi barlap görüň!

1. Adama Konstitusiýa näme üçin gerek? Näme üçin ony Esasy kanun diýip atlandyryrlar?
2. Konstitusion hukuk näme? Konstitusion hukugyň Konstitusiýadan tapawudy nämede?
3. Hukugyň başga pudaklary bilen konstitusion hukugyň özara baglanyşygy nä-melerde ýüze çykyar?
4. Hukuk ulgamynda konstitusion hukuk nähili orun tutýar?
5. Konstitusion hukuk näme üçin hukugyň öňdebaryjy pudagy hasaplanýar?
6. Konstitusion hukuk normalaryny haýsy çeşmelerden tapmak mümkin?

2-§. AMALY SAPAK

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ KONSTITUSIÝASYNYŇ MAZMUNY WE HÄSIÝETNAMASY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň taslamasynyň nähili geçendigini we onuň kabul edilendigini;
- Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň aýratynlyklarynyň nämelerden ybaratdygyny öwrenersiňiz.

1. **Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň kabul edilmegi.**
2. **Sözbaşy: maksat we wezipeleri.**
3. **Konstitusiyada yglan edilen umumynsany gymmatlyklar.**
4. **Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň üstünligi.**
5. **Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň düzülişi.**

1. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ KONSTITUSIÝASYNYŇ KABUL EDILMEGI

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň taslamasy **1990-njy ýylyň 20-nji iýunyndan** başlap alymlar, jemgyýet öňdebaryjylary we döwlet dolandyryş organlarynyň hünärmenleri tarapyndan pugta işlenip taýýarlandy. Konstitusiyanyň taslamasynyň umumyhalk ara alyp maslahatlaşmagy üç aý dowam etdi. Umumyhalk ara alyp maslahatlaşylyan wagtynda gelip düşen 6 000 teklip esasynda taslama 80-den artyk düzedişler girizildi.

Giň umumyhalk ara alyp maslahatlaşylyan wagtynda bildirilen köp teklipler hasaba alynmak bilen komissiýa tarapyndan taýýarlanan Konstitusiyä taslamasy Ýokary Geňeşiň ara alyp maslahatlaşmagyna goýuldy. **1992-nji ýylyň 8-nji dekabrynda** Ýokary Geňeşiň **XI sessiýasynda** bu taslama makullandy we Özbekistan Respublikasynyň häzir amal edilýän Konstitusiyasy kabul edildi.

Garaşsyz Özbegistanyň birinji Konstitusiyasy şeýlelikde amala girdi – **8-nji dekabır – Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň kabul edilen günü**, umumyhalk baýram diýlip yglan edildi.

2. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ KONSTITUSIÝASYNYŇ ESASY MAZMUNY

Konstitusiýa – döwletiň Esasy kanuny bolup Konstitusion ulgam, döwlet we jemgyýet gurluşynyň esaslaryny kesgitlep berýär; kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji we sud hökümeti organlarynyň gurnalmagyny tertibe salyp durýar; saýlaw ulgamyny kesgitleýär; raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny, döwlet simwollaryny pugtalaýar; Konstitusiýa üýtgetme girizmegiň tertibini kesgitleýär.

Konstitusiýa hususy mülk we bazar ykdysadyýetine esaslanan täze sosial-syýasy ulgamyň başlangyjyny gurup berdi. Hususy eýeçilik eýeçiligiň başga şekilleriniň hatarynda döwletiň garamagyndadyr.

Konstitusiýada aňyýete esaslanan köpdürlülük, köppartiýalylyk, ýagny islendik möhüm meseläni çözmek boýunça pikirleriň köpdürliliginini göz önünde tutýan **syýasy plýuralizm** berkidilen.

Konstitusiýa döwleti däl, eýsem ynsany birinji orunda goýdy. Ynsan, onuň durmuşy, azatlygy, abraýy, gadyr-gymmaty we başga eldegrilmesiz hukuklary ýokary gymmatlyklar diýip yglan edildi.

Konstitusiýa, şeýle hem, raýaty we döwleti özara hukuklar we borçlar bilen baglaýan prinsipi hem berkitdi.

3. GIRIŞ: MAKSAT WE WEZIPELERI

Konstitusiýanyň ilkinji bölümi **Giriş** (preambula)dir. Onda Özbegistanyň ösüş ýolunyň maksatlary, wezipeleri we prinsipleri gysgaça görnüşde sanap geçilýär.

Girişiň möhümligi şunda, ýagny Konstitusiýanyň tekstinde beýan edilen ähli düzgünler onda yglan edilen aşakdaky esaslara we prinsiplere laýyk gelmelidir, şol sanda:

- adam hukuklaryna amal etmek;
- döwletliligiň esasy – suverenitet;
- döwleti milli döwletliligiň taryhy tejribelerine esaslanyp ösdürmek;
- demokratiýa we sosial adalat ideallaryny boýun almak;
- halkara hukugyň umumykrar edilen normalaryny ykrar etmek;
- ynsanperwer demokratik hukuk döwletini gurmak;
- raýatlaryň asudalygy we milli agzybirçiligi üpjün etmek.

Yatda saklaň!

Konstitusíýanyň Girişi – Esasy kanunyň kabul edilmegine sebäp bolan prinsipler hakynda halkyň dabaraly beýanatydyr. Girişde Konstitusíýa döwletiň halkynyň adyndan ygylan edilmegi we onuň arzuw-umytlary, islegleri we üstüne alýan borçlaryny aňladýar.

4. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ KONSTITUSÍYASYNYŇ ÜSTÜNLIGI

Özbeqistan Respublikasynyň Konstitusíýasynyň 15-nji maddasyna görä, biziň döwletimizde Özbeqistan Respublikasynyň Konstitusíýasynyň we kanunlarynyň üstünligi sözsüz ykrar edilýär. Döwlet we onuň organlary, emeldarlar, jemgyýetçilik birleşmeleri, raýatlar Konstitusíýa we kanunlara görä iş alyp barýarlar.

Özbeqistan Respublikasynyň Konstitusíýasy ýokary ýuridik güýje eýe we ol Özbeqistan Respublikasynyň ähli çäklerinde ulanylýar.

Özbeqistan Respublikasynyň kanunlary we beýleki normatiw-hukuk aktlary Özbeqistan Respublikasynyň Konstitusíýasy esasynda kabul edilýär. Olar Konstitusíýanyň normalaryna we prinsiplerine ters bolmaly däl. Munuň manysy şeýle, ýagny döwletiň ähli normatiw resminamalary Konstitusíýa normalaryna laýyklaşdyrylan ýagdaýda kabul edilmelidir.

Esasy kanun kesgitleýär

Bu Konstitusíýanyň hiç bir düzgüni Özbeqistan Respublikasynyň hukuklaryna we bähbitlerine zyýan ýetirýän görnüşde düşündirilmegi mümkin däl. Hiç bir kanun ýa-da normatiw-hukuk resminamasy Konstitusíýanyň normalaryna we düzgünlerine ters bolmagy mümkin däl.

Özbeqistan Respublikasynyň Konstitusíýasy, 16-njy madda.

Konstitusíýanyň düýpli we özüne çekiji aýratynlygy özbek halkynyň gadymy medeniýetine we milli gymmatlyklaryna esaslananlygydyr.

5. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ KONSTITUSIÝASYNYŇ GURLUŞY

GIRIŞ

I bölüm. Esasy prinsipler.

- 1-nji bap. Döwlet suvereniteti (1–6-njy maddalar);
- 2-nji bap. Halk häkimiýetçiligi (7–14-nji maddalar);
- 3-nji bap. Konstitusiýa we Kanunyň üstünligi (15–16-njy maddalar);
- 4-nji bap. Daşary syýasat (17-nji madda);

II bölüm. Adamyň we raýatyň esasy hukuklary, azatlyklary we borçlary.

- 5-nji bap. Umumy düzgünler (18–20-nji maddalar);
- 6-njy bap. Raýatlyk (21–23-nji maddalar);
- 7-nji bap. Şahsy hukuklar we azatlyklar (24–31-nji maddalar);
- 8-nji bap. Syýasy hukuklar (32–35-nji maddalar);
- 9-njy bap. Ykdysady we sosial hukuklar (36–42-nji maddalar);
- 10-njy bap. Adam hukuklarynyň we azatlyklarynyň kepilleri (43–46-nji maddalar);
- 11-nji bap. Raýatlaryň borçlary (47–52-nji maddalar);

III bölüm. Jemgyýet we şahs.

- 12-nji bap. Jemgyýetiň ykdysady esaslary (53–55-nji maddalar);
- 13-nji bap. Jemgyýetçilik birleşmeleri (56–62-nji maddalar);
- 14-nji bap. Maşgala (63–66-njy maddalar);
- 15-nji bap. Köpçülikleýin habar serişdeleri (67-nji madda).

**IV bۆlüm. Adminis-
trativ-çäk we döwlet
gurluşy.**

16-njy bap. Özbegistan Respublikasynyň administra-
tativ-çäk gurluşy (68–69-njy maddalar);

17-nji bap. Garagalpagystan Respublikasy (70–75-nji
maddalar).

**V bۆlüm.
Döwlet häkimiýetiniň gurluşy.**

18-nji bap. Özbegistan Respublikasynyň Aly Mejlisi
(76–88-nji maddalar);

19-njy bap. Özbegistan Respublikasynyň Prezidenti
(89–97-nji maddalar);

20-nji bap. Ministrler Kabineti (98-nji madda);

21-nji bap. Ýerli döwlet häkimiýeti esaslary (99–105-nji
maddalar);

22-nji bap. Özbegistan Respublikasynyň sud häkimiýeti
(106–116-njy maddalar);

23-nji bap. Saýlaw ulgamy (117-nji madda);

24-nji bap. Prokuratura (118–121-nji maddalar);

25-nji bap. Maliýe we kredit (122–124-nji maddalar);

26-njy bap. Goranyş we howpsuzlyk (125–126-njy maddalar).

**VI bۆlüm. Konsti-
tusyany üýtgetmek
tertibi.**

Konstitusýany üýtgetmek tertibi (127–128-nji maddalar).

Jemini jemleýäris

Konstitusıyanyň mazmuny:

- 1992-nji ýylyň 8-nji dekabry – Özbegistan Respublikasynyň Konstitusıyasynyň kabul edilmegi;
- Konstitusıyada adam, onuň durmuşy we azatlyklary ýokary derejeli gymmatlyk diýip ygılan edilen;
- döwlet organlarynyň we wezipeli şahslaryň jemgyýetiň we şahsyň önündäki jogapkärçiligi göz önünde tutulan;
- syýasy plýuralizm;
- adam bähbitleriniň döwlet bähbitlerinden ileri tutulmagy;
- Konstitusıya – döwlet bilen ýurduň ilatynyň arasyndaky şertnama;
- Konstitusıya – döwletiň Esasy kanuny;
- Giriş, 6 bölüm, 26 bap, 128 maddadan ybarat.

Özüňizi barlap görüň!

1. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusıasynda nähili umumynsany gymmatlyklar pugtalandyrylan?
2. Syýasy plýuralizm näme?
3. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusıasyna göre döwletde haýsydyr döwlet aňýetiniň ygılan edilmegi näme üçin gadagan edilipdir?

3-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ KONSTITUSIÝASYNYŇ ESASY PRINSIPLERI

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- döwlet suwerenitetiniň nämedigini;
- döwlet suwerenitetini ykrar etmegiň nähili möhümligini;
- demokratiýanyň düýp manysynyň nämeligini;
- demokratik prinsipleriň ähmiýetini öwrenersiňiz.

1. Döwlet suwereniteti.

2. Özbekistan Respublikasy – özbaşdak suveren döwlet.

3. Demokratiýa – halk häkimiýetçiligi.

4. Konstitusion düzümiň prinsipleri.

1. DÖWLET SUWERENITETI

Suwerenitet (fransuzça «*souverainete*») – döwletiň öz içki işlerinde we daşky gatnaşyklarynda başga döwletlerden özbaşdaklygydyr.

Ýumuş

Siz nähili pikir edýärsiňiz, häzirki zamanda dünýädäki başga döwletlerden düýbünden özbaşdak döwlet bolmagy mümkinmi? Başgaça aýdanda, ol absolýut döwlet suwerenitetine eýe bolmagy mümkinmi?

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan – suveren demokratik respublika. Döwletiň «Özbekistan Respublikasy» we «Özbekistan» diýen atlary bir manyny aňladýar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiasy, 1-nji madda.

Döwlet suwereniteti diňe bir döwletiň çäginde däl, onuň serhetlerinden daşarda hem emele gelýän meseleleri çözende häkimiýeti amala aşyrmak babatda başga döwletlerden doly özbaşdaklygyny aňladýar.

Suwerenitet – döwletiň içinde häkimiýetiň doly üstünligi hem-de daşary syýasatda özbaşdaklygy, onuň çäginde döwletiň kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji we sud häkimiýetleriniň dolulygydyr.

2. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASY – ÖZBAŞDAK SUWEREN DÖWLET

Döwleti kesgitleýän taraplaryň biri onuň döwlet suwereniteti hasaplanýar. Döwlet suwerenitetiniň aşakdaky esasy prinsipleri bar:

– döwletiň çäginin hem-de serhetleriniň eldegrilmesizligi we bölünmezligi;

– özbaşdak içeri we daşary syýasat;

– halkara hukugyň esasy prinsiplerini ykrar etmek we hormat etmek;

– döwlet diliniň özbek dili bolmagy;

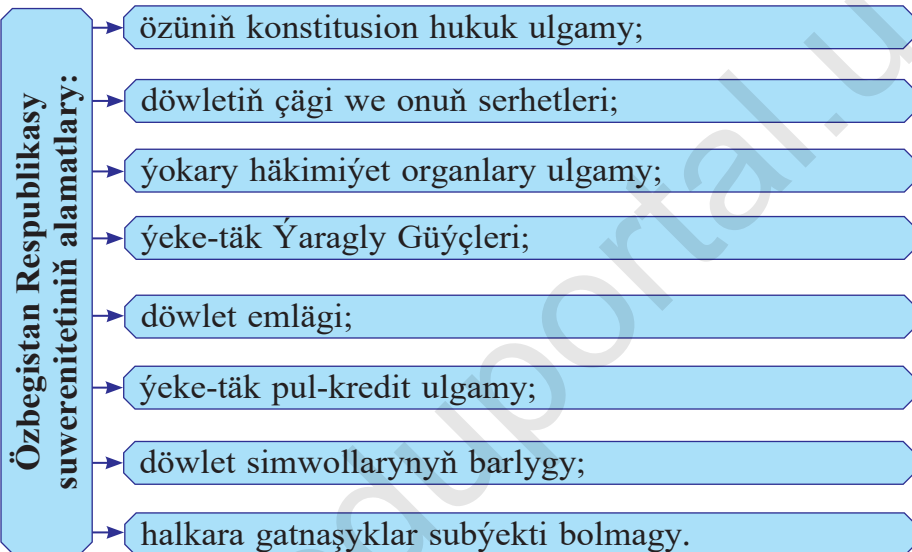
– öz ösüş ýoluny, döwlet simwollaryny saýlamakdaky özbaşdaklygy we şuna meňzeşler.

1991-nji ýylyň 31-nji awgustynda Özbegistan SSR Ýokary Geňeşiniň nobatdan daşary VII sessiýasynda Respublikamyz özbaşdak döwlet diýip yglan edildi. Şol sessiýada «**Özbegistan Respublikasynyň döwlet garaşsyzlygynyň esaslary hakynda**»ky Kanun kabul edildi. Bu Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň kabul edilen 1992-nji ýylyň 8-nji dekabryna çenli Esasy kanun roluny ýerine ýetirip geldi.

1991-nji ýylyň 29-njy dekabrynda ilkinji gezek alternatiwlik esasynda Özbegistanyň Prezidentlik saýlawy bolup geçdi.

1991-nji ýylyň 18-nji noýabrynda «Özbegistan Respublikasynyň Döwlet baýdagy hakynda»ky Kanun, 1992-nji ýylyň 2-nji iýulynda – «Özbegistan Respublikasynyň Döwlet gerbi barada»ky Kanun, 1992-nji ýylyň 10-njy dekabrynda – «Özbegistan Respublikasynyň Döwlet gimni barada»ky Kanun kabul edildi.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbegistan Respublikasy özüniň milli-döwlet we dolandyryş çäginiň gurluşyny, döwlet häkimiýeti we dolandyryş organlarynyň ulgamyny kesgitleýär, içeri we daşary syýasatyny amala aşyrýar.

Özbegistanyň döwlet serhedi we çägi eldegrilmesiz we bölünmezdir.

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 3-nji madda.

Döwletiň garaşsyzlygyny gazanmagy Özbegistana özbaşdak ösüş ýoluna gadam goýmaga, dünýä jemgyýetçiligine halkara gatnaşyklaryň doly hukukly subýekti hökmünde girmäge mümkinçilik berdi.

3. DEMOKRATIÝA – HALK HÄKIMIÝETÇILIGI

Halk häkimiýetçiligi prinsipi döwletimiziň Esasy kanununda beýan edilen bolup, onda halk döwlet häkimiýetiniň ýeke-täk çeşmesidigi nygtalýar.

Esasy kanun kesgitleýär

Halk döwlet häkimiýetiniň ýeke-täk çeşmesidir.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 7-nji madda.

«**Halk häkimiýetçiligi**» adalgasy grek dilindäki «**demokratiýa**» (*demos* – halk, *kratos* – häkimiýet) sözüniň terjimesidir. Bu düşünje ilkinji gezek Gadymky Gresiýada emele gelip, bütün dünýä giň ýaýrady.

Demokratiýa – bu:

- saýlanyp goýulýan häkimiýet organlarynda gatnaşmak;
- raýatlaryň döwleti dolandyrmakda gatnaşmagy;
- hemmäniň we her bir adamyň kanunyň önünde deňligi;
- jemgyýetiň we adamyň howpsuzlygy;
- raýatlaryň hukuklarynyň we azatlyklarynyň dolulygy;
- adamyň asuda durmuşyny we bähbitlerini goramakda döwletiň gamhorlугy;
- adamyň hukuklaryny we azatlyklaryny goramagyň kepillendirilen mehanizminiň barlygydyr.

Öz taryhynyň dowamynda adamzat demokratiýanyň iki şekilini işläp çykdy:
– **gönüden-göni demokratiýa**. Munda halk döwlet işlerini wekillersiz özi çözüýär (saýlaw, referendum, raýatlaryň ýüzlenmesi, kanunlar taslamalaryny ara alyp maslahatlaşmak we başgalar arkaly);

– **wekilçilikli demokratiýa**. Munda halk suveren hukuklaryndan peýdalanylýp, özleri saýlap goýan wekilleri (deputatlar we senatorlar) arkaly döwlet işlerini amala aşyrýar.

HALK HÄKİMİYETÇİLİĞİ

Gönüden-göni demokratiya

Wekilçilikli demokratiya

Döwlet möçberindäki meseleleri çözmekde halkyň gönüden-göni **referendumda gatnaşmagy**, ýagny döwletiň syýasy durmuşynyň iň möhüm meseleleri boýunça geçirilen umumy halk maslahatynda we gönüden-göni ses bermekde gatnaşmagy arkaly ýüze çykýar.

Halkyň adyndan diňe olaryň saýlan Prezidenti, Aly Mejlisiň deputatlary we senatorlar iş alyp barmagy mümkin.

Esasy kanun kesgitleýär

Jemgyýet we döwlet durmuşynyň iň möhüm meseleleri halk köpçüliginiň maslahatyna hödürlenýär, umumy sese (referenduma) goýulýar. Referendum geçirmek tertibi kanun bilen kesgitlenýär.

Özbeğistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 9-njy madda.

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNDA HALK HÄKİMİYETÇİLİĞİNİŇ ŞEKILLERİ

Referendum

Saýlaw

Kanun taslamalarynyň ara alyp maslahatlaşylmagy

Döwlet organlaryna şikaýat we arzalar bilen ýekebara we köpçülikleýin görnüşde ýüzlenmegi

Raýatlaryň döwlet we jemgyýet işlerinde gatnaşmagy

Döwlet karar kabul etmegi üçin jemgyýetçiligiň pikirini bilmegi zerur bolanda Konstitusiya, kanunlaryň taslamalary umumy halk ara alyp maslahatlaşmagyna goýulmagy, ýagny referendum geçirilmegi mümkin. Umumy halk referendумы bütün döwlet möçberinde ýa-da ýerli çäklerde geçirilmegi mümkin. Meselem, 2002-nji ýylyň 27-nji ýanwarynda Özbeğistan Respublikasynda referendum geçirilip, onda nobatdaky ça-

gyryşda Özbekistan Respublikasynyň iki palataly parlamentini saýlamak hakyndaky mesele çözüldi. Referendumda gatnaşan raýatlaryň köpçüligi bu meseläni goldadylar. Şeýlelikde Özbekistan Respublikasynda iki palataly parlament emele geldi.

4. KONSTITUSION DÜZÜMİNŇ PRINSIPLERI

Demokratik döwletiň iň möhüm Konstitusion prinsiplerinden biri **häkimiýetiň bölünmek prinsipidir** (Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 11-nji madda).

Ynha şu prinsipe laýyklykda döwlet häkimiýeti kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji we sud häkimiýeti organlaryna bölünýär.

Bu zat näme üçin zerur, munda her bir häkimiýet pudagynyň häkimiýet hukugynyň çäklerinden çete çykmak we ony özleşdirmäge ýol bermezden başgasyny tutup durmagy üçin zerurdyr. Häkimiýetlerden hiç biri beýlekisiniň işine gatyşmaly däl. Bu prinsipiniň amalyýetdäki manysy haýsydyr bir topar ýa-da aýratyn şahs tarapyndan häkimiýetiň eýeläp alynmagyna ýol bermezlige gönükdirilendir. Diňe we diňe kanuna boýun egmegi hökman bolan sud organlarynyň işine gatyşmak bolsa aýratyn howpludyr.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynyň döwlet häkimiýetiniň ulgamy – häkimiýetiň kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji we sud häkimiýetine bölünmek prinsipine esaslanýar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 11-nji madda.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiasynyň esasy prinsipleri:

- suverenitet – döwletiň içki we daşky işlerde özbaşdaklygy;
- halk häkimiýetçiligi: referendum, saýlaw, ýygnaklar we başgalar;
- demokratiýa: gönüden-göni, wekilçilikli;
häkimiýetiň bölünmegi: kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji we sud;
- döwlet simwollary: baýdak – 1991-nji ýyl 18-nji noýabr, gerb – 1992-nji ýyl 2-nji iýul, gimn – 1992-nji ýyl 10-njy dekabrl.
- **1991-nji ýyl 29-njy dekabrl**da Özbekistan Prezidentligine saýlaw alternatiw esasynda bolup geçdi;
- Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiasy **1992-nji ýylyň 8-nji dekabrynda** kabul edildi.

Özüňizi barlap görüň!

1. Döwlet suvereniteti näme?
2. Döwlet suvereniteti onuň häkimiýetiniň çäklenmezligini aňladýarmy?
3. Döwlet suvereniteti adam hukuklary bilen nähili laýyklaşdyrylýar?
4. Demokratiýanyň ähmiýeti nämede, ol nähili görnüşlerde amala aşyrylýar?
5. Özbekistan halkynyň adyndan kimiň iş alyp barmagy mümkin?
6. Konstitusion prinsipler diýende nämäni düşünýärsiňiz?

4-§. AMALY SAPAK

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ DAŞARY SYÝASATY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- döwletiň daşary syýasy işiniň nämedigini;
- Özbegistanyň döwlet garaşsyzlygyny gazanmagynyň onuň daşary syýasy gatnaşyklaryna nähili täsir edendigini öwrenersiňiz.

1. Döwletiň daşary syýasy işi.

2. Özbegistan Respublikasynyň daşary syýasatynyň esasy prinsipleri.

1. DÖWLETIŇ DAŞARY SYÝASATY

Bu gün hukuga degişli örän möhüm temalardan biri, döwletimiziň daşary syýasaty hakynda öwreneris.

1-nji ýumuş

Dersligiň paragrafyndaky materiallardan peýdalanyp aşakdaky ýumuşlary ýerine ýetiriň:

- 1. Döwletiň daşary syýasatyna degişli mysal getiriň.**
- 2. Özbegistan Respublikasynyň halkara gatnaşyklarda doly hukukly subýektdigini mysallar arkaly subut edip beriň.**
- 3. Halkara guramalar bilen arkalaşykda döwletimiziň esasy maksat we wezipelerini anyk mysallar bilen görkeziň.**

2-nji ýumuş

Özbegistan Respublikasynyň Prezidenti Ş. Mirziýaýewiň derslikde berlen pikirlerinden birini saýlap, döwletimiziň daşary syýasatyna gatnaşygyňyzy bildirmäge hereket ediň.

Aşakdaky jümleleri dowam etdirip, öz pikiriňizi beýan ediň:

Meniň pikirime görä, ...

Muny şeýle subut ederin, ýagny ...

Mundan şeýle netije çykardym, ýagny...

1. «Döwletimiziň berk pozisiýasy öňki ýaly üýtgemeyär, hiç bir harby-syýasy bloklara goşulmazlyk, Özbekistanyň çäklerinde başga döwletleriň harby bazalaryny we obýektlerini ýerleşdirmäge, şeýle hem, döwletimizden daşarda harby gullukçylarymyzyň bolmagyna ýol bermezlik bolup galýar».

2. «Ýakyn goňşularymyz bolan Türkmenistan, Gazagystan, Gyrgyzystan, Täjigistan bilen gatnaşyklarda açyklyk, duýgudaşlyk we pragmatik syýasat alyp barmaga sadyk bolup galýarys».

3. «GDA döwletleri bilen gatnaşyklary ösdürmäge, Strategik arkaşyk hakyndaky şertnama, Soýuzdaşlyk hakyndaky şertnama we başga möhüm ylalaşyklar esasynda Russiýa Federasiýasy bilen dostluk gatnaşyklaryny her taraplaýyn pugtalandyrmaga aýratyn orun berilýär. Bu resminamalar iki döwletiň hem bähbitlerine jogap berýär hem-de regionda durnuklylygy we howpsuzlygy pugtalandyrmaga hyzmat edýär».

4. «Asudalygy bozmagy isleýän, ýamanlyk, duşmanlyk, dawa gözleýän, hat-da gan dökülmegini isleýän güýçleriň barlygy syr däl. Ynjalyksyz döwürde we ynjalyksyz regionda ýaşaýanlygymyzy gönüden-göni we açyk aýdyň ykrar etmelidiris».

5. «Watanymyzyň ynamly goragyny, onuň goranmak ukybyny pugtalandyrmagy, döwlet serhetleriniň eldegrilmesizligini üpjün edýän we kepillendirýän çäreler toplumyny amala aşyrmagy dowam etdirmeli. Içki we daşky güýçleriň döwletimiziň suverenitetine we özbaşdaklygyna bolan islendik howp talap edijilik bilen ýatyrylýar».

Daşary syýasat – öz serhetlerinden daşarda halkara ýagdaýda gatnaşyp, döwletiň başga döwletler, halkara guramalar bilen gatnaşyklaryny, döwletiň halkara gatnaşyklardaky umumy syýasatyny amala aşyrmakdan ybarat işi.

Ýatda saklaň!

Halkara hukuk – halkara gepleşikler wagtynda döwletara we halkara guramalar bilen gatnaşyklaryny tertibe salyp durýan ýuridik düzgünler toplumu.

Başga döwletler bilen özara gatnaşyklardaky öz hukuk we borçlaryny daşardan haýsydyr basyş geçirilmezden amala aşyrmaga laýyk bolan özbaşdak döwlet halkara gatnaşyklar subýektine öwrülmegi mümkin. Halkara hukuk subýekti bir döwletiň beýleki döwletiň üstünden hökümdarlygyny ykrar etmeýär. Beýle döwlet özüniň içeri we daşary syýasatyny amala aşyrmak babatda özbaşdak bolýar.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasy halkara gatnaşyklaryň doly hukukly subýektidir.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 17-nji madda.

Bütün ynsanyýetiň taryhynda planetamyzda 15 müňden gowrak uruşlar bolup geçdi. Olarda 3,5 mlr-da golaý adam gurban boldy. Şonuň üçin hem adamlar hemişe emele gelen meseleleri asuda ýol bilen çözmäge hereket etdiler.

Ikinji jahan urşundan (1939–1945-nji ýyllar) soň parahatçylygy we howpsuzlygy goramak we saklamak maksadynda 1945-nji ýylyň 24-nji oktýabrynda San-Fransisko (ABŞ) şäherinde 51 sany döwletiň wekilleri Parahatçylyk Konstitusiyasy diýen ada mynasyp bolan Birleşen Milletler Guramasynyň (BMG) Düzgünnamasyna gol çekipdi.

Häzirki wagtda 193 sany döwlet, şol sanda, Özbegistan hem BMG agzasydyr. Özbegistan 1992-nji ýylyň 2-nji martynda BMG-nyň doly hukukly agzasy boldy.

Ähli döwletler – BMG-nyň gatnaşyjylary öz işlerinde aşakdaky prinsiplere amal etmek borjuny alýarlar:

- halkara normalara we şertnamalara amal etmek;
- agzalalyklary parahatçylyk ýoly bilen tertibe salmak;
- güýç bilen howp salmak ýa-da ony ulanmaktan saklanmak;
- içki işlere we arkalaşyk işlerine gatyşmazlyk.

Özbaşdak bolan ilki günlerinden Özbegistan Respublikasy dünýä jemgyýetçiligine giriş ýoluny saýlady:

Meselem, 1993-nji ýylyň 26-njy fewralynda döwletimiz ÝHAG (Ýewropa howpsuzlyk we arkadaşlyk boýunça Halkara gurama);

– 1993-nji ýylyň 29-njy oktaýbrynda – Birleşen Milletler Guramasynyň

Tälim, ylym we medeniýete ýöriteleşen edarasy – ÝUNESKO-a;

– 1995-nji ýylyň 22-nji dekabrynda BMG-nyň ÝUNISEF Halkara Adatdan daşary Çagalar fonduna;

– 2001-nji ýylyň 15-nji iýunynda ŞAG (Şanhaý arkadaşlyk guramasy) na we başga guramalara kabul edildi.

Özbegistan GDA döwletleri, Ýewropa Soýuzy, Halkara walýuta fondy, Bütindünýä banky, Aziýa Ösüş Banky (AÖB) we Yslam Arkadaşlyk

Guramasy (YAG) we başga halkara guramalar bilen aktiw arkadaşlyk edip gelýär.

Häzir dünýäniň 146-dan gowrak döwleti Özbegistany özbaşdak döwlet hökmünde ykrar etdi. Şeýlelikde, döwletimiz dünýä jemgyýetçiliginde hukuk subýekti görnüşinde özüniň mynasyp ornuny eýeledi.

2. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ DAŞARY SYÝASATYNYŇ ESASY PRINSIPLERI

Döwletiň Esasy kanunynda görkezilen daşary syýasat prinsiplerine (17-nji madda) aşakdakylar girýär:

- döwletleriň suveren deňligi prinsipi, ýagny başga döwletleriň suverenitetini hormat etmek mejburylygy;
- güýç ulanmazlyk ýa-da güýç bilen howp salmazlyk prinsipi;
- serhetleriň eldegrilmesizligi prinsipi;
- başga döwletleriň içki işlerine gatyşmazlyk prinsipi;
- dawalary parahatçylyk ýoly bilen çözmek prinsipi, şeýle hem, döwletiň, halkyň bähbitleri, asudalygyny we howpsuzlygyny üpjün etmek maksadynda soýuzlar düzmek, dostluk gatnaşyklaryna we başga döwletlerara guramalara girmek we olardan bölünip çykmak prinsipi.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleri Özbekistan Respublikasynyň döwlet suverenitetini we ýerli bitewiligini, ilatyny asuda durmuşyny we howpsuzlygyny goramak üçin düzülýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusíasy, 125-nji madda.

Jemini jemleýäris

Özbekistan Respublikasynyň daşary syýasaty:

- ➔ halkara gatnaşyklaryň deň hukukly agzasy;
- ➔ halkara hukuk normalarynyň üstünliginiň ykrar edilmegi;
- ➔ **daşary syýasatyň prinsipleri:**
 - suveren deňlik;
 - döwletiň içki işlerine gatyşmazlyk;
 - güýç ulanmazlyk ýa-da güýç bilen howp salmazlyk;
 - dawalary asuda ýol bilen çözmek;
 - serhetleriň eldegrilmesizligi;
 - soýuzlar düzmek we olardan bölünip çykmak;
- ➔ 1991-nji ýyl – GDA; 1992-nji ýyl – BMG; 1993 – ÝUNESKO; 1995 – ÝUNISEF; 2001-nji ýyl – ŞAG.
- ➔ Özbekistan Respublikasynyň döwlet garaşsyzlygyny 146 döwlet ykrar etdi.

Özüňizi barlap görüň!

1. Döwletiň daşary syýasy işi jemgyýetçilik durmuşynyň haýsy pudagynda we nähili maksatlarda amala aşyrylýar?
2. Nähili döwlet halkara gatnaşyklaryň doly hukukly subýekti hasaplanýar?
3. Özbekistan Respublikasy haýsy halkara guramalaryň işinde gatnaşýar?

ARALYK BARLAG ÜÇIN SORAGLAR

Kynçylyk çekseňiz ýaýyň içinde görkezilen dersligiň sahypalaryna serediň.

1. Latynçadan terjime edende «konstitusiýa» aşakdaky manyny aňladýar? (5-nji s.)
2. Konstitusiýa nämäni kesgitlep berýär? (5-nji s.)
3. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň esasy mazmunyny sanap beriň. (6-njy s.)
4. Konstitusiýa konstitusion hukukdan nämesi bilen tapawutlanýar?
5. Hukuk näme? (7-nji s.)
6. Döwletde hukuk-tertipleşme işleri nähili üpjün edilýär? (7-nji s.)
7. Hukuk gatnaşyklaryny gutarnykly tertibe salyp durmak üçin Konstitusiýa haýsy pudaklara gönükdirilýär? (8-nji s.)
8. Konstitusion hukuk näme üçin hukugyň öndebaryjy pudagy hasaplanýar? (8-nji s.)
9. Haýsy hukuk normalary konstitusion hukugyň çeşmeleri hasaplanýar? (9-njy s.)
10. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň esasy alamatlaryny sanap beriň. (10-njy s.)
11. Özbegistan Respublikasynyň amaldaky Konstitusiýasy haçan kabul edildi? (12-nji s.)
12. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň Girişiniň esasy maksadyny aýdyň. (13-nji s.)
13. Döwletiň içeri we daşary gatnaşyklarda başga döwletlerden garaşsyzlygyna näme diýilýär?
14. Döwlet suverenitetiniň alamatlaryny sanap beriň. (18-nji s.)
15. «Özbegistan Respublikasynyň Döwlet baýdaky hakynda»ky Kanun haçan kabul edildi? (20-nji s.)
16. «Özbegistan Respublikasynyň Döwlet gerbi hakynda»ky Kanun haçan kabul edildi? (20-nji s.)
17. «Özbegistan Respublikasynyň Döwlet gimni hakynda»ky Kanun haçan kabul edildi? (20-nji s.)
18. Referendum näme? (22-nji s.)
19. Özbegistan Respublikasynyň örän möhüm konstitusion prinsiplerini sanap beriň. (23-nji s.)
20. Özbegistan Respublikasynyň döwlet häkimiýeti ulgamy haýsy principe esaslanan? (23-nji s.)
21. Özbegistan halkynyň adyndan kim iş alyp barmagy mümkin? (24-nji s.)
22. Halkara hukuk subýekti bolmak nämäni aňladýar? (27-nji s.)
23. Birleşen Milletler Guramasyna agza bolan döwletleriň öz hereketlerinde amal etmek borjyny alan prinsiplerini sanap beriň. (28-nji s.)
24. Özbegistan Respublikasynyň daşary syýasatynyň esasy taraplaryny sanap beriň. (29-njy s.)
25. Özbegistan Respublikasynda Ýaragly Güýçler nähili maksatlarda düzülýär we berkidilýär? (30-njy s.)
26. Özbegistan Respublikasy haýsy halkara guramalaryň işinde gatnaşýar? (28-nji s.)
27. Özbegistanyň garaşsyzlygyny häzirkä wagtda näçe döwlet ykrar eden? (29-njy s.)

II bölüm

ADAMYŇ WE RAÝATYŇ ESASY HUKUKLARY, AZATLYKLARY WE BORÇLARY

Özbekistan Respublikasynda ähli raýatlar bir meňzeş hukuklara we azatlyklara eýe bolup, jynsyna, milletine, diline, dinine, sosial gelip çykyşyna, ynamyna, şahsy we sosial abraýyna garamazdan, kanunyň önünde deňdirler.

**Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy,
18-nji madda.**

5-§. ADAMYŇ WE RAÝATYŇ ESASY HUKUKLARY WE AZATLYKLARY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- adamyň we raýatyň nähili hukuklara we azatlyklara eýeligini;
- Özbekistan Respublikasynda döwletin bilen raýatlaryň arasyndaky özara gatnaşyklar hakynda öwrenersiňiz.

- 1. Adam we döwlet: olar özara nähili baglanyşan?**
- 2. Hākimiýet diýeni näme?**
- 3. Adamyň we raýatyň esasy hukuklary we azatlyklary.**

1. ADAM WE DÖWLET: OLAR ÖZARA NÄHILI BAGLANYŞAN?

Taryhda hem adamyň öz hukuklary üçin göreşmedik döwri bolmandyr. Adamlaryň öz hukuklary üçin göreşinde adamyň mynasyp ýaşamaga bolan hukugyny goraýan ençeme taglymlar, teoriýalar hem-de bilimler döredi we ösdi.

Oýanyş döwrüniň akyldary Gündogaryň meşhur hukukşynaslaryndan biri Ymam Burhaneddin al-Marginanynyň her bir ynsanyň tebigy hukuklaryna, ol ynha şu döwletin raýaty ýa-da däldigine garamazdan, amal edilmegini kanunlaşdyrmak we üpjün etmek zerurlygy hakyndaky taglymyny goldadylar. Hut ynha şu döwürden başlap döwlete düýbünden başgaça

– şahs hukuklaryny aýak asty edýän institut (gurama) görnüşinde däl-de, eýsem onuň ynsan we jemgyýetiň bähbitlerine hyzmat etmegi mukdaý nazaryndan çemeleşilýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynda demokratiýa umumynsany prinsiplere esaslanýar, olara görä adam, onuň ömri, azatlygy, abraýy, gadyr-gymmaty we başga eldegrilmesiz hukuklary ýokary derejeli gymmatlyk hasaplanýar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 13-nji madda.

Adam hukuklaryna Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň II bölümi bagyşlanan bolup, bu bölüm «Adamyň we raýatyň esasy hukuklary, azatlyklary we borçlary» diýip atlandyrylýar (18–52-nji maddalar).

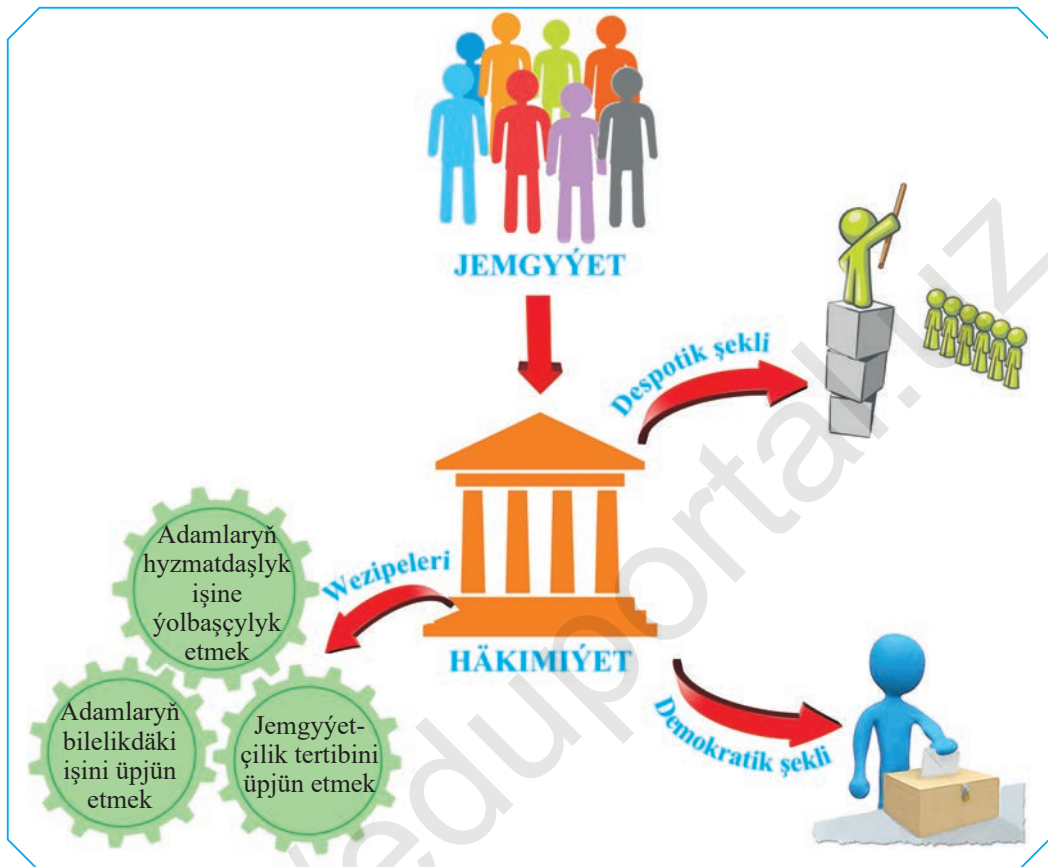
Şeýlelikde, Konstitusiýamyzda adamyň hukuklaryny we azatlyklaryny ykrar etmek, olara amal etmek we olary goramak – döwletiň borjy, diýen düzgün berk kesgitlenendir.

2. HÄKIMIÝET NÄME?

Häkimiýet – bu adamlar, maddy obýektler, çäkleri dolandyrmak, buýruk bermek mümkinçiligi. Ol awtoritet, söz, hereket, şeýle hem, mejbur etmek arkaly amala aşyrylýar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň 7-nji maddasynda halk döwlet häkimiýetiniň ýeke-täk çeşmesiligi hakyndaky düzgün beläp goýlan. Özbekistanda döwlet häkimiýeti halkyň peýdalary esasynda we diňe Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy bilen wekil edilen organlar hem-de Konstitusiýa esasynda kabul edilen kanunçylyk bilen amala aşyrylýar.

Konstitusiýada görkezilmedik tertipde häkimiýet organlarynyň işini saklamaklyk ýa-da ýatyrnaklyk, döwlet häkimiýetiniň hukugyny bermek, täze we häkimiýetiň parallel gurluşyny düzmeklik Konstitusiýa garşy hasaplanýar we kanun boýunça jogapkärçilige çekilýär.

3. ADAMYŇ WE RAÝATYŇ ESASY HUKUKLARY, AZATLYKLARY WE BORÇLARY

Konstitusıýanyň II bölümi doly adamyň we raýatyň esasy hukuklaryna, azatlyklaryna we borçlaryna bagyşlanan. Öz mazmuny boýunça her bir adam we raýat hukuklary bir-birine laýyk gelýär, emma raýatlyga eýe bolan şahslaryň hukuklary we raýatlyga eýe bolmadyk şahslaryň hukuklary bir-birinden tapawutlanýar. Raýatlyga eýe bolan şahslaryň hukuklary döwlet organlaryna saýlamak we saýlanmak, döwlet edaralarynda jogapkär wezipelerde işlemek hukugyna, hut şu döwletiň armıýasynda gulluk etmek borjuna eýe bolmadyk şahslaryňka seredende köprükdir.

ADAMYŇ WE RAŇATYŇ ESASY HUKUKLARY WE AZATLYKLARY

Şahsy

Syýasy

Ykdysady we sosial

Şahsy hukuklar we azatlyklar (Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiasynyň 24–31-njy maddalary):

ýaşamak;

azatlyk, sudda goranmak we şahsy eldegrilmesizlik;

adyna we abraýyna howp salynmagyndan şahsy durmuşyna gatyşmakdan goranmak we ýaşayyş jaý eldegrilmesizligi hukugy;

bir ýerden ikinji ýere göçmek we ýaşayyş jaýyny saýlap almak erkinligi;

pikirlenmek, söz we ynam azatlygy;

raýatyň hukuklaryna we bähbitlerine bagly bolan resminamalar, kararlar we başga materiallar bilen tanşyp çykmak;

wyždan we dini ynam azatlygy.

Syýasy hukuklar (Özbekistan Respublikasynyň Kons- titusiasynyň 32–35-njy maddalary):

jemgyýet we döwlet işlerini dolandyrmakda gatnaşmak hukugy;

Özbekistan Respublikasynyň kanunçylygyna laýyk mitingler, parahat ýygnaqlar we çykyşlarda öz aktiwligini görkezmek hukugy;

döwlet häkimiýetiniň wekillik organlaryna saýlamak we saýlanmak hukugy;

kärdeşler arkalaşyklaryna, syýasy partiýalara we başga jemgyýetçilik birleşiklerine birleşmek, köpçülikleýin hereketlerde gatnaşmak hukugy;

döwlet organlaryna, edaralaryna ýa-da halk wekilligine arzalar, şikayatlar we teklipler bilen ýüzlenmek hukugy.

**Ykdysady we sosial hukuk-
lar (Özbekistan Respublikasynyň
Konstitusiasynyň 36–42-nji maddalary):**

hususy mülkdar bolmak hukugy;

zähmet çekende amatlyklara eýe bolmak we işsizlikden
goranmak hukugy, iş we hünär saýlamak azatlygy;

ýaşyna görä (pensiýa), iş ukybyny ýitirende, şeýle hem,
bakyjysyndan mahrum bolanda sosial üpjünçilik almak
hukugy;

kanun bilen gadagan edilmedik ykdysady iş hukugy;

hak tölenýän dynç alyş hukugy;

ýokary hilli lukmançylyk kömeginden peýdalanmak
hukugy.

**Medeni hukuk-
lar (Özbekistan
Respublikasynyň
Konstitusiasynyň
41–42-nji maddalary):**

bilim almak hukugy, pulsuz umumy tälimiň kepil-
lendirilmegi;

ylma we tehnika degişli döredijilik erkinligi hukugy;

medeniýet üstünliklerinden peýdalanmak hukugy.

Raýatlaryň ähli hukuklary we azatlyklary **Özbekistan
Respublikasynyň Konstitusiasynyň 18–46-njy maddalarynda pug-**

talap goýlan we olar şahsy, syýasy, ykdysady we sosial, medeni hukuklara bölünýär.

1-nji ýumuş

Siziň pikiriňize görä, özümi erkin we özbaşdak ynsan diýip duýmagymyz üçin biz nähili hukuklara we azatlyklara eýe bolmalydyrys?

Her bir döwletiň ilaty diňe ynha şu döwletiň raýatlaryndan ybarat bolman, eýsem ol ýa-da bu sebäplere görä onda wagtlaýyn ýaşap duran ýa-da hemişelik ýaşayan adamlardan hem ybarat bolýar. Daşary ýurt raýatlary ýa-da özüniň daşary döwlete degişlilikini subut edip bilmeýän raýatlygy bolmadyk şahslar (**apatridler**) ynha şularyň hataryna girýär. Bu şahslar raýatlyga eýe bolmasa-da, olar hem halkara we milli resminamalarda berkidilip goýlan ähli hukuklardan peýdalanýarlar.

Özbekistanyň Esasy kanuny ähli raýatlaryň birmeňzeş hukuklaryny we azatlyklaryny, kanunyň önünde olaryň deňligini berkidip goýan. Bu hukuklar Konstitusiyada eldegrilmesiz, ýagny hiç kim mahrum etmäge hakly bolmadyk hukuklaryň hatarynda häsiýetlenýär.

2-nji ýumuş

Bir adamyň hukuklary başga bir adamyň hukuklary başlanýan nokatda çäklenýär, diýen söze goşulýarsyňyzmy? Öz pikiriňizi mysallar bilen delillendirin.

3-nji ýumuş

Pantomima (sözsüz hereketler) arkaly adam hukuklarynyň bozulýşyny suratlandyryp berin we munda haýsy hukuklaryň bozulanlygyny aýdyp bermegi synpdaşlaryňyzdan soraň.

Ýatda saklaň!

Azatlyk (hukukda) – döwlet tarapyndan yglan edilen, Konstitusiyá ýa-da başga kanunçylyk resminamalarynda berkidilip goýlan şahsyň her bir sosial hukugy, adamyň häsiýetindäki mümkinçilikleri (meselem, söz azatlygy, azatlyk we şahsy eldegrilmesizlik, pikir, söz we ynam azatlygy, wyždan azatlygy we başgalar).

Gender deňligi – ösen döwletlerde adamyň – erkek ýa-da aýal bir meňzeş sosial hukuklara we mümkinçiliklere eýeligini aňladýan konwen-siýa.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynyň raýaty we döwleti bir-birine bolan hukuklary we borçlary bilen özara baglydyrlar. Raýatlaryň Konstitusiýa we kanunlarda görkezilen hukuklary we azatlyklary eldegrilmesizdir, olardan suduň karary bolmasa mahrum etmäge ýa-da olary gadagan etmäge hiç kimiň haky ýok.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 19-njy madda.

Jemini jemleýäris

Adamyň we
raýatyň esasy
hukuklary we
azatlyklary:

- döwletiň wezipesi – her bir adamyň hukuklaryny we azatlyklaryny üpjün etmek;
- adam hukuklary barada halkara resminamalar;
- gender deňligi;
- esasy hukuklar: şahsy, syýasy, ykdysady, sosial we medeni.

Özüňizi barlap görüň!

1. Näme üçin ähli zamanlarda adam göwnündäki ýaly hukuklary we azatlyklary ele almaga ymtylyp gelýär?
2. Adam hukuklaryna deňişli ähli in möhüm halkara we milli resminamalarda ynsan näme üçin in ýokary derejeli gymmatlyk diýip aňladylyar?
3. Adam jemgyýetde ýaşap durup, hiç bir çäklendirilmedik azatlyklardan peýdalanyň bilermi?
4. Özbekistan Respublikasynyň raýatlarynyň esasy hukuklaryny, azatlyklaryny we borçlaryny sanap beriň.

6–7-§§. AMALY SAPAK ADAMYŇ WE RAÝATYŇ ŞAHSY HUKUKLARY WE AZATLYKLARY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

– Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna görä adamyň we raýatyň nähili şahsy hukuklara we azatlyklara eýeligini öwrenersiňiz.

1. **Ýaşamak hukugy.**
2. **Sudda goranmak we şahsy eldegrilmesizlik hukugy.**
3. **Abraýy, mertebesi we şahsy durmuşyna abanýan howpdan goranmak hukugy.**
4. **Ýaşayyş jaýynyň eldegrilmesizligi hukugy.**
5. **Bir ýerden ikinji ýere göçmek we ýaşayyş jaýyny erkin saýlamak hukugy.**
6. **Pikir, söz we ynam azatlygy.**
7. **Wyždan we dini ynam azatlygy hukugy.**

Adam hukuklary – döwlet kanunlarynda görkezilen hukuklar bolup, döwletde her bir raýatyň hukuklaryny we azatlyklaryny üpjün edýär.

Ynha şonun üçin kanun bilen kesgitlenen bir ýagdaýda hukuklar diýip, başga ýagdaýda bolsa azatlyklar diýlip aýdylýar. Munda şuny ýatda saklamak gerek, ýagny hereketleri saýlamakda giň azatlygy bermek arkaly hukuk olardan peýdalanmagyň anyk çägin hem kesgitläp berýär.

1-nji ýumuş

Özüňizi döwletiň Esasy kanunyň taslamasyny işläp taýýarlamak boýunça işçi toparyň hataryna girizilen diýip göz önüne getiriň.

Haýsy şahsy hukuklary we azatlyklary ynha şu taslama goşardyňyz?

Sanawy düzüň we olaryň iň möhümlerini bellik ediň.

Ýadyňyzda bolsun, siziň döwletiňiz demokratik döwlet bolmagy üçin hereket etmelisiňiz.

1. ÝAŞAMAK HUKUGY

Döwletde demokratiýanyň barlygyny aňlaýan adamyň iň möhüm şahsy hukugy – bu ýaşamak hukugydyr.

Ýaşamak hukugy her bir adamyň aýrylmaz hukugydyr. Adamyň janyňa kast etmek iň agyr jenaýatdyr.

Özbeistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 24-nji madda.

Döwletiň we jemgyýetiň esasy borjy – ynha şu hukugy gol astyndaky ähli serişdeler bilen kepillendirmekdir. Bu hukugy amala aşyrmak döwletiň we jemgyýetiň demokratik ösüşiniň möhüm şerti – sagdyn ýaşamak hukugy, normal ýaşayş şerti we başgalar bilen aýrylmaz baglydyr. Döwlet ony aşakdaky borçlary ýerine ýetirmekde kepillendirýär:

Döwletiň ýaşamak hukugyny üpjün etmäge kepilleri:

halkara dawalary çözmek maksadynda uruşdan we onda gatnaşmaktan ýüz öwürmek;

daş-töweregi goramak;

gural-ýaraga eýe bolmak we ony ulanmagyň aýratyn tertibini bellemek;

açyk we kämil lukmançylyk kömegini almaga mümkinçilik döretmek.

Normativ resminama!

Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň «**Özbekistan Respublikasynda ölüm jezasyny ýatyrmak barada**»ky 2005-nji ýylyň 1-nji awgustyndaky Permanyňa görä we adamyň dünýä jemgyýetçiligi tarapyndan ykrar edilen ýaşamak hukugy prinsipleri, normalary hem-de Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň düzgünlerine görä, şeýle hem, jenaýat jogapkärçiligini liberallaşdyrmak boýunça anyk çäreleri amala aşyrmak maksadynda: «*2008-nji ýylyň 1-nji ýanwar-yndan Özbekistan Respublikasynda jenaýat jezasy görnüşinde ölüm jezasy ýatyrylsyn we onuň ýerine ömürlük tussag ýa-da uzak möhlete azatlykdan mahrum etmek jezasy girizilsin*», – *diýip bellegen goýlan.*

2. SUDDA GORANMAK WE ŞAHSY ELDEGRILMESIZLIK HUKUGY

Bu adamyň islendik ýagdaýda öz islegine görä iş alyp barmak hukuklarydyr. Munda döwlet organlary we fiziki şahslar tarapyndan onuň hukuklaryny kanuna garşy görnüşde çäklendirmäge ýol berilmeýär.

Meselem, diňe sudýanyň sanksiýasy (rugsatnamasy) tussag etmek üçin esas bolmagy mümkin.

Esasy kanun kesgitleýär

Jenaýat etmekde günälenýän her bir şahsyň işi sudda kanuny tertipde, açyk garalyp, onuň günäsi anyklanýança ol günäkär hasaplanmaýar. Sudda günälenýän şahsa özüni goramak üçin ähli şertler döredilip berilýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 26-njy madda.

3. MERTEBESINE, ABRAÝYNA WE ŞAHSY DURMUŞYNA ABANYÁN HOWPDAN GORANMAK HUKUGY

«Şahsy durmuş» diýlende hut şu adama degişli hem-de kanuna garşy ýagdaýda aç-açan adama ruhy zyýan ýetirmegi mümkin bolan ýazyşmalar, telefon arkaly gepleşikler, telegraf arkaly we başga dürli görnüşdä-

ki bildirishler, lukmançylyga degişli maglumatlar we başga maglumatlar düşünilýär.

Şahsyň gadyr-gymmat hukuky döwletiň adam üçin onuň gadyr-gymmatyny we ar-namysyny kemsitmeýän şertler döredip bermegini talap edýär. Hiç kimiň gynaga salynmagy, zorluga, rehimsizlik ýa-da gadyr-gymmatyny kemsidýän gatnaşyga sezewar edilmegi mümkin däl.

4. ÝAŞAÝYŞ JAÝYNYŇ ELDEGRILMESIZLIGI HUKUGY

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynda (27-nji madda) göz önünde tutulyşy ýaly, döwlet organlary bu hukuklara gatyşmagy mümkin däl. Emma döwletiň, jemgyýetiň howpsuzlygy, jemgyýetçilik tertibini, ilatyň saglygyny saklamak ýa-da başga şahslaryň hukuklary hemde azatlyklary taýdan kanunda bellenilen ýagdaýlar muňa degişli däl.

Raýat tarapyndan kanuny esasda hemişelik ýa-da wagtlaýyn ýaşaýyş jaýy hökmünde eýeläp duran islendik bina ýaşaýyş jaýynyň hataryna girýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Hiç kim kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlardan we tertipden daşary biriniň ýaşaýyş jaýyna girmegi, barlag geçirmegi ýa-da ony görmegi, ýazgylary we telefondaky gepleşikleriň syryny açyp bermegi mümkin däl.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 27-nji madda.

2-nji ýumuş

Raýat M.-nyň kwartirasyna ýokarky etaždaky goňsusynyň suwy açyp galdyrmagy sebäpli suw akypdyr. Köp suw basmany üçin ol ýaşaýyş jaýynyň eldegrilmesizligi esasynda bejerýän ussany öýüne girizmedi.

Bu ýagdaýda kim hakly?

3-nji ýumuş

Suratlara seredip, beýle ýagdaýda adamyň nähili hukuklarynyň bozulanlygyny anyklaň. Her bir suratyň aşagyna näme ýazmak boljagyny teklipe diň.

5. BIR YERDEN IKINJI YERE GÖÇMEK WE YÁŞAÝYŞ JAÝYNY ERKIN SAÝLAMAK HUKUGY

Bir ýerden ikinji ýere göçmek we ýaşaýyş jaýyny erkin saýlamak hukugy Özbegistanyň çäginde kanuny görnüşde ýaşap duran her bir adama degişlidir.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbegistan Respublikasynyň raýaty respublikanyň çäginde bir ýerden ikinji ýere göçmek, Özbegistan Respublikasyna gelmek we ondan çykyp gitmek hukugyna eýe. Kanunda bellenen çäklendirmeler muňa degişli däl.

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 28-nji madda.

6. PIKIR, SÖZ WE DIN AZATLYGY HUKUGY

Adamyň pikiri we ynamy onuň hereketleriniň esasydyr.

Konstitusiyä pikir etmegi we söz azatlygyny üpjün etmegi kepillendirmek bilen birlikde, bu Konstitusion gurluşa garşy gönükdirilen her bir habar ýa-da döwlet syry hasaplanýan maglumatlary ýaýratmagy gadagan edýär.

Ýatda saklaň!

Söz azatlygy – öz taglymlaryny we pikirlerini diňe agzeki däl, eýsem metbugatda, şekillendiriş sungaty eserlerinde, çeper edebiyatda we başgalarda hem beýan etmek mümkinçiligidir.

Her kim erkin pikirlenmek, söz we ynam azatlygy hukugyna eýe. Her kim öz isleýän habaryny gözlemek, almak we ony ýaýratmak hukugyna eýe, amaldaky Konstitusion gurluşa garşy gönükdirilen habar we kanun bilen bellenen başga çäklendirmeler muňa degişli däldir.

Erkin pikirlenmek we ony beýan etmek erkinligi diňe döwlet syry we başga syrlara degişli bolan ýagdaýda kanun bilen çäklenmegi mümkin.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 29-njy madda.

7. WYŽDAN WE DINI YNAM AZATLYGY HUKUGY

Özbekistanda öz tassyklanmasyny tapan wyždan azatlygyny hormat etmek halkymyzyň çuňňur ruhy däplerine jogap berýär. Diniň döwletleşdirilmegi her kimiň şahsy işi bolan dini ynamyna döwletiň gatysmagyny aňladan bolardy. Döwlet bilen dini guramalaryň arasyndaky gatnaşyklar Özbekistan Respublikasynyň «Wyždan azatlygy we dini guramalar hakynda»ky Kanuny esasynda dolandyrylýar. Konstitusiýa dindarlara hem, dünýewi durmuş geçirýän adamlara hem döwlet tälim ulgamynyň dünýewi karakterde bolmagyny kepillendirýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Hemme üçin wyždan azatlygy kepillendirilýär. Her bir adam islese dine ynam etmek ýa-da hiç bir dine uýmazlyk hukugyna eýe. Dini mejbury kabul etmäge ýol berilmeýär.

Özbeistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 31-nji madda.

Ýatda saklaň!

Dünýewi döwlet – resmi döwlet dini bolmadyk we hiç bir dini taglymaty mejbury hasaplamaýan döwletdir.

ADAMYŇ WE RAÝATYŇ ŞAHSY HUKUKLARY HEM-DE AZATLYKLARY

Ýaşamak hukugy

Sudda goranmak we şahsy eldegrilmesizlik hukugy

Mertebesine, abraýyna we şahsy durmuşyna bolan howpdan goranmak hukugy

Ýaşaaýş jaýynyň eldegrilmesizligi hukugy

Bir ýerden ikinji ýere göçmek we ýaşaaýş jaýyny erkin saýlamak hukugy

Pikir, söz we ynam azatlygy

Wyždan we dini ynam azatlygy hukugy

4-nji ýumuş

Siziň pikiriňize görä haýsy ýagdaýlarda adamyň şahsy hukuklary bozuldy? Emele gelen meseläniň çözgüdini teklip ediň.

1-nji ýagday.

Ýetginjekler topary ogurlyk etdi. Bu waka suda çenli mekdebiň Pedagogik maslahatynyň ýygnaýynda ara alnyp maslahat edilip, onda şol ýetginjekler jenaýatçylar diýip atlandyryldy. Şeýle hem, ýygnaý gatnaşyjylary olary sud berk jezalamaly diýip pikir bildirdiler...

Munda her iki tarapda nähili kanunbozma ýüze çykdy?

2-nji ýagday.

Ýetginjekler topary lukmançylyk institutynyň tejribe hanasýndan güjük ogurlady. Wakany derňemek wagtynda belli bolmagyna görä, tejribe geçirilenden soň güjüklereň bakylan we idedilmänliginden gynanyp üýrmeklerine çagalaryň ýüregi awapdyr.

Ahlak we kanun esasynda ýetginjekleriň hereketini nähili bahalaýarsyňyz?

3-nji ýagday.

Kämilik ýaşyna ýetmedikleriň işleri boýunça Komissiýanyň ýygnaýynda ogurlyk meselesi boýunça çekişme barýardy. Şol wagt inspektoryň kabinetine jebirleniji bat bilen girip geldi-de, ogurlyk eden ýetginjegi gözi düşenden soň, oňa kemsidýän sözleri aýdyp gygyryp başlady. Emma inspektor ony saklady we kemsidip gygyranlygy üçin jogapkärçilige çekmegi mümkinligi hakynda duýdurýş berdi.

Siziň pikiriňize görä inspektor ýetginjegiň günäsi anyk bolsa-da, näme üçin oňa gygyryp kemsidilmegine garşy çykdy?

4-nji ýagday.

Geçen sapakda dokuzynjy synp okuwçylary sport zalynda beden-terbiýe sapagynda bolanlarynda, ýedinji synp okuwçylary olaryň synp otagynda sapak geçdiler. Şol sapak wagtynda özüleriň pullarynyň ýitenligini bahana edip, dokuzynjy synp okuwçylary ýedinji synp okuwçylaryny barlap çykdylar.

Dokuzynjy synp okuwçylarynyň hereketleri kanunymy? Bu hereketlere baha beriň.

5-nji ýumuş

Aşakdaky ýagdaýlar bilen tanyşyň. Haýsy ýagdaýlarda adamyň nähili şahsy hukuklaryna zyýan ýetirilýär?

- Siz konwertı açylan hat aldyňyz;
- edaradan çykýan wagtyňyzda milisiýa işgäri sizden sumkaňyzyň içindäkileri görkezmegi talap etdi;
- priwiwka (emlemek) wagtynda çaga gepatit wirusyny ýokdurdylar;
- okuwçy gyzyň pul durýan gapjygy ýitdi we ýanyndaky partadaşyna: «Sen ogurladyň, sen ogry», – diýdi;
- konduktor ýol haky bermänligi üçin ýolagçyny kemsitdi.

Jemini jemleýäris

şahsy hukuklar we
azatlyklar:

- kanun – şahsy goramak üçin;
- ýaşamak hukugy;
- azatlyk we şahsy eldegrilmesizlik;
- şahsy we maşgala durmuşyna gatysmazlyk;
- ýaşaaýyş jaý eldegrilmesizligi;
- gadyr-gymmat we abraýy goramak;
- wyždan we dini ynam azatlygy;
- dünýewi döwlet.

Özüňizi barlap görüň!

1. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasynda adamyň we raýatyň nähili hukuklary we azatlyklary kesgitlenen?
2. Ýaşamak hukugyny amala aşyrmak döwlet üçin nämäni aňladýar?
3. Adamyň ýaşaaýyş jayynyň eldegrilmesizligi hukugy nämäni aňladýar?
4. Şahsy durmuş näme, ol nähili goralmanydyr?
5. Wyždan we dini ynam azatlygy näme?

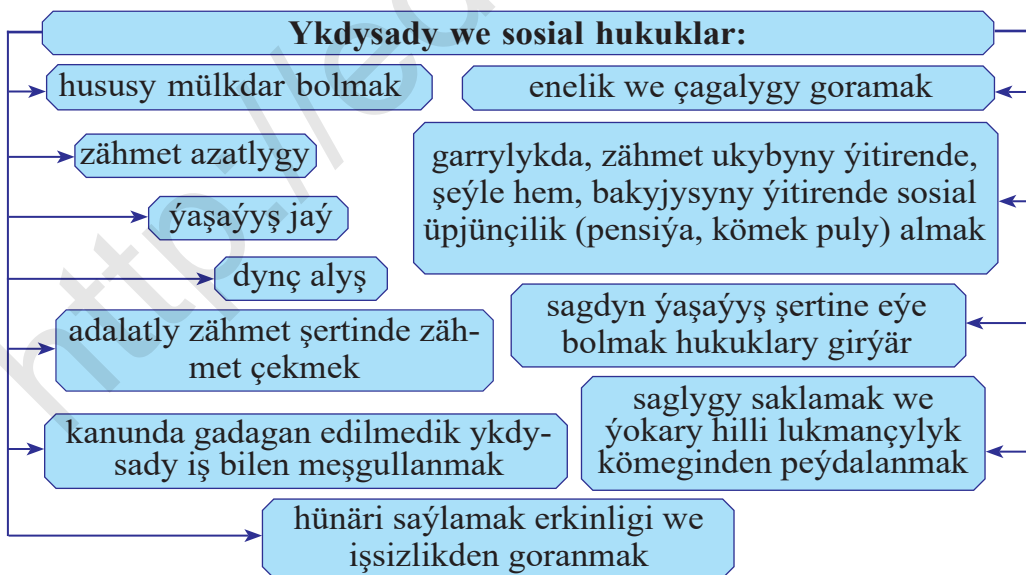
8-Ş. AMALY SAPAK ADAMYŇ WE RAÝATYŇ YKDYSADY WE SOSIAL HUKUKLARY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- adamlaryň durmuşynda ykdysady we sosial hukuklaryň ähmiýeti, olary üpjün etmekde döwletiň roly hakynda;
- jemgyýeti ösdürmekde zähmetiň we tälimiň möhümligi hakynda öwrenersiňiz.

1. Adam hukuklaryndan haýsy biri iň möhümi?
2. Mülkdar bolmak hukugy, zähmet azatlygy we käri erkin saýlamak hukugy, işsizlikden gorumak hukugy.
3. Sosial üpjünçilik almak hukugy.
4. Ýokary hilli lukmançylyk hyzmatyndan peýdalanmak hukugy.
5. Tälim almak hukugy.
6. Tehniki döredijilik erkinligi hukugy, medeniýet üstünliklerinden peýdalanmak hukugy.

Adamyň we raýatyň esasy hukuklarynyň we azatlyklarynyň aýratyn toparyny **ykdysady we sosial hukuklar** düzýär. Olara aşakdakylardyr:

1. ADAM HUKUKLARYNDAN İN MÖHÜMI HAÝSY BIRI HASAPLANÝAR?

Göz öňüne getiriň, Siz – Konstitusiýa girizilmegi zerur bolan adam hukuklary baradaky çekişmede gatnaşýarsyňyz. Bu çekişme gatnaşyjylarynyň pikirlerini bahalaň we netije çykaryň: haýsy hukuklar in möhümleri?

1-nji ýumuş

Birinji (gatnaşyjy): Men Konstitusiýa diňe şahsy we syýasy hukuklar girizilmegi zerur diýip hasaplaýaryn. Bular – ýaşamak hukugy, söz, pikir, habar erkinligi, wyždan, bir ýerden ikinji ýere göçmek erkinligidir. Biz häzirlikçe zähmet çekmek, bilim almak hukugy, hemme üçin ýaşaaýyş jaýy ýaly sosial-ykdysady hukuklary üpjün etmäge laýyk däl. Eger biz bu hukuklary kanun bilen pugtalap goýmaga hereket etmek islese, onda hökümet raýatlyk we syýasy hukuklara ýeterli derejede üns berip bilmeýär.

Ikinji: Men bu pikiri makullamaýaryn. Ilki bilen ykdysady hukuklar üpjün edilmelidir diýip hasaplaýaryn. Adamlaryň iýmäge hiç zady bolmasa, adamlaryň işi we ýaşaaýyş jaýy bolmasa, nähili syýasy azatlyklar hakynda söz bolmagy mümkin?

Uçünji: Bularyň ählisi dogry, emma siz döwlet hemmäni iş bilen üpjün edip bilýär, diýip hasaplaýarsyňyzmy? Meniň pikirime görä munuň alajy ýok.

Dördünji: Ykdysady hukuklary kepillendirmek kyndyr. Emma hökümet üpjünçiligi kem bolanlara (pensionerlere, iş ukybyny ýitirenler we başgalara) ýeňillikler bermäge mejburdyr.

Bäşinji: Men her bir adam özüniň we öz garyndaşlarynyň durmuş geçirmegi üçin zerurlygy döwletiň kömegisiz gazanmaly, diýip hasaplaýaryn. Döwlet bolsa ähli güýç-gudratyny daş-töweregi goramaga sarplamalydyr.

Baş sany topara bölüniň. Bu çekişmede näçe köp her dürli pikirler we garaýyşlar beýan edildi? Haýsy pikirler, argumentler Size has ynamly duýuldy? Näme üçin? Bu meseläniň çözgüdi barada öz pikiriňizi bildiriň.

Çekişme geçirmek ähli hukuklaryň adam üçin nähili derejede möhümliğini, olaryň biri-biri bilen aýrylmaz baglylygyny, biriniň beýlekisini nähili derejede doldurýandygyny görkezýär.

Hakykatdan hem, syýasy hukuklary sosial we ykdysady hukuklardan

nähili bölüp almak mümkin? Öz nobatynda, sosial we ykdysady hukuklar sagdyn şertde ýaşamak hukugy bolmasa many aňlatmaýar. Bu zat düýbünden düşnüklidir, sebäbi sosial goragda bolmadyk adam özüniň syýasy, ykdysady we başga hukuklaryny amala aşyrmak ähtimalyndan uzakdyr.

Şeýlelikde, ykdysady we sosial hukuklaryň baglylygy aşakdakylardan ybarat: sosial boletinlik hukugy maddy tarapa (kömek puly, pensiýa) eýe, ynsanyň ykdysady hukugy bolsa gönüden-göni ýa-da wekillik, şol bir wagtda ýa-da wagty gelende, jemgyýetiň durmuşynyň sosial tarapyna täsir (gowy ýa-da ýaman) edýär.

2-nji ýumuş

Toparlarda galyň. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynda görkezilen raýatlaryň hukuklaryny sanap geçiň. Adamyň durmuşyny we onuň hukuklaryny goramagy ýeterli derejede üpjün etmek üçin olaryň zerurlygyny anyk mysallarda esaslandyryp beriň.

2. Mülkdar bolmak, zähmet çekmek, zähmet işini erkin saýlamak we işsizlikden gorumak hukuklary

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň 36-njy maddasynda her bir adam mülkdar bolmak hukugyna eýedigini hakynda söz barýar. Bu zat, eger-de adam emläge eýeçilik etse, ondan hiç kimiň bu emlägi çekip almagy mümkin däldigini aňladýar we bu adama özüne ynam hem-de özbaşdaklyk duýgusyny bagyşlaýar. Mülkdarda öz emlägini nähilidir bir işe sarplap köpeltmek, ýagny özüne belli bolan ugurda özüni gözkezmäge mümkinçilik bolýar.

Konstitusiýa bilen kepillendirilen zähmet çekmek hukugy, erkin hünär saýlamak, adalatly zähmet şertlerinde işlemek we işsizlikden gorumak hukugy döwletimiziň paýyna işsizlik derejesini mümkin boldugyça pes bolmagyny, işsiz galan adamyň bolsa kömek almagyny we şu döwürde özüne iş gözläp tapmagy üçin ähli serişdeleri işe salmak borjuna ýükleýär. Konstitusiýada mejburi zähmet, ýagny hyzmat borjuna degişli bolmadyk işleri ýerine ýetirmäge mejburlamagyň gadagan edilmegi aýratyn bellenen.

Her bir şahs zähmet çekmek, erkin hünär saýlamak, adalatly zähmet şertlerinde işlemek we kanunda görkezilen tertipde işsizlikden gorumak hukugyna eýedir.

Suduň hökmi bilen bellenen jezany geçmekden ýa-da kanunda görkezilen başga ýagdaýlardan daşary mejbury zähmet gadagan edilýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 37-nji madda.

Normativ resminama!

Size mälimmi, ýagny...

Işe girýän adamdan, ilki bilen, ýaşy hakynda soralyar, çünki Özbekistan Respublikasynyň Zähmet kodeksine görä kärhana ýolbaşçylary kämillik ýaşyna ýetmedikleri diňe 16 ýaşdan başlap işe kabul etmäge haklydyr. Zähmete taýýarlamak maksadynda (Özbekistan Respublikasynyň Zähmet kodeksi, 77-nji madda) okuwçylar 15 ýaşdan başlap, okuwdan boş wagtynda işe kabul edilmegi mümkin.

Kämillik ýaşyna ýetmedikler diňe ata-eneleriniň ýazma razylygy bilen işe ýerleşmekleri mümkin, çünki ata-eneler zähmet şertini bilmeli we bu hakda ylalaşmalydyrlar. Şeýle hem, yetginjegiň saglyk ýagdaýy baradaky lukmançylyk maglumatnamasy hem mejburydyr.

Kämillik ýaşyna ýetmedikler üçin şeýle gadagan edilen hünärler hem bar, olar saglyk üçin zyýanly bolan zähmet şertine eýe. Meselem, gaz kebşirleýji, şahtýor, demirçi ýaly hünärler.

Okuwçylar saglygyna zyýan ýetirmeýän, okuwyna päsgel bermeýän ýeňil işlere çekilmegi mümkin. Şeýle hem, kämillik ýaşyna ýetmedikleri gijeki, goşmaça işlere we dynç alyş günlerindäki işlere çekmek hem gadagan edilýär.

3. Sosial üpjünçilikden peýdalanmak hukugy

Özbekistanda mynasyp durmuş derejesini saklap durmak üçin köp çagaly we kömege mätäç maşgalalara, ýalňyz enelere we başga ýalňyz adamlara, şol sanda çäkli mümkinçiliklere eýe bolan çagalara dürli görnüşdäki

sosial kömek berilýär, kömek puly we garrylyk pensiýalarynyň mukdary zýygyderli artdyrylyp barylýar.

Esasy kanun kesgitleýär

Her kim garran wagtynda, zähmet ukybyny ýitirende, şeýle hem, bakyjysyndan mahrum bolanda we kanunda göz önünde tutulan başga ýagdaýlarda sosial üpjünçilikden peýdalanmak hukugyna eýe.

Pensiýalar, kömek berilýän pullar, sosial kömegiň başga görnüşleriniň mukdary ýaşawyş şerti üçin zerur bolan in kem mukdardan az bolmagy mümkin däl.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 39-njy madda.

4. Ýokary derejeli lukmançylyk hyzmatyndan peýdalanmak hukugy

Ýokary derejeli lukmançylyk hyzmatyndan peýdalanmak hukugy her bir adama berlen. Ýurdumyzda ilata mugt hyzmat edýän döwlet lukmançylyk edaralary bar. Soňky wagtlarda birnäçe hojalyk hasabyndaky tölegli poliklinikalar we keselhanalar peýda boldy, niredede saglygyny bejertmek her kimiň özüne bagly.

Sagdyn nesil – millet saglygynyň gi-rewidir. Soňky wagtlarda döwletimizde «Sagdyn nesil üçin» ýaly dürli döwlet

maksatnamalary hem-de işi ýaş nesliň saglygyny kämilleşdirmäge gönükdirilen jemgyýetçilik guramalary bar.

Esasy kanun kesgitleýär

Her bir ynsan ýokary derejeli lukmançylyk hyzmatyndan peýdalanmak hukugyna eýe.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 40-njy madda.

5. Bilim almak hukugy

Özbekistan Respublikasynda her bir adam bilim almak hukugyna eýedir. Maşgalanyň girdejisine garamazdan her bir çagada mugt bilim almak mümkinçiligi bar. Bu döwletiň Esasy kanuny bilen kepillendirilen.

Esasy kanun kesgitleýär

Her kim bilim almak hukugyna eýe. Mugt umumy tälim almak döwlet tarapyndan kepillendirilendir Mekdep işleri döwletiň garamagyndadyr.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 41-nji madda.

Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň 2018-nji ýylyň 25-nji ýanwaryndaky Permanynda aşakdakylar kesgitlenen: 2018/2019-njy okuw ýylyndan başlap mejbury umumy orta we ýörite orta umumtälim mekdeplerinde, şol sanda, ýöriteleşdirilen mekdeplerde, ýöriteleşdirilen sungat we medeniýet mekdep-internatlarynda, ýöriteleşdirilen olimpiýa zapaslary mekdep-internatlarynda hem-de akademik liseýlerde üznüksiz we 11 ýyllyk möhletde amala aşyrylýar. 2018/2019-njy okuw ýylyndan başlap kesp-hünär kolležlerine okuwa kabul etmek umumy bilim berýän mekdepleriň 11-nji synpynyň tamamlanlaryň hasabyndan, öz islegine görä, degişli hünäre (kesbe) eýe bolmak üçin 6 aýdan 2 ýyla çenli bolan okuw möhletlerinde amala aşyrylýar.

3-nji ýumuş

1-nji ýagdaý.

Köpçülik her bir adam üçin mejbury bolan ýörite orta ýa-da kesp-hünär tälimi hökman däl, umumy orta tälim hem ýeterliklidir, diýip hasaplaýar. Göýä, hiç bir maglumatsyz hem gowy gazanmak mümkinmişin. Siz muňa nähili garaýarsyňyz?

2-nji ýagdaý.

Kimde bilim köp bolsa, alan bilimini durmuşda ulanyp bilse, oňa köpräk talap bolýar we üstünlik gazanmaga mümkinçiligi köp bolýar, diýen pikiri makullayarsyňyzmy?

3-nji ýagdaý.

Nähili pikir edýärsiňiz, mekdebi tamamlandan soň, haýsy sapaklar köpräk peýda berer?

6. Ylma we tehnika esaslanan döredijilik erkinligi we medeniýetiň gazananlaryndan peýdalanmak hukugy

Konstitusiýanyň 42-nji maddasynda şeýle ýazylan: her kime ylmy-tehnika esaslanan döredijilik erkinligi, medeniýetiň gazananlaryndan peýdalanmak hukugy kepillendirilýär. Döwlet jemgyýetiň medeni, ylmy-tehnika esaslanan ösüşine gamhorlyk edýär.

Bu hukuklar öz mazmunyna görä bilim almak hukugyna örän ýakyn, sebäbi, tälim, medeniýet, ylmy-tehnika esaslanan ösüş özara baglanyşykly düşüňjelerdir. Bu hukuklar medeniýet hem-de ylmyň baýlyklarynyň

we gymmatlyklarynyň açyklygy bilen üpjün bolýar. Her kimiň muzeýlere, teatrlara, medeni we ylmy-tehnika esaslanan merkezlere barmaga, kitaphanalaryň, radionyň we telewideniýäniň hyzmatyndan peýdalanmagy mümkin.

4-nji ýumuş

Ykdysady we sosial hukuklara zyýan ýetirilmegine degişli sahna görnüşlerini taýýarlaň we görkeziň. Nähili kanunbozma ýol goýlandygyny anyklaň. Bu hukuklary goramak üçin näme etmeli?

Jemini jemleýäris

sosial-ykdysady
hukuklar:

- döwletiň wezipesi – ilatyň durmuşyny mynasyp derejede üpjün etmek;
- mülkdar bolmak hukugy;
- zähmet çekmek we dynç almak hukugy;
- işe kabul etmek – 16 ýaşdan, 15 ýaşdan hem ýol berilýär; sosial üpjünçilikden peýdalanmak hukugy;
- ýokary hilli lukmançylyk hyzmatyndan peýdalanmak hukugy;
- bilim almak hukugy;
- ylma we tehnika esaslanan döredijilik erkinligi hukugy;
- medeniýetiň gazananlaryndan peýdalanmak hukugy.

Özüňizi barlap görüň!

1. Adamyň haýsy hukuklary sosial-ykdysady hukuklaryň hataryna girýär?
2. Mülkdar bolmak adamyň durmuşynda nähili rol oýnaýar we emläk adama nähili üstünlikleri berýär?
3. Haýsy tertip size adalatly duýulýar: mülkdar bolmak hukugyna diňe bir topar adamlar eýe bolandamy ýa-da her bir adam eýe bolandamy?
4. Siz nähili pikir edýärsiňiz, mynasyp durmuş derejesini saklap galmak üçin adama näme zerur?
5. Sosial we ykdysady hukuklar nähili özara baglanyşýar we bir-birine täsir edýär?

9-§. SYÝASY HUKUKLAR

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

– Özbekistan Respublikasynyň raýatynyň nähili syýasy hukuklara eýeligini;

– jemgyýet we döwlet işlerini dolandyrmakda olar haýsy görnüşlerde gatnaşmagy mümkinligini öwrenersiňiz.

1. Öz syýasy hukuklaryny nähili görnüşde amala aşyrmak mümkin?

2. Kanun taslamalarynyň umumy halk ara alyp maslahatlaşmagynda raýatlaryň gatnaşmagy.

3. Ýygnaklar azatlygy hukugy.

1.ÖZ SYÝASY HUKUKLARYŇNY NÄHILI GÖRNÜŞDE AMALA AŞYRMAK MÜMKİN?

Syýasy hukuklar raýatlara näme üçin gerek? Eger raýatlarda berk ahlak we syýasy garaýyşlar bolsa, olar öz hukuklaryny we borçlaryny has gowy düşüňärler, döwletiň sosial durmuşynda has aktiw gatnaşýarlar.

Özbekistan Respublikasynyň
Konstitusiasynda öz raýatlary
üçin bellenilen syýasy hukuklar:

→ jemgyýet we döwlet işlerini dolandyrmakda gatnaşmak hukugy;

→ Özbekistan Respublikasynyň kanunçylygyna laýyklykda geçirilýän mitinglerde, asuda ýygnaklarda we çykyşlarda gatnaşmak, şeýlelikde sosial aktiwlik görkezmek hukugy;

→ kärdeşler arkalaşyklaryna, syýasy partiýalara başga jemgyýetçilik birleşiklerine jemlenmek hukugy;

→ saýlamak we saýlanmak hukugy;

→ doly ygtyýarly döwlet organlaryna, edaralaryna we halk wekillerine arzalar, teklipler we şikâyatlar bilen ýüzlenmek.

Döwleti dolandyrmaga gatnaşmak hukugy gönüden-göni ýa-da saýlanýan wekiller arkaly amala aşyrylýar. Bu hukuk raýatlaryň islendik saýlap goýulýan wezipelere saýlamak we saýlanmak hukugyna eýeligi bilen kepillenendir. Raýat şeýlelikde häkimiýete we kabul edilýän kararlara öz täsirini geçirýär.

Özbekistan Respublikasynyň raýatlary jemgyýet we döwlet işlerini dolandyrmakda gönüden-göni hem-de öz wekilleri arkaly gatnaşmak hukugyna eýedirler. Beýle gatnaşmak öz-özünü dolandyrmak, referendumlar geçirmek we döwlet organlaryny demokratik şekilde gurnamak, şeýle hem, döwlet organlarynyň işiniň üstünden jemgyýetçilik gözegçiligini geçirmek we kämilleşdirmek ýoly bilen amala aşyrylýar. Döwlet organlarynyň işiniň üstünden jemgyýetçilik gözegçiligini amala aşyrmak tertibi kanun bilen kesgitlenilýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 32-nji madda.

Ähli syýasy partiýalar öz kandidatlaryny döwlet wekillik organlaryna görkezmegi mümkin. Bu saýlaw ulgamyny demokratlaşdyrmaga kömek berýär, raýatlara alternatiwlik esasynda deputatlary saýlamak mümkinçiligini berýär. Munda saýlawy geçirmekde bir ýere birnäçe kandidat goýlup, raýatlar olardan iň mynasybyny saýlaýarlar.

Raýatlaryň hökümet tarapyndan kabul edilýän kararlara täsiri döwlet hökümetiniň organlaryna saýlamak hukugy bilen çäklenmeýär. Raýatlar ýüzlenmek, tekliplere, arza we şikâýatlar arkaly ençeme gündelik meseleleri çözmäge kömek berýärler, şeýlelikde öz hukuklarynyň bozulmagynyň önüni alýarlar.

Ýatda saklaň!

Özbekistan Respublikasy «Fiziki we ýuridik şahslaryň ýüzlenmeleri hakynda»ky Kanunyna görä ýüzlenmeler teklipler, arzalar, şikâýatlar görnüşinde agzeki, ýazma ýa-da elektron görnüşde ýekebara ýa-da köpçülikleýin görnüşde bolmagy mümkin.

Arza – bu raýatlaryň öz hukuklary, azatlyklary we kanuny bähbitlerini amala aşyrmak üçin kömek sorap eden ýüzlenmeleridir.

Teklip – raýatlaryň döwlet we jemgyýetçilik işini kämilleşdirmek boýunça maslahatlaryny beýan edýän ýüzlenmeleridir.

Şikaýat – raýatlaryň bozulan hukuklary, azatlyklary we kanuny bähbitlerini dikeltmegi talap etmek hakyndaky ýüzlenmeleridir.

Ýüzlenmede raýatyň ady-familiýasy görkezilip, ýaşaaýyş jaýy hakynda maglumat bolmaly, arzanyň, teklibiň ýa-da şikaýatyň mazmuny beýan edilmelidir. Ýazma ýüzlenme ýüzlenýän adamyň goly bilen tassyklanýar. Ýüzlenmäni şahsy gol bilen tassyklamak mümkinçiligi bolmasa, ony başga şahsyň goly bilen tassyklamak mümkin. Munda goşmaça görnüşde gol goýan şahsyň familiýasy, ady we atasynyň ady görkezilen bolmalydyr.

2. KANUN TASLAMALARYNYŇ UMUMYHALK MASLAHATYN- DA RAÝATLARYŇ GATNAŞMAGY

Raýatlaryň iň möhüm syýasy hukuklaryndan biri «Kanun taslamalarynyň umumy halk ara alyp maslahatlaşmagy hakynda»ky Kanuna laýyklykda kanunlar taslamalarynyň umumy halk ara alyp maslahatlaşmagynda gatnaşmagydyr.

Raýatlar munda aşakdakylara haklydyrlar:

- kanun taslamalarynyň umumy halk ara alyp maslahatlaşmagynda erkin gatnaşmagy;

- kanun taslamalaryna düzedişler we teklipler girizmek boýunça Özbegistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Kanunçylyk palatasyna, Özbegistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetine, başga döwlet or-

ganlaryna, raýatlaryň öz-özüňi dolandyryş organlaryna, kärhanalara, edaralara, guramalara, syýasy partiýalara we başga jemgyýetçilik birleşmelerine, köpçülikleýin habar serişdelerine ýüzlenmek;

– deputatlar, döwlet häkimiýeti we dolandyryş organlarynyň wekilleri bilen duşuşyklarynda, kanun taslamalarynyň umumy halk ara alyp maslahatlaşmagy üçin düzülen başga çärelerde gatnaşmak.

Raýatlaryň jynsy, milleti, dili, dini, sosial gelip çykyşy, ynamy, şahsy we sosial ýagdaýyna görä kanun taslamalarynyň umumy halk ara alyp maslahatlaşmagynda gatnaşmagyny çäklendirmek gadagan edilýär.

Kanun taslamalarynyň umumy halk ara alyp maslahatlaşmagy boýunça çäreleri raýatlaryň öz-özüňi dolandyryş organlary, syýasy partiýalar we başga jemgyýetçilik guramalary, köpçülikleýin habar serişdeleri, syýasy partiýalaryň fraksiýalary we Özbegistan Respublikasy Aly Mejlisiniň Kanunçylyk palatasyndaky deputatlar topary, şeýle hem, Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň deputatlary saýlaw uçarstoklarynda geçirýärler. Kanun taslamasy boýunça bellenen tertipde girizilen teklipler we düzedişler hökman serdilmelidir.

3. ÝYGNAKLAR AZATLYGY HUKUGY

Ýygnaklar, mitingler we çykyşlar azatlygy adama öz pikirlerini we öz garaýyşlaryny beýan etmek mümkinçiligini berýär. Bu hukuk döwlet ýolbaşçylaryna halkyň pikiri hakynda habar ýetirip durmak üçin hem zerur. Bu zat örän möhüm we ýolbaşçylara raýatlary howatyrlandyrýan meselelere has içgin girip barmak mümkinçiligini berýär.

Miting – bu belli bir şahslaryň we guramalaryň hereketleri, sosial-syýasy wakalara bolan gatnaşygyny aýyk aňlatmak maksadyndaky raýatlaryň parahatçylykly ýygnaгы.

Çykyş – bu belli bir syýasy talaplary bildirmek maksadyndaky köpçülikleýin ýöriş.

Ýygnaк – bu haýsydyr bir möhüm jemgyýetçilik meselesini köpçülik bolup bilelikde ara alyp maslahatlaşmak üçin raýatlaryň gatnaşmagy.

Jemgyýetçilik birleşiklerini gurnamak hukugy raýatlara olaryň peýdalary we isleglerine laýyk gelýän iş bilen meşgullanmak mümkinçiligini berýär. Meselem, jemgyýetçilik guramalarynyň agzalary adam hukuklary we azatlyklary meseleleri bilen meşgullanýar, ynsanperwerlik guramalary bolsa in mätäç adamlara maddy kömek berýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Raýatlar öz sosial aktiwliklerini Özbegistan Respublikasynyň kanunlaryna laýyk mitingler, ýygnaklar we çykyşlar şeklinde amala aşyrmak hukugyna eýedirler. Häkimiýet organlary diňe howpsuzlyk taýdan beýle çäre geçirilmegini saklamak ýa-da gadagan etmek hukugyna eýe.

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 33-nji madda.

Ýumuş

Raýatlaryň döwlet sosial-syýasy durmuşynda, döwleti dolandyrmakda gatnaşygynyň özüňize mälim ýollaryny aýdyň. 9-njy synp okuwçysy döwlet dolandyrmagynda nähili gatnaşmagy mümkin?

Jemini jemleýäris

Syýasy
hukuklar:

- maksat –öz pikiri we ynamyny beýan etmek;
- döwleti dolandyrmakda gatnaşmak hukugy;
- ýygnaklar, mitingler we çykyşlar azatlygy;
- syýasy partiýa, kärdeşler arkalaşygy we başga jemgyýetçilik guramalaryna birleşmek hukugy;
- döwlet organlaryna arzalar, teklipeler we şikâýatlar bilen ýüzlenmek hukugy.

Özüňizi barlap görüň!

1. Syýasy hukuklar ynsana näme üçin gerek?
2. Şahsy we syýasy hukuklar nähili görnüşde özara baglanyşan?
3. Döwlet jemgyýetçilik birleşikleriniň işine goşulyp bilýärmí?
4. Parahatçylykly çykyşlar, mitingler we ýygnaklarda gatnaşmak adama näme berýär?
5. Aşakdakylardan haýsylary şahsy ýa-da syýasy hukuklara degişlilikini anyklaň:
 - gadymky Spartada ejiz çagalary jara oklaýardylar;
 - synpdaş gyz partadaş jorasynyň hatyny ogrynça okady;
 - adamy başga dine geçmäge zorluk bilen mejburladylar;
 - ýerli häkimiýet organlaryny tankyt edýän makalalary yglan etmek gadagan edilen.

Sanawy öz mysallaryňyz bilen dowam etdiriň.

10-Ş.ÖZBEGİSTAN RESPUBLIKASYNYŇ RAÝATLYGY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- raýatlyk näme we ol adam üçin nähili ähmiýete eýeligini;
- raýatlyga kabul etmek esaslary we ony saklamak şertlerini öwrenersiňiz.

1. Adama raýatlyk näme üçin gerek?

2. Raýat we döwlet.

3. Biometrik pasport. Özbekistan raýatynyň hukuk derejesi.

1. ADAMA RAÝATLYK NÄME ÜÇİN GEREK?

Raýatlygyň nämeligini bilýärsiňizmi? Ol ýa-da bu döwletiň raýaty bolmagyň adam üçin nämäni aňladýanlygy hakynda pikir edip gördüňizmi?

1-nji ýumuş

Öz döwletini terk etmek we daşary ýurtda ýaşamak üçin göçüp gitmege arzuw edýän çagalar duş gelýär.

Toparlara bölünip özge döwletde ýaşamaga «razy» we «garşy» bolan baş sany esasy sebäplerini şekillendirň. Olaryň her biri özüniň haklygyny düşündirsin.

Ýatda saklaň!

Raýatlyk – bu ynsanyň belli bir döwlet bilen hukuk we syýasy gatnaşyklarydyr. Döwlet öz kanunlarynda adamyň hukuk derejesini, ýagny adamyň döwlete, onuň organlaryna we başga şahslara bolan derejesini kesgitleýär.

Raýat hasaplanan şahs öz döwletiniň çäginde hem, edil şunuň ýaly, ondan daşarda hem döwlet goragynda we kepilliginde bolýar hem-de raýata göre berkidilen ähli hukuklardan dolulygy bilen peýdalanyp bilýär. Öz nobatynda, raýatlar öz döwletiniň kanunlaryna amal etmekleri, öz raýatlyk borçlaryny ýerine ýetirmelidirler.

Raýat diňe bir saýlap goýulýan organlara öz wekillerini saýlaman, eýsem özi hem ynha şu organlara saýlanmagy mümkin. Raýatlygy bolmadyk şahs beýle hukuklara eýe bolmaýar.

Meselem, armiýada gulluk etmek raýat üçin raýatlyk borjy we borçnamasy hasaplansa, raýatlygy bolmadyk şahslara bolsa kanun boýunça beýle borç ýok. Raýatlygy bolmadyk şahslar partiýalar agzasy hem bolup bilmeýärler, döwlet organlarynyň ýolbaşçylyk wezipelerinde işläp bilmeýärler, saýlawlarda gatnaşyp bilmeýärler.

Ýatda saklaň!

Diskriminasiýa – jynsyna, haýsy millete degişlidigine, dini we syýasy ynamyna görä, belli bir topardaky raýatlaryň hukuklaryny nämälim görnüşde çäklendirmek ýa-da mahrum etmek.

Üns beriň!

Daşary ýurt raýatlary we raýatlygy bolmadyk şahslar (**apatridler**) – halkara hukugy resminamalar ynsana hödürlenýän ähli hukuklardan peýdalanýarlar (saýlawlarda gatnaşmak we döwletiň ýaragly güýçlerinde gulluk etmek hukugy muňa degişli däl). Edil şu döwletiň raýatlary ýaly bu raýatlar hem onuň kanunlaryna amal etmelidirler.

«Raýatlyk hakynda»ky Kanunyň 11-nji maddasynda Özbegistan Respublikasynyň çäklerinde ýaşayan, emma Özbegistan Respublikasynyň raýatlary bolmadyk we daşary döwlet raýatlygyny tassyklaýan esasa eýe bolmadyk şahslar raýatlygy bolmadyk şahslar hasaplanýanlygy bellenilýär. Iki döwletiň raýaty bolmak gadagan edilýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbegistan Respublikasynyň çäklerindäki daşary ýurt raýatlarynyň we raýatlygy bolmadyk şahslaryň hukuklary we azatlyklary halkara hukuk normalaryna laýyklykda üpjün edilýär. Olar Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, kanunlary we halkara şertnamalary bilen bellenen borçlaryny ýerine ýetirýärler.

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 23-nji madda.

2. RAÝAT WE DÖWLET

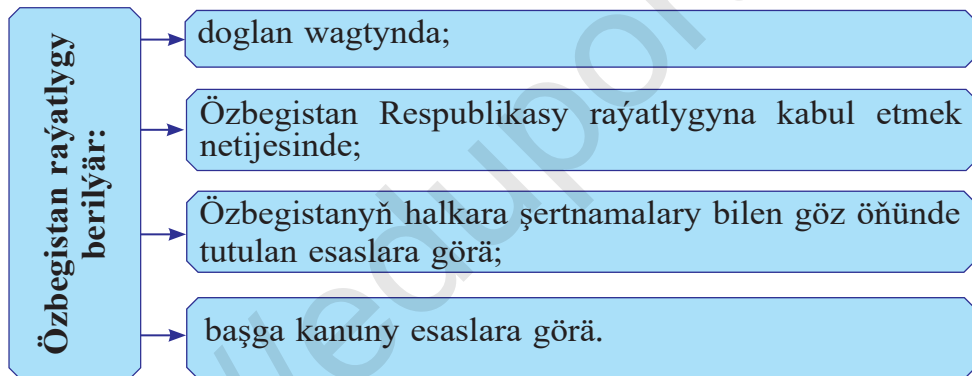
Özbekistan Respublikasynyň raýatlygy hakyndaky işleri dolandyryýan döwlet organlaryna aşakdakylar girýär:

- Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň ýanyndaky Raýatlyk meseleleri boýunça komissiýa;
- Özbekistan Respublikasynyň Içeri işler ministrligi;
- Özbekistan Respublikasynyň Daşary işler ministrligi;
- Raýatlyga kabul etmek hakyndaky karar Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti tarapyndan kabul edilýär.

Raýatlygy almak üçin näme esas bolup bilýär?

Ýatda saklaň!

«Özbekistan Respublikasy raýatlygy hakynda»ky Kanun, 12-nji madda.

3. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASY RAÝATYNYŇ BIOMETRIK WE DAŞARY ÝURT PASPORTY

Biometrik pasport – Özbekistan Respublikasynyň raýatynyň raýatlygyny we şahsyny tassyklaýan, pasport eýesiniň personal biografik maglumatlary we biometrik parametrlerine eýe elektron habar (çip) daşayan resminama.

2019-njy ýylyň 1-nji ýanwaryndan başlap stikerler, ýagny daşary ýurda çykmak üçin «çykyş wizasy» berilmegi bes edildi we 10 ýyla berilýän täze biometrik daşary ýurt pasportlary alynýan boldy. Daşary ýurt pasportlary halkara standartlara laýyk gelyär. 15 -den 18 ýaşa çenli bolan raýatlar ata-eneleri, bakyjylary kämillik ýaşyna ýetmedik ýetginjekleriň özbaşdak daşary ýurda çykmagyna degişli notarial tassyklanan razylgy bolan ýagdaýda daşary ýurda ulularyň garamagynda çykmaklary mümkin.

Pasport bellenen nusgada berilýär hem-de özbek we iňlis dillerinde, Garagalpagystan Respublikasy üçin garagapak, özbek we iňlis dillerinde personallaşdyrylýar, ýagny doldurylýar.

2-nji ýumuş

1. Eger size öz döwletiňiziň raýatlygyna kabul etmek hakyndaky meseläni çözmegi tekliپ etseler, kimlere ýok jogabyny bererdiňiz we näme üçin?

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynyň ähli çäklerinde ýeke-täk raýatlyk ornaşdyrylýar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 21-nji madda.

Özbekistan Respublikasynyň raýatlygyna kabul etmek, raýatlygy gaýtadan dikeltmek we raýatlykdan çykmak Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň Permany bilen resmileşdirilýär.

Özbekistan Respublikasynyň raýatlygynyň mahrum etmek üçin esaslar:

raýatyň daşary döwletde harby gulluga, howpsuzlyk hyzmaty organlaryna, polisiýa, ýustisiýa organlaryna ýa-da döwlet häkimiýeti organlaryna işe girmeginiň netijesinde;

eger-de, daşary döwletde hemişelik ýaşap duran raýat üç aý dowamynda sebäpsiz konsullyk hasabynda durmadyk bolsa;

Özbekistan Respublikasynyň raýatlygyny bilip durup ýalan maglumatlar ýa-da galp dokumentler arkaly alan bolsa;

eger-de, raýat daşary döwletiň peýdasyny gözleýän işler bilen meşgullanan ýagdaýda ýa-da asudalygy we howpsuzlyga garşy jenaýat edip jemgyýete we döwletiň bähbitlerine zyýan ýetiren bolsa;

raýat daşary döwletiň raýatlygyna geçen ýagdaýda.

3-nji ýumuş

Aşakdaky ýagdaýlary görüp çykyň we goýlan soraglara jogap beriň.

1-nji ýagdaý.

Paýtagt keselhanalarynyň birinden onça uzak bolmadyk ýerde, gül şahalarynyň aşagyna taşlanyp gidilen çagajyk tapyp alyndy. Çaganyň kimligini anyklamak üçin hiç bir ýazgy ýa-da resminama onuň ýanynda ýokdy.

Munda çagajygy raýatlyk ýagdaýy boýunça resminamalarda hasaba almak meselesi peýda boldy. Familiýasy, ady, atasynyň ady hasaba alan şahslaryň islegine görä bellendi.

Çagajygyň raýatlygy meselesini çözmekde meseleler gelip çykdy. Maglumatlaryň ýoklugy sebäpli çaganyň doglan ýerini anyklamak mümkinçiligi bolmady.

Siziň pikiriňize görä bu çaganyň raýatlygy hakyndaky meseläni nähili çözmek gerek?

2-nji ýagdaý.

Är-aýal U.-lar raýatlyk ýagdaýynyň namalarynyň ýazgysy organyna (RÝNÝ) öz perzendini hasaba almak hakyndaky arza bilen ýüz tutdular.

Arzany görüp çykýan wagtynda RÝNÝ işgärleri är-aýal U.-laryň raýatlygy bolmadyk şahslar ekenligini anyklady we çagany hasaba almady. Olar özüniň hasaba almadygyny ata-enesi ýaly çaga hem raýatlygy bolmadyk şahs hasaplanýar, şonuň üçin Özbegistan raýaty hökmünde hasaba alynmagy mümkin däl, diýip düşündirdi.

Siziň pikiriňize görä RÝNÝ işgärleri hakmy? Är-aýal U.-nyň RÝNÝ-a ýüzlenmegi bilen emele gelen meselä «Özbegistan Respublikasynyň raýatlygy hakynda»ky Kanunyň haýsy düzgünlerinden jogap tapmak mümkin?

Normatiw resminama!

Size mälimmi, ýagny:

- doglanlygy hakyndaky şahadatnama, raýat 16 ýaş dolanda berilýän pasport raýatlygy tassyklaýan resminamalar hasaplanýar;
- durmuş guranlardan biriniň raýatlygyny üýtgetmegi beýleki ýan ýoldaşynyň raýatlygynyň üýtgemegine alyp gelmeýär;
- daşary ýurtly erkek ýa-da aýal bilen nikalaşmak durmuş gurýanlaryň raýatlygyny üýtgetmek borjuna bermeýär;
- raýatlygy bolmadyk şahslaryň Özbegistanyň çäginde doglan çagasy Özbegistan Respublikasynyň raýaty hasaplanýar;
- daşary ýurduň raýaty bolan ýa-da raýatlygy bolmadyk çaga perzentlige alnan ýagdaýda, ol Özbegistan Respublikasynyň raýatyna aýlanýar;

- 14 ýaşdan 18 ýaşa çenli bolan çagalaryň raýatlygyny olaryň at-eneleriniň raýatlygy üýtgän ýagdaýda, şeýle hem, perzentlige alnanda üýtgetmek diňe çagalaryň öz razylygy bilen bolmagy mümkin;
- eger Özbegistan Respublikasynyň halkara şertnamasy bilen «Özbegistan Respublikasynyň raýatlygy hakynda»ky Kanundan tapawutly düzgünler ygylan edilýän bolsa, halkara şertnama düzgünleri ulanylýar.

Jemini jemleýäris

Özbegistan Respublikasy raýatlygy:

- adamyň döwlet bilen hukuk gatnaşyklary, adam we raýatlaryň döwlet tarapyndan goralmagy;
- raýatlaryň kanunlara amal etmek borjy;
- raýatlygy bolmadyk şahslar: döwlet häkimiýeti organlaryna saýlanmaýarlar, saýlawlarda gatnaşmaýarlar, armiyada gulluk etmeýärler, syýasy partiýalara agza bolmaýarlar;
- pasport – 16 ýaşdan;
- raýatlyga eýe bolmak:
 - doglan wagty;
 - kabul etmek hakyndaky arzasyna görä;
- «Özbegistan Respublikasynyň raýatlygy hakynda» Kanun.

Özüňizi barlap görüň!

1. Raýatlyk näme? Ynsanyýetiň taryhynda raýatlyk instituty hemme wagt bolupmy?
2. Siziň pikiriniňize görä, raýatlaryň hukuklaryny ýüze çykarmak üçin zerur şertleri kim üpjün etmeli?
3. Raýat bilen döwletiň arasynda nähili özara baglanyşyk emele gelýär ?
4. Häzirki demokratik döwletiň raýaty nähili normalaryň goramagynda bolýar?
5. Özbegistanda raýatlyga eýe bolmak üçin nähili kanuny esaslar göz önünde tutulýar?
6. Demokratik jemgyýetde raýat bilen döwletiň özara gatnaşyklary nähili prinsiplere esaslanýar?
7. Daşary ýurtly raýatlar we raýatlygy bolmadyk şahslar raýatlygy bolan şahslar bilen bir meňzeş hukuklara eýe bolup bilýärmí?
8. «Adamyň hukuk derejesi» düşüňjesine düşündiriş beriň, onuň aýratynlyklaryny sanap beriň.

11-§. ADAM HUKUKLARYNYŇ WE AZATLYKLARYNYŇ KEPILLERI

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- adam hukuklarynyň we azatlyklarynyň Konstitusion kepilleri ha-
kynda;
- adam hukuklaryny goramak mehanizmi hakynda;
- öz hukuklaryňyzy goramak üçin haýsy edaralara ýüzlenmek zerurly-
gy hakynda öwrenersiňiz.

1. Öz hukuklaryňy goramak üçin nirä ýüz tutmaly?

2. Adam hukuklarynyň we azatlyklarynyň kepilleri.

3. Adam hukuklaryny goramak boýunça milli institutlar.

1.ÖZ HUKUKLARYŇY GORAMAK ÜÇIN NIRÄ ÝÜZ TUTMALY?

Gynansakda, adam käbir ýagdaýlarda kemsidilmelere we horluklara sezewar bolýar. Adam hukuklaryna zyýan ýetirilen ähli ýagdaýlarda ol öz hukuklarynyň goralmagyna mätäçlik duýýar.

Häzirki günde döwletiň özi ynha şeýle goraýjy roluny kanunlar we sud bilen bilelikde ýerine ýetirýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Her bir şahsa öz hukuklaryny we azatlyklaryny sud arkaly goramak, döwlet organlarynyň, wezipeli şahslaryň, jemgyýetçilik birleşikleriniň ka-
nuna garşy hereketleri üçin suda şikayat etmek hukugy kepillendirilýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 44-nji madda.

Ynha şu hukuk kämilleşen ýuridiki kömege mätäç bolan her bir adam adwokata ýüz tutup, şeýle kömekden peýdalanmagy mümkinligini göz önünde tutýar. Haýsydyr bir ýagdaýda, hat-da eger ol jenaýat jogapkärçiligi-
ne çekilende hem, adama kömek bermekden ýüz öwürmäge hiç kimiň haky
ýok. Döwletimizde kämillik ýaşyna ýetmedikler, zähmete ýaramsyzlar we
ýalňyz garrylar aýratyn goragdadyrlar.

Esasy kanun kesgitleýär

Kämillik ýaşyna ýetmedikler, zähmete ýaramsyzlar we ýalňyz gar-
rylaryň hukuklary döwlet goragyndadyr.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 45-nji madda.

2. ADAM HUKUKLARYNYŇ WE AZATLYKLARYNYŇ KEPLLERI

Hukuk döwletinde adam hukuklaryna amal edilmegini kepillendirýän birnäçe usullar bolýar. Olaryň arasynda suduň goramagy aýratyn orun tutýar. Goramagyň beýle şekilinden her bir adam peýdalanyp biler. Munuň üçin suda sud işinde ara alyp maslahatlaşmagy üçin esas bolup hyzmat edýän talap arzasy bilen ýüz tutmak ýeterlikdir.

Hukuk döwletinde sud özbaşdak adyl sudlaýjy organ bolanlygy sebäpli islendik çekişmeli işi çözüň sudýa diňe kanuna boýun egýär.

Sudýa işleri çözüň wagtynda adalatly bolmaly, ýagny özüniň şahsy simpatiya we antipatiýasyndan belent durmaly, korrupsiya ýol bermeli däl. Hiç kimiň, hat-da häkimiýetiň we ýokary dolandyryş organlarynyň hem suduň işine gatyşmaga haky ýok.

«Fiziki we ýuridik şahslaryň ýüzlenmeleri hakynda»ky Kanuna görä fiziki we ýuridik şahslara döwlet organlaryna, guramalara we olaryň wezipeli şahslaryna ýeke tertipde ýa-da köpçülik bolup ýüzlenmegi kepillendirilýär.

3. ADAM HUKUKLARY BOÝUNÇA MILLI INSTITUTLAR

Özbeğistanda özbaşdak ösüş ýyllarynda adam hukuklaryny goramak mehanizmini giňeltmäge gönükdirilen täze milli institutlar döredildi.

Olaryň hataryna aşakdakylar girýär:

- Aly Mejlisiň adam hukuklary boýunça Wekillik instituty – **Ombudsman**;
- Özbeğistan Respublikasynyň Adam hukuklary boýunça Milli merkezi.

Ombudsman

Adam hukuklary boýunça Wekillik instituty – Ombudsman 1995-nji ýylda kanun çykaryjy häkimiýet ulgamynda, ýagny Aly Mejlisiň ýanynda düzülen bolup, sudlaýjy hasaplanmaýar. Ombudsman döwlet organlary tarapyndan adam hukuklaryna amal edilmegi boýunça parlament gözegçiligini amala aşyrýar.

Ombudsmanyň hukuklary:

→ şikaýatlara seretmek;

→ arza berijä öz hukuklary, azatlyklary we kanuny bähbidini goramak üçin peýdalanmagy mümkin bolan serişdelerini we ýollaryny görkezmek;

→ şikaýat arzasyny mazmunyna görä çözmek hukugy bar bolan edara ýa-da wezipeli şahsa bermek;

→ arza berijini hukuk we kanuny bähbitlerine dahylly resminamalar, kararlar we başga materiallar bilen tanyşdyrmak;

→ garalmazlyk sebäplerini mejburi görnüşde görkezen ýagdaýda şikaýata seretmegi inkär etmek;

→ kanunçylyga ters bolmadyk başgaça çäreleri ulanmak.

Ombudsmanyň ýanynda Konstitusion hukuklara we azatlyklara amal edilmegi boýunça komissiýa düzülen bolup, ol raýatlardan we edaralardan öz adyna gelen ýüzlenmelere garaýar.

Öz kanuny hukuklarynyň bozulanlygy hakynda şikaýat bilen islendik adam (respublikanyň raýaty, daşary ýurt raýaty ýa-da raýatlygy bolmadyk şahs) ýüzlenmegi mümkin. Ombudsman şikaýat boýunça barlagyň netijeleri esasynda aşakdakylary ýerine ýetirmelidir:

– arza berijini onyň ýüzlenmesi görüp çykylandan soňky netijeler hakynda mälüm etmek;

– hereketlerinde raýatlaryň hukuklary, azatlyklary we kanuny bähbitleriniň bozulmagy anyklanan we iş alyp barýan ýa-da alyp barmaýan edara ýa-da wezipeli şahsa bozulan hukuklaryny dikeltmek boýunça tekliplerden ybarat öz netijesini goýbermek. Wekiliň netijesini alan edara ýa-da şahs

ony seretmeli we bir aýdan köp bolmadyk möhletde esaslanan jogap goýbermeli.

Wekiliň netijesinde aşakdaky teklipleriň bolmagy mümkin: edara ýa-da wezipeli şahs tarapyndan iş soňuna çenli ýetirilmelidir; edara ýa-da wezipeli şahsyň karary üýtgedilmeli ýa-da ýatyrylmaly; edara ýa-da wezipeli şahs kararyny esaslandyrmaly; edara ýa-da wezipeli şahs goşmaça karar kabul etmeli.

Adam hukuklary boýunça Özbegistan Respublikasynyň Milli merkezi

Adam hukuklary boýunça Özbegistan Respublikasynyň Milli merkezi 1996-njy ýylyň 31-nji oktyabrynda ýerine ýetiriji häkimiýetiň ulgamynyň düzüminde döredilen. Ol döwletde hukuk goramak işini düzýän döwlet guramasy hasaplanýar.

Adam hukuklary boýunça Milli merkeziň esasy wezipeleri:

- adam hukuklary babatdaky döwlet syýasatyny üstünlikli amala aşyrmaga, bu ugurda Özbegistan Respublikasynyň halkara borçlaryny ýerine ýetirmek boýunça döwlet organlarynyň işine kömekleşmek;

- adam hukuklaryna we azatlyklaryna amal edilmegini öwrenmek, analiz etmek we umumlaşdyrmak, adam hukuklaryny goramak boýunça halkara we regional strukturalaryň görkezmeleriniň ýerine ýetiriliş monitoringini amala aşyrmak;

- Özbegistan Respublikasynda adam hukuklaryna amal edilmegi we goralmagy boýunça milli çykyşlary taýýarlamak;

- adam hukuklaryny goramak boýunça halkara we regional guramalaryň görkezmelerini amala aşyrmak boýunça milli hereketler maksatnamasyny işläp taýýarlamak;

- adam hukuklary ugrundaky normatiw-hukuk resminamalaryny kämilleşdirmek, milli kanunçylyk resminamalaryna Özbegistan Respublikasynyň adam hukuklaryna degişli halkara şertnamalaryny ulanmagy üpjün etmek boýunça teklipler taýýarlamak;

- adam hukuklaryny goramak we adam hukuklaryny amala aşyrmak boýunça döwlet organlaryna, raýatlyk jemgyýeti institutlaryna we başga guramalara amaly kömek bermek;

- ilatyň arasynda adam hukuklary ugrunda hukuk wagyz işlerini alyp barmak;

- adam hukuklaryna amal edilmegi meseleleri boýunça barlaglary guramak we geçirmek, şeýle hem ýazyjylyk işini amala aşyrmak;

- adam hukuklary ulgamynda halkara we ýerli edaralar bilen arkalaşyk etmek.

1-nji ýumuş

Göz önüne getiriň, siz himiýa kombinaty ýerleşen şäherde ýaşaýarsyňyz. Bu kärhana birnäçe ýyllaryň dowamynda işläp gelýär. Ynha şu döwrüň dowamynda ilatyň arasynda ýürek-damar we öýken keselleri köpeldi. Ilatyň saglygyny barlamak netijesinde keseliň köpelmegini daş-töweregiň hapalanmagy bilen baglydygy anyklandy. Kärhana ýolbaşçylary howany arassalaýjy desgalaryny gurmak hakyndaky wadasyny ýerine ýetirmeýärler.

Jemgyýetçilik bu problemany nähili çözmegi mümkin? Bu ýagdaýda nähili hereketler gowpy bolarly?

2-nji ýumuş

Aşakdaky ýagdaýlarda adam hukuklaryny goramagyň haýsy mehanizmlerinden peýdalanmak mümkin?

1. Siziň yzarlap, sizi jezalandyrmak howpy bilen gorkuzýarlar, dyn-gysyz jaň edýärler, kemsidýärler. *Näme etmeli?*

2. Sizi jenaýat etmekde günäleýärler. Haýsy guramanyň kömegine daýanmagyňyz mümkin? *Beýle ýagdaýda nähili çemeleşmeli?*

3. Siz adalatsyz jebirleneniňize, siziň göwnüňize degenliklerine, kemsidenliklerine göz ýetirdiňiz. *Näme etmeli?*

4. Agşamara dostuňyz bilen türgenleşikden gelýärsiňiz. Sizi milisioner saklady, milisiýa bölümüne alyp gitmekçi boldy. *Beýle ýagdaýda özüňizi nähili alyp barmaly?*

Jemini jemleýäris

Hukuk we azatlyk
kepilleri

- adam hukuklaryny goramak mehanizmi: sudlar, prokuratura, milisiýa, adwokatura;
- adam hukuklarynyň amala aşyrylyşynyň monitoringi;
- «Fiziki we ýuridik şahslaryň ýüzlenmeleri hakynda»ky Kanun;
- Ombudsman;
- 1996-njy ýyl – Adam hukuklary boýunça Özbegistan Respublikasynyň Milli merkezi döredildi.

Özüňizi barlap görüň!

1. «Konstitusion kepil» diýen düşünjäniň mazmunyny düşündirip beriň.
2. Özbegistanda adam hukuklarynyň nähili goşmaça milli mehanizmleri döredilen? Olar haýsy wezipeleri ýerine ýetirýär?
3. Näme üçin adama kär bilimlari bilen birlikde hukuk bilimler hem zerur?

Normatiw resminama

«FIZIKI WE ÝURIDIK ŞAHSLARYŇ ÝÜZLENMELERI HAKYNDÄ»KYÖZBEGISTANRESPUBLIKASYNYŇKANUNY

(Göçürme)

6-njy madda. Ýüzlenmelere goýulýan talaplar

Fiziki şahsyň ýüzlenmesinde fiziki şahsyň familiýasy (ady, atasynyň ady), onuň ýaşayyş jaýy hakyndaky maglumatlar görkezilen bolmalydyr.

Ýuridiki şahsyň ýüzlenmesinde ýuridiki şahsyň doly ady, onuň ýerleşen ýeri (poçta menzili) hakyndaky maglumatlar görkezilmelidir.

Fiziki we ýuridiki şahsyň ýüzlenmesinde döwlet organynyň, edaranyň anyk ady, wezipesi ýa-da wezipeli şahsyň familiýasy (ady, atasynyň ady) görkezilmelidir, şeýle hem ýüzlenmäniň mazmuny beýan edilmelidir.

Ýüzlenmelerde ýüzlenme edijileriň elektron poçta menzili, aragatnaşyk telefonlary we fakslarynyň nomerleri görkezilmegi mümkin.

Ýüzlenmeler döwlet dilinde we başga dillerde berilmegi mümkin.

Ýazma ýüzlenme ýüzleniji fiziki şahsyň goly ýa-da ýüzlenme ediji ýuridiki şahsyň hukukly şahsynyň goly bilen tassyklan bolmalydyr. Fiziki şahsyň ýazma ýüzlenmesini ýüzlenijiniň goly bilen tassyklamak mümkinçiligi bolmadyk ýagdaýda, bu ýüzlenme ony ýazyp beren şahsyň goly bilen tassyklanyp, onuň familiýasy (ady, atasynyň ady) hem goşmaça görnüşde ýazyp goýulmalydyr.

Ýüzlenijileriň wekilleri arkaly berlen ýüzlenmelere olaryň hukuklaryny tassyklaýan resminamalar goşmaça hödürlenýär.

12-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ RAÝATLARYNYŇ KONSTITUSION BORÇLARY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- raýatlaryň Konstitusion borçlarynyň nämeden ybaratdygyny;
- kämillik ýaşyna ýetmedik raýatlaryň Özbegistan Respublikasynyň kanun resminamalaryny bozanlygy üçin jogapkärligini;
- hukuk we borçlaryň aýrylmaz birligini öwrenersiňiz.

1. Hukuk we borçlaryň birligi.

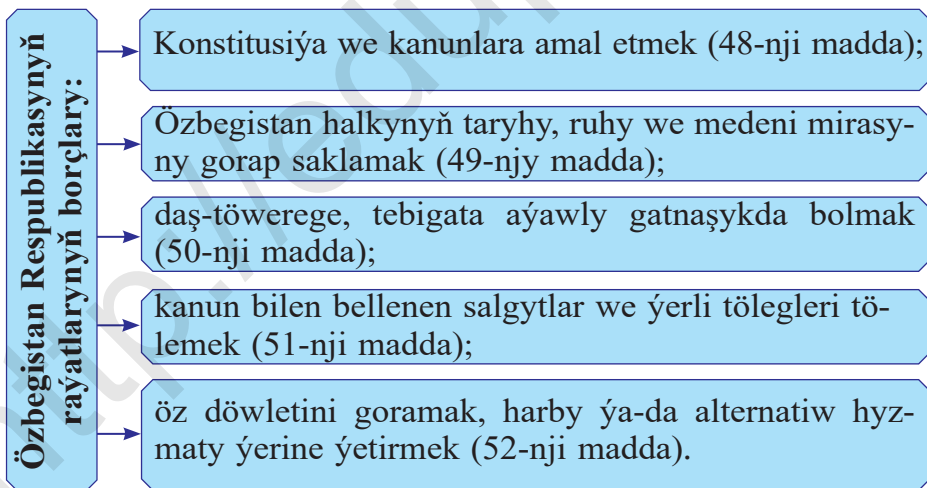
2. Kanunyň önünde hemme deňdir.

3. Konstitusion borçlara amal etmezlik üçin jogapkärlik.

1. HUKUK WE BORÇLARYŇ BIRLIGI

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasynda diňe bir Özbegistan Respublikasynyň raýatlarynyň esasy hukuklary däl, eýsem olaryň borçlary hem kesgitlenen.

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasy (II bab) raýatlaryň aşakdajy borçlaryny göz önünde tutýar:

Köpçülige mälim bir hakykat bar:

«Edil hukuklarsyz borçlaryň bolmaýşy ýaly, borçlarsyz hukuklar hem bolmaýar».

Muny durmuşyň özi tassyklaýar. Jemgyýetde ýaşap, özi ýaly adamlar bilen gatnaşykda bolup, adam bütinleý erkin bolup bilmeýär, çünki töwe-rekdäki adamlary hasaba almazlygyň mümkinçiligi hem ýok.

Bu prinsip her bir raýata degişlidir hem-de döwlet Konstitusiyasy we kanunlarynda görkezilen borçlary inkär etmäge hiç kimiň hakly däldigini aňladýar.

Şol bir wagtda Konstitusiyada öz hukuklaryny we azatlyklaryny amala aşyrmakda raýatlar başga adamlaryň hukuklaryny, azatlyklaryny, abraýy we gadyr-gymmatyny hormat etmekleri aýratyn nygtalýar (48-nji madda). Konstitusion borçlar we kanunlar raýatlar tarapyndan ýerine ýetirilmese administratiw, raýatlyk ýa-da jenaýat jogapkärçiligi güýje girýär.

Ýumuş

Göz önüne getiriň, siziň synpyňyz – onçakly uly bolmadyk jemgyýet. Siziň pikiriňize görä, eger onuň raýatlary ähli hukuklara we azatlyklara eýe bolsa, emma olaryň hiç bir borjy bolmasa, nähili bolardy?

2. KANUNYŇ ÖŇÜNDE HEMME DEŇDIR

Kanunyň önünde birmeňzeş deňlik prinsipi sosial abraýy, eýeleýän wezipesi we başgalara garamazdan döwletiň ähli raýatlaryna deňdir. Hiç bir raýat Konstitusiyä bilen bellenen borçlardan boýun towlamaly däl ýa-da azat edilmeli däldir.

Konstitusiyä we kanunlara amal etmek döwlet raýatlarynyň iň esasy borjudyr.

Esasy kanun kesgitleýär

Ähli raýatlar Konstitusiyada kesgitlenen borçlary ýerine ýetirýärler.

Özbeqistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 47-nji madda.

Taryhy we medeni mirasy gorap gaklamak

Özbeqistan halkynyň taryhy ýadygärlikleri, medeni we ruhy mirasy ähli halkyň milli baýlygydyr. Bu milli baýlyk asyrlar dowamynda döredildi we her birimiz ata-babalarymyzyň taryhy we medeni mirasyny saklap galmalydyrys.

Daş-töwerege ätiýaçly gatnaşykda bolmak

Daş-töwerege ätiýaçly gatnaşykda bolmak zerurlygy Konstitusiyada (50-nji madda) we «Özbekistan Respublikasynyň tebigaty goramak hakynda»ky Kanunynda öz beýanyny tapyp, olar raýatlaryň üstüne aşakdaky borçlary yükleyär:

- tebigat resurslaryndan akyly-başly peýdalanmak;
- tebigat baýlyklaryny gorap saklamak;
- tebigat obýektleri bilen bagly bolan medeni mirasy saklap galmak.

Bu günki günde ynsan durmuşy üçin tebigaty ýok etmekden, howany, ýeri we suwy hapalamakdan hem uly howp-hatar ýok. Tebigaty gorasak, biz öz-özümizi heläkçilikden halas edýäris.

Esasy kanun kesgitleýär

Raýatlar Özbekistan halkynyň taryhy, ruhy we medeni mirasyny gorap saklamaga mejburdyrlar.

Medeniýet ýadygärlikleri döwlet goragyndadyr.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiasy, 49-njy madda.

Watany goramak

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiasynda Watany goramak döwletiň her bir raýatynyň borjy, diýip yglan edilen (52-nji madda). «Umumy harby borçlulyk we harby gulluk hakynda»ky Kanuna görä öz Watanyny goramak borjy raýatlar tarapyndan harby ýa-da alternatiw gullugy ýerine ýetirmek ýoly bilen ýerine ýetirilýär.

Alternatiw gulluk adatça oba hojalyk kärhanalarynda kämillik talap edilmeýän işleri ýerine ýetirmäge çekmegi göz önünde tutýar. Aýallar parahatçylyk wagtynda harby gulluga çagyrylmaýar.

Özbekistanda hemişelik ýa-da wagtlaýyn ýaşap duran başga döwletleriň raýatlary we raýatlygy bolmadyk şahslar harby gulluga çagyrylmaýar hem-de döwletiň okuw jaýlarynda harby taýýarlykdan geçmeýärler. Möhletleýin harby gulluga saglyk ýagdaýyna görä harby gulluga ýaramly, çagyryş gününde 18 ýaşa dolan erkekler çagyrylýar. 1993-nji ýylda 14-nji ýanwar günü biziň döwletimizde **Watan goraýjylary günü** diýip yglan edildi.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasyny goramak – Özbekistan Respublikasynyň her bir raýatynyň borjudy. Raýatlar kanunda bellenen tertipde harby ýa-da alternatiw gullugy ýerine ýetirmäge mejburdyrlar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 52-nji madda.

Tälim almak – kämillik ýaşyna ýetmedik raýatlaryň esasy borjudy

Döwletiň kämillik ýaşyna ýetmedik raýatlarynyň esasy borçlaryndan biri umumy tälim almakdyr. Mekdeplerde dokuz ýyl okandan soň tälim alyjylar tälimi 10–11-nji synplarda ýa-da liseýlerde, ýa-da 11-nji synpy tamamlandan soň kolležlerde ýa-da ýokary okuw jaýlarynda dowam etdirýärler.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna laýyklykda her kim tälim almak hukugyna eýe we her kimiň tölegsiz umumy tälim almagy kepillendirilýär (41-nji madda).

Häzirki günde respublikamyzda ýokary okuw mekdepleri, ýörite orta kesp-hunär tälimi edaralary, umumy orta bilim berýän mekdepleri iş alyp barýar. Olaryň ähli güýç-gaýraty tälim alyjylary her taraplaýyn kämil, ýokary medeniýete eýe bolan dörediji şahslar edip terbiýelemäge gönükdirilen.

3. KONSTITUSION BORÇLARA AMAL ETMEZLİK ÜÇİN JOGAPKÄRÇİLİK

Özbekistan Respublikasynyň Administratiw jogapkärlik hakyndaky Kodeksine görä, kanuny bozan gününe çenli 16 ýaşa dolan raýatlar administratiw jogapkärçilige çekilmelidirler.

13 ýaşdan ýetginjekler günäni agyrlaşdyryjy ýagdaýlarda kastdan adam öldürenlik, 14 ýaşdan bolsa kastdan adam öldürmek, kastdan örän agyr ýa-da ýeňil ýaralamaklyk, gynamak, namysyna degmek, adam ogurlamak, basgynçylyk, talaňçylyk, ogurlyk, transport serişdelerini ogurlamak we başga agyr kanunbozmalar üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilýärler.

Kämillik ýaşyna ýetmedik kanunbozmalara görä aşakdaky jeza çäreleriniň ulanylmagy mümkin:

- ýetirilen zyýany tölemek borjuny ýüklemek;
- jerime;
- azatlykdan mahrum etmek.

Kämillik ýaşyna ýetmedik kanunbozmalar jezany kämillik ýaşyna ýetmedikler üçin niýetlenen koloniýalarda ýa-da ýapyk görnüşdäki ýörite tälim-terbiýe edaralarynda geçirýärler.

Jemini jemleýäris

Raýatlaryň borçlary:

- kanunyň önünde hemme deňdir;
- hukuklar borçlarsyz bolmaýar;
- Konstitusiýa we kanunlara amal etmek;
- başga adamlaryň hukuklaryny, azatlyklaryny, abraýyny we gadyr-gymmatyny hormat etmek;
- taryhy we medeniýet ýadygärliklerini gorap saklamak;
- kanun bilen bellenen salgytlary tölemek;
- harby ýa-da alternatiw gullugy berjaý etmek;
- daş-töwerege ätiýaçly gatnaşykda bolmak, gorap saklamak.

Özüňizi barlap görüň!

1. Siziň pikiriňize görä, döwlet raýatlarynyň hukuklarynyň we erkinlikleriniň

amala aşyrylmagy üçin olaryň Konstitusiýada belläp goýulmagynyň özi ýetlerlimi?

2. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynda döwlet raýatlary üçin bellenen borçlary aýdyp beriň.
3. Nähili pikir edýärsiňiz, näme üçin hukuklar borçlarsyz bolmaýar?
4. Döwlet Konstitusiýasyna we kanunlaryna amal etmänligi üçin kämillik ýaşyna ýetmediklere nähili administratiw we jenaýat jogapkärçiligi bellenen?

Normatiw resminama

KÄMILLIK ÝAŞYNA ÝETMEDIKLERIŇ IŞLARI BOÝUNÇA EDARALARARAKOMISSIÝALAR HAKYNDAKYDÜZGÜNNAMA (Göçürme)

9-njy bab. TÄSIR ÇÄRELERI WE OLARY ULANMAK TERTIBI

21. Tümen (şäher) komissiýalary bu Düzgünnamanyň 20-nji bendinde göz önünde tutulan ýagdaýlarda kämillik ýaşyna ýetmediklere täsir etmek çäresi hökmünde:

- tümen (şäher) suduna kämillik ýaşyna ýetmedik şahsa jebirlenijiden ötünç soramak borjuny ýüklemek hakynda tekliplirizmek;
- duýduryş bermek;
- tümen (şäher) suduna 15 ýaş dolan kämillik ýaşyna ýetmedik şahsa, egerde zyýanyň möçberi bellenen minimal iş hakynyň mukdaryndan köp bolmasa, ýetirilen maddy zyýany doldurmak ýa-da ýerine goýmak borjuny ýüklemek ýa-da bellenen minimal iş hakynyň mukdaryndan köp bolmadyk maddy zyýany öz zähmeti bilen tölemek borjuny ýüklemek hakynda tekliplirizmek;
- 16 ýaş dolan kämillik ýaşyna ýetmedik we özbaşdak pul gazanýan şahsa Özbekistan Respublikasynyň Administratiw jogapkärçilik hakyndaky Kodeksinde göz önünde tutulan ýagdaýlarda we mukdarda jerime salmak;
- kämillik ýaşyna ýetmedik şahsy ata-enesine ýa-da olaryň ýerini tutujy şahslara ýa-da jemgyýet terbiýeçileriniň gözegçiligine, şeýle hem zähmet jemgyýetine ýa-da döwlete degişli bolmadyk edaralaryň gözegçiligine olaryň razylygy bilen bermek;
- kämillik ýaşyna ýetmedik şahsy kanunçylykda göz önünde tutulan ýagdaýlarda we tertipde ýöriteleşdirilen tälim-terbiýe edaralaryna ýerleşdirmek hakynda suda tekliplir bermegi mümkin.

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ JENAÝAT KODEKSI

(Göçürme)

43-nji madda. Jeza ulgamy.

Jenaýat etmekde günäkär diýip tapylan şahslara görä aşakdaky esasy jezalar ulanylmagy mümkin: a) jerime; b) hukuklardan mahrum etmek; b¹) mejbury jemgyýet işleri; v) ahlak düzediş işleri; g) hyzmat boýunça çäklendirmeler; d¹) azatlygy çäklemek; e) jerime bölümüne goýbermek; j) azatlykdan mahrum etmek; z) ömürlük azatlykdan mahrum etmek.

Tussaglara esasy jezalardan başga harby ýa-da ýörite derejeden mahrum etmek görnüşindäki goşmaça jezanyň hem ulanylmagy mümkin. Gulluk boýunça çäklendirmek ýa-da jerime bölümüne goýbermek görnüşindäki jezalar diňe harby gullukçylara görä ulanylýar. Bu hukukdan mahrum etmek diňe esasy jeza görnüşinde däl-de, eýsem goşmaça jeza görnüşinde hem ulanylmagy mümkin.

82-nji madda. Jerime.

Jerime iň kem aýlyk iş hakynyň iki essesinden ýigrimi essesine çenli mukdarda bellenilýär. Hökümi çykarylan şahs alty aýyň dowamynda jerime tölemekden boyun towlasa, sud tölenmedik jerime mukdaryny ahlak düzediş işleri jezasy bilen çalyşýar. Munda iň kem aýlyk iş hakynyň iki esse mukdaryndaky jerime ahlak düzediş işleriniň bir aýyna deňleşdirip hasaplanýar.

83-nji madda. Ahlak düzediş işleri.

Ahlak düzediş işleri diňe zähmete ýaramly kämillik ýaşyna ýetmediklere görä öz iş jaýynda alyp barylýar. Eger-de hökümi çykarylan şahs hiç ýerde işlemese, onda bu jezanyň şol şahsyň özi ýaşaýan çäkdäki başga ýerlerde bir aýdan bir ýyla çenli bellenen möhletde jezanyň yerine ýetirilmegine gözegçilik edýän organlaryň gözegçiligi astynda amala aşyrylmagy mümkin.

85-nji madda. Azatlykdan mahrum etmek.

Kämillik ýaşyna ýetmediklere görä azatlykdan mahrum etmek jezasy alty aýdan on ýyla çenli möhlete bellenýär.

Azatlykdan mahrum etmek jenaýat eden wagtynda on üç ýaşadan on alty ýaşa çenli bolan şahslara görä: a) agyr jenaýat üçin – alty ýyla çenli; b) örän agyr jenaýat üçin – on ýyla çenli möhlete bellenýär.

ARALYK BARLAG ÜÇIN SORAGLAR

Kynçylyk çekseňiz ýaýyň içinde görkezilen derslik sahypalaryna serediň.

1. Häkimiýet näme? (33-nji s.)
2. Özbegistan Respublikasynda döwlet häkimiýetiniň ýeke-täk çeşmesi kim? (33-nji s.)
3. Belli bir döwlete deňişililigini subut edip bilmedik şahs nähili atlandyrylýar? (37-nji s.)
4. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusijasynyň Ikinji bölümi haýsy meselelere bagyşlanan? (34-nji s.)
5. Özbegistan Respublikasy Konstitusijasyna görkezilen şahsy hukuklary we azatlyklary sanap beriň. (35-nji s.)
6. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusijasyna görkezilen syýasy hukuklary sanap beriň. (35-nji s.)
7. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusijasyna görkezilen ykdysady, sosial we medeni hukuklary sanap beriň. (35–36-njy s.)
8. Şahsyň konkret döwlet bilen durnukly aragatnaşygy nähili atlandyrylýar? (36-njy s.)
9. Raýatlygy bolmadyk şahs nähili hukuklardan mahrum bolýar? (62-nji s.)
10. Diskriminasiýa näme? (62-nji s.)
11. Özbegistan Respublikasynda raýatlyga deňişli işler bilen haýsy döwlet edaralary meşgullanýar? (63-nji s.)
12. Özbegistan raýatlygyny nähili almak mümkin? (63-nji s.)
13. Özbegistan Respublikasynyň raýatlygyny togtadyp goýmak üçin haýsy sebäpler esas bolmagy mümkin? (65-nji s.)
14. Döwletiň raýatlygyny haýsy resminama tassyklaýar? (63, 66-njy s.)
15. Biometrik pasportyň aýratynlyklaryny sanap beriň. (63-nji s.)
16. «Özbegistan Respublikasynda ölüm jzasyny ýatyrnak haknyda»ky Kanun haçan kabul edildi? (41-nji s.)
17. Döwlet häkimiýeti organlaryna raýatlaryň ýüzlenmeleriniň görnüşlerini sanap beriň. (58-nji s.)
18. Özbegistan Respublikasynyň raýatynyň ykdysady we sosial hukuklaryny sanap beriň. (58-nji s.)
19. Kärhana administrasiýasy haýsy ýaşdan başlap işe kabul etmäge hakly? (48-nji s.)
20. Kämillik ýaşyna ýetmedik şahs nähili şertlere göre işe kabul edilmegi mümkin? (51-nji s.)
21. Adam hukuklary boýunça wekil – Ombudsmanyň hukuklaryny sanap beriň. (70-nji s.)
22. Adam hukuklary boýunça Özbegistan Respublikasynyň Milli merkeziniň wezipelerini sanap beriň. (71-nji s.)
23. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusijasyny bilen bellenen döwletiň raýatlarynyň borçlaryny sanap beriň. (74-nji s.)

III bölüm

JEMGYÝET WE ŞAHS

Raýatlar öz hukuklaryny we azatlyklaryny amala aşyrmakda başga şahslaryň, döwletiň we jemgyýetiň kanuny bähbitlerine, hukuklaryna we azatlyklaryna putur ýetirmeli dälidirler.

**Özbekistan Respublikasynyň Konstitusíasy,
20-nji madda.**

13-§. JEMGYÝETÇILIK BIRLEŞIKLERINIŇ WE KÖPÇÜLİKLEÝIN HABAR SERIŞDELERINIŇ IŞI

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- demokratik döwletdäki aňýýete esaslanan we syýasy garaýyşlaryň köpdürlüligin;
- demokratiýanyň düzüm bölegi hökmünde jemgyýetçilik birleşikleriniň işini;
- köpçülikleýin habar serişdeleriniň iş prinsiplerini öwrenersiňiz.

1. Jemgyýetçilik birleşikleri näme üçin gerek?

2. Jemgyýetçilik birleşiklerini düzmek we işini alyp barmak prinsipleri.

3. Köpçülikleýin habar serişdeleri.

1. JEMGYÝET BIRLEŞMELERI NÄME ÜÇIN GEREK?

Jemgyýetçilik birleşikleri – bu, öz bähbitleri we islegleri, öz ukyp-laryny we başarnyklaryny görkezmek mümkinçiliginden gelip çykan ýagdaýda dürli toparlara birleşmek ýoly bilen jemgyýet durmuşynda gatnaşmak üçin döwlet ilatynyň birleşmeleriniň amalda emele gelmegidir.

Siziň pikiriňize görä, jemgyýetçilik birleşikleri we köpçülikleýin habar serişdeleri döwlete näme üçin gerek? Adamlaryň dürli toparlary, partiýalar we köpçülikleýin hereketleriň jemgyýet durmuşyna gatnaşmasy nähili derejede möhüm?

1-nji ýumuş

Özbekistan Respublikasyndaky haýsy jemgyýetçilik birleşikleriniň işi hakynda eşidenleriňizi, gazetlerde okanlaryňyzy ýadyňyza salyň.

Jemgyýetçilik birleşikleri özara peýda esasynda raýatlaryň isleglerine görä birleşmeginiň netijesinde emele gelen guramalardyr.

Jemgyýetçilik birleşikleri aşakdaky şekillerde bolýar: jemgyýetçilik guramalary, köpçülikleýin hereketler, jemgyýetçilik fondlary we başga döwlete degişli bolmadyk edaralar.

Özbekistan Respublikasynda birnäçe jemgyýetçilik birleşmeleri bar, meselem: Özbekistanyň aýal-gyzlar komiteti, «Sog'lom avlod uchun» halkara fondy, «Yoshlar ittifoqi», «Sen yolg'iz emassan» Respublika jemgyýetçilik çagalar fondy, «Nuroniý» Geňeşi, «Mahalla» fondy we başgalar.

2-nji ýumuş

Jedweli dolduryň.

Jemgyýetçilik birleşikleri	Ady
Kärdeşler aralaşygy	
Syýasy partiýalar	
Maýyplar guramalary	
Döredijilik birleşmeleri	
Jemgyýetçilik haýyr-sogap fondlary	
Aýal-gyzlar, çagalar guramalary	

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynyň raýatlary kärdeşler arkalaşyklaryna, syýasy partiýalara we başga jemgyýetçilik birleşiklerine birleşmek, köpçülikleýin hereketlerde gatnaşmak hukugyna eýedirler.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 34-nji madda.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbeğistan Respublikasynda kanunda bellenen tertipde hasapdan geçirilen kärdeşler arkalaşygy, syýasy partiýalar, alymlaryň jemgyýetleri, aýal-gyzlar, garrylar we ýaşlar guramalary, döredijilik birleşmeleri, köpçülikleýin hereketler we raýatlaryň başga birleşmeleri jemgyýetçilik birleşikleri hökmünde kabul edilýär.

Özbeğistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 56-njy madda.

2. JEMGYÝETÇILIK BIRLEŞIKLERINI DÜZMEK WE IŞINI ALYP BARMAK PRINSIPLERI

Döwlet guramalary bilen bir hatarda döwletiň zähmet çekýän ilatynyň hukuklaryny goraýan kärdeşler arkalaşygy ýurdumyzdaky iň öndebaryjy jemgyýetçilik birleşikleri hasaplanýar. Häzirki wagtda kärdeşler arkalaşygy döwlet dolandyryş organlaryndan özbaşdakdyrlar hem-de diňe işgärleriň we köpçüligiň peýdasyna iş alyp barýarlar.

Esasy kanun kesgitleýär

Kärdeşler arkalaşygynyň işgärleri sosial-ykdysady hukuklaryny we bähbitlerini ykrar edýärler we goraýarlar. Kärdeşler arkalaşygyna agza bolmak öz islegiňe görädir.

Özbeğistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 59-njy madda.

Ähli jemgyýetçilik birleşikleri öz ustawlary esasynda we Özbegistan Respublikasynyň amaldaky kanun resminamalary bilen iş alyp barýarlar.

Esasy kanun kesgitleýär

Konstitusion düzümi zorluk bilen üýtgetmegi maksat edýän, respublikanyň suverenitetine, bitewiligine we howpsuzlygyna, raýatlaryň Konstitusion hukuklaryna we azatlyklaryna garşy çykýan, urşy, sosial, milli, jynsy we dini dawalary wagyz edýän, halkyň saglygyna we ruhyýetine howp salýan, şeýle hem, harbylaşdyrylan birleşmeleriň, milli we dini ruhdaky syýasy partiýalaryň hem-de jemgyýetçilik birleşikleriniň düzülmegi we iş alyp barmagy gadagan edilýär.

Gizlin jemgyýetler we guramalar düzmek gadagan edilýär.

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 57-nji madda.

Jemgyýetçilik birleşiklerini dargadyp goýbermek, olaryň işini yzarlamak ýa-da çäklendirip goýmak diňe suduň karary esasynda amala aşyrylýar.

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 62-nji madda.

3. KÖPÇÜLIKLEÝIN HABAR SERIŞDELERI

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasyna (67-nji madda) we Özbegistan Respublikasynyň «Köpçülikleýin habar serişdeleri hakyn-da»ky Kanunyna görä her bir raýata söz azatlygy: radio arkaly metbugatda, telewideniýede we başga köpçülikleýin habar serişdelerinde çykyş etmek, öz pikirini we ynamyny açyk-aýdyň beýan etmek hukugy berilýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Köpçülikleýin habar serişdeleri erkindir we kanuna görä iş alyp barýar. Olar habaryň dogrulygy üçin bellenen tertipde jogapkärdirler. Senzura ýol berilmeýär.

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 67-nji madda.

Yatda saklaň!

Senzura – aňyýet taýdan zyýanly hasaplanan makalalary gadagan etmek maksadynda gazetleriň, žurnallaryň we başga neşirleriň neşir-den öň gözden geçirilmegi.

Başga adam hakynda onuň razylygysyz habar ýygnamak, saklamak we peýdalanmak gadagan edilyär. Diňe kanunda bellenen ýagdaýlar muňa degişli däldir.

Eger köpçülikleýin habar serişdelerinde nädogry bolan, şeýle hem, adamyň gadyr-gymmatyny we abraýyny kemsidýän maglumatlar yglan edilen bolsa, onda şol maglumatlary çap eden neşirde berlen maglumatlary inkär edýän habar bermäge haklydyr.

3-nji ýumuş

Siziň pikiriňize görä, adamlaryň özleriniň islän ähli zatlaryny yglan etmek mümkinçiligine eýe bolmagy gerekmi? Köpçülikleýin habar serişdelerinde yglan edilmegi zerur we yglan edilmezligi hökman bolan zatlaryň hasabyny düzüň.

Öz işinde adamlary onuň hereketlerine garşy gönükdiren käbir gazetleri hökümet belli bir wagta ýapyp goýýar.

Siziň pikiriňize görä, bu adam hukuklarynyň bozulmagymy? Gelejekde döwlet ýolbaşçysy bolsaňyz, nähili çemeleşen bolardyňyz?

Jemgyýetiň we her bir adamyň maglumat almagy – ykdysady we ruhy ösüşiň girewidir. Emma galplaşdyrylan, jemgyýetçilik pikiriniň şekillenmezligi üçin habar dargatmak döwletiň ýa-da bir topar şahslaryň monopoliýasy bolmaly däldir.

Demokratik hukuk döwletini gurmagyň esasy şertlerinden biri – metbugat we habar azatlygydyr. Emma söz we metbugat azatlygy absolýut bolup bilmeýär. Çünki telewizoryň ekranynda ýaňlanan, gazette yglan edilen habary millionlarça adamlar görýärler, okaýarlar. Eger bir şahs, kärhana, önümçilik pudagy hakynda ýalňyş maglumatlar aýdylsa, munuň bilen olaryň abraýyna zyýan ýetýär, hukuklary bozulýar. Galp maglumatlar, zorluk hereketlerine çagyryş we başga hereketler üçin olary yglan eden köpçülikleýin habar serişdeleri amaldaky kanuna görä sud jogapkärçiligine çekilýär.

4-nji ýumuş

Siziň pikiriňize görä, özbaşdak metbugat bolup bilermi?

Gazetlerden haýsylaryny yzygiderli okaýarsyňyz?

Ünsüňizi çekmegi we ony yzygiderli okamagyňyz üçin, siziň pikiriňize görä, gazet nähili bolmaly?

Kanuna görä aşadaky ýagdaýlarda köpçülikleýin habar serişdelerinden peýdalanmaga ýol berilmeýär:

bar bolan gurluşy, Özbegistan Respublikasynyň ýerli bitewiligini zorluk bilen üýtgetmeklige çagyrmak maksadynda bolsa;

uruş we zorlugy, milli, jynsy we dini dawany ýaýratmak maksadynda bolsa;

döwlet syrlaryny açmak ýa-da kanun bilen goralýan başga syrlary saklanýan maglumatlary açmak;

milli, jynsy, etnik ýa-da dini dawalary gozgaýan habarlar ýaýratmak;

köpçülikleýin habar serişdeleri arkaly raýatlaryň abraýyna, gadyr-gymmatyna ýa-da işindäki abraýyna putur berýän habarlar ýaýratmak, olaryň şahsy durmuşyna goşulmak gadagan edilýär.

Şeýle hem, derňew we prokuratura organlarynyň rugsady bolmasa ilkinji derňew materiallaryny yglan etmek hem gadagan edilýär.

Jemini jemleýäris

Jemgyýetçilik birleşikleri,
köpçülikleýin habar serişdeleri:

- maksat – sosial-ykdysady we sosial-syýasy meseleleri çözmek;
- jemgyýetçilik birleşikleri, syýasy partiýalar;
- haýyr-sogap fondlary;
- käredeşler arkalaşygy;
- hasapdan geçmek mejburiýaty;
- öz islegine görä;
- syýasy plýuralizm;
- KHS-de – senzura ýol berilmeýär;
- töhmet üçin – sud jogapkärliگی;
- habar almak – ösmegiň girewidir;
- «Köpçülikleýin habar serişdeleri hakynda»ky Kanun.

Özüňizi barlap görüň!

1. Jemgyýetçilik birleşikleriniň döwlet organlaryndan esasy tapawudyny aýdyň.
2. Özbegistan Respublikasynda bar bolan jemgyýetçilik birleşikleriniň görnüşlerini sanan.
3. Jemgyýetçilik birleşikleri haýsy prinsipler esasynda düzülýär we iş alyp barýar?
4. Döwlet we jemgyýetçilik birleşikleriniň özara aragatnaşyklary nähili görnüşde amala aşyrylýar?
5. Özbegistan Respublikasynda nähili partiýalar we jemgyýetçilik birleşiklerini guramak gadagan edilýär?
6. Söz we metbugat azatlygy nähili görnüşde jemgyýete ýaman täsir etmegi mümkin?
7. Nähili habar serişdelerini özbaşdak diýip hasaplamak mümkin?
8. Jümläni dowam etdiriň: «Men gazetleri okamaýaryn, çünki ...».

14-§. SYÝASY PARTIÝALARYŇ IŞI

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- demokratik hukuk döwletinde partiýalaryň işiniň ähmiýeti hakynda;
- Özbegistan Respublikasynda syýasy partiýalaryň işi we olaryň maksatnamalary hakynda öwrenersiňiz.

1. Raýatlaryň döwleti dolandyрмаkdaky orny.

2. Özbegistan Respublikasynda köppartiýa esaslanan ulgamnyň şekillenmegi.

1. RAÝATLARYŇ DÖWLETI DOLANDYRMAKDAKY ORNY

Adamlaryň durmuşynda dürli meseleler bar. Ynha şu meselelerden käbirini adamyň özi, başgalaryny bolsa diňe özgeler bilen birleşip çözmek mümkin. Meselem, işiwürligi ösdürmek bilen bagly bolan meseleler – işewürleriň bähbitlerini goramak, kredit almak, salgyda çekmek, daşky bazara çykmak meselelerini çözmek üçin işewürleriň guramasy düzülýär. Şeýle hem, başga toparlar: pensionerler, maýyplar, ýaşlar, mugallymlar, lukmanlar we başgalar hem öz meselelerini çözmek maksadynda birleşýärler.

1-nji ýumuş

Dört topara bölüniň.

Siziň toparyňyzyň iň agzybiri we jebisligini, şonuň üçin hem onuň wekilleriniň kanun çykaryjy organ deputatlarynyň arasynda köpçülige eýe bolmalydygyny subut etmäge hereket ediň.

Ynha, demokratik jemgyýetde döwlet häkimiýeti organlarynda şu toparlardan diňe biriniň wekilleriniň bolmagynyň mümkin däldigine özüňiz hem göz ýetirdiňiz. Ynha şu toparlardan her biriniň bähbitleriniň aňladylmagyny we goralmagyny nánili ýol bilen gazanmak mümkin?

2-nji ýumuş

Alty topara bölüniň: iki topar syýasy partiýalary, galanlary bolsa pensionerleri, ýaşlary, fermerleri we aýallar birleşikleriniň wekillerini aňlatsyn.

Syýasy partiýalaryň wekilleri maksatnamalar işläp taýrlap, olar ýokarda aýdyp geçilen toparlaryň bähbitlerini hasaba alan ýagdaýda öz maksat we wezipelerini kesgitleýärler hem-de goldamaklaryny gazanmak üçin olaryň arasynda düşündiriş işlerini alyp barýarlar.

Pensionerler, ýaşlar, fermerler we aýallar öz toparlaryna mahsus bolan meseleleri anyklaýarlar.

Wagyz işleriniň dowamynda ynha şu partiýalardan haýsy birini goldaýanlygyny anyklamalydyrlar.

2. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNDA KÖPPARTIÝA ESASLANAN SISTEMANYŇ ŞEKILLENMEGI

Syýasy partiýalary düzmek we olaryň işinde gatnaşmak raýatlaryň möhüm syýasy hukuklaryndan biri hasaplanýar. Syýasy partiýanyň özi näme?

Ýatda saklaň!

Syýasy partiýa – Özbekistan Respublikasynyň raýatlarynyň garaýyşlarynyň, bähbitleriniň we maksatlarynyň birligi esasynda düzülen, döwlet häkimiýeti organlaryny şekillendirmekde jemgyýetiň belli bir böleginiň syýasy islegini amala aşyrmaga ymtylyan hem-de öz wekilleri arkaly döwlet we jemgyýet işlerini dolandýrmakda gatnaşýan meýletinler guramasy.

Özbekistan Respublikasynyň «Syýasy partiýalar hakynda»ky Kanuny, 1-nji madda.

Taryhyň baryşy ýeke partiýa esaslanan ulgamnyň döwletde dikatura ornaşdyrylmagyna getirýänligini tassyklady. Köp partiýa esaslanan ulgam bolsa raýatlara dürli partiýalardan kandidatlaryny saýlap almaga we jemgyýeti ösdürmek boýunça ol ýa-da bu maksatnama artykmaçlyk bermäge mümkinçilik döredýär.

Syýasy partiýalar dürli gatlaklaryň we toparlaryň syýasy islegini aňladýarlar we özleriniň demokratik ýol bilen saýlanan wekilleri arkaly döwlet häkimiýetini düzmekde gatnaşýarlar.

Özbeistan Respublikasynyň Konstitusíasy, 60-njy madda.

Her bir raýatyň özüniň pikirine görä onuň bähbitlerini goraýan, döwletiň ösüşine mümkinçilik döredip berýän partiýadan kandidaty saýlap almagy üçin demokratik hukuk döwletinde azyndan iki sany partiýa bolmaly.

Häzirki wagtda Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynda baş sany syýasy partiýanyň wekilleri gatnaşýar. Olar kanunçylygy şekillendirmek we ykdysadyýet, medeniýet we sosial pudaklarda döwlet syýasatyny alyp barmaga uly täsir edýär.

Partiýanyň ady	Hasaba alnan wagty	Maksady
Özbeğistan Halk demokratik partiýasy (XDP)	1991-nji ý.	Sosial adalaty, döwletiň ösüşini we ruhy täzelenmegini üpjün etmek.
«Adolat» sosial-demokratik partiýasy	1995-nji ý.	Hukuky demokratik döwlet gurmak, sosial adalat ornatmak.
Özbeğistan «Milliy tikanish» demokratik partiýasy	1995-nji ý.	Döwletiň umumyňsany gymmatlyklar esasynda milli dikeldilmegi.
Işewürler we telekeçiler hereketi – Özbeğistan liberal-demokratik (O‘zLiDeP) partiýasy	2003-nji ý.	Orta synp, kiçi biznes öňdebaryjylary, işewür adamlar, önümçiligiň we dolandyryşyň ýokary derejeli hünärmenleriniň bähbitlerini goramak.
Özbeğistan Ekologik partiýasy	2019-njy ý.	Daş-töweregi goramakda jemgyýetçilik işeňňirligini her taraplaýyn artdyrmak.

Jemini jemleýäris

Syýasy partiýalaryň işi:

- maksat – sosial-syýasy meseleleri çözmek;
- pikirleriň syýasy we aňýete esaslanan köpdürlüligi;
- köppartiýalylyk – pikirleriň köpdürlüligi;
- partiýa – döwlet häkimiýetini şekillendirýär, öz wekilleri arkaly döwleti dolandyryr;
- «Syýasy partiýalar hakynda»ky Kanun;
- «Döwlet dolandyryşyny täzelemek we demokratlaşdyrmak we döwleti modernizasiýa etmekde syýasy partiýalaryň roluny güýçlendirmek hakynda»ky Konstitusion Kanun.

Özüňizi barlap görüň!

1. Adamlar nähili maksatlarda syýasy partiýalara we hereketlere birleşýärler?
2. Köppartiýalylygyň bolmagy döwletde demokratiýanyň ösüşine nähili gowy täsir edýär?
3. Döwlet Konstitusiyasy we kanunlaryna görä Özbekistan Respublikasynda nähili partiýalaryň düzülmegi gadagan edilen?
4. Häzirki wagtda Özbekistan Respublikasynda iş alyp barýan syýasy partiýalary sanap beriň.

SYÝASY PARTIÝALAR HAKYNDÄ ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ KANUNY (Göçürme)

2-nji madda. Syýasy partiýalaryň işiniň hukuky esaslary

Syýasy partiýalar öz işini Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, şu Kanun, başga kanunçylyk resminamalary, şeýle hem öz Ustawlary esasynda amala aşyrýarlar.

3-nji madda. Syýasy partiýalary düzmek we iş prinsipleri

Syýasy partiýalar isleg-arzuwlaryny erkin beýan etmek, meýletin agza bolmak we partiýadan çykmak, öz agzalarynyň deň hukuklylygy, öz-özünü dolandyryş, kanuna esaslanmak we aç-açanlyk esasynda raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny amala aşyrmak maksadynda düzülýär.

Syýasy partiýalary düzmek we işini alyp barmak aşakdaky ýagdaýlarda:
Konstitusion ulgamny zorluk bilen üýtgetmegi maksat edip goýýan;

Özbekistan Respublikasynyň suverenitetine, bitewiligine we howpsuzlygyna, raýatlaryň Konstitusion hukuklaryna we azatlyklaryna garşy çykýan;

urşy, sosial, milli, jynsy we dini dawalary wagyz edýän;

halkyň saglygyna we ruhyýetine howp salýan;

milli we dini ruhdaky syýasy partiýalaryň gurluşy we işi gadagan edilýär.

4-nji madda. Syýasy partiýalarda agzalyk

Syýasy partiýalarda agza bolup bilmeýärler:

sudýalar;

prokurorlar we prokuratura işgärleri;

içeri işler, Döwlet howpsuzlyk gullugy organlarynyň işgärleri;

harby işgärler;

daşary döwletleriň raýatlary we raýatlygy bolmadyk şahslar.

15-§. MAŞGALA JEMGYÝETIŇ BU GÜNÜNIŇ WE GELEJEGINIŇ ESASYDYR

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- maşgalanyň jemgyýete we jemgyýetiň maşgala görä esasy hukuklary we borçlary hakynda;
- nikalaşma şertleri hakynda;
- är-aýallaryň hukuklary we borçlary hakynda;
- perzentleriň hukuklary hakynda öwrenersiňiz.

1. Maşgala we jemgyýet.

2. Maşgala döwlet goragynda.

3. Nikalaşma şertleri.

4. Çagalaryň hukuklary.

1. MAŞGALA WE JEMGYÝET

Jemgyýetde maşgalanyň orny ähmiýetli bolup, ýagny oňa adalatly görnüşde her bir jemgyýetiň esasy hökmünde garalýar. Çünki maşgala jemgyýetçilik durmuşynyň möhüm bölegi bolup, onda gelejekde jemgyýetde ýaşamaly we döwletiň raýaty bolmaly şahsyň dünýä gelmegi, aýaga galmagy we şekillenmek hadysalary bolup geçýär.

Jemgyýetiň ýagdaýy hem, öz nobatynda, ynsanyň maşgalada nähili terbiýe alanlygyna, bu ojakdan nähili ruhy ynamy kalbyna siňdirip bilenligine, şahsyň maşgalada kemal tapmagy üçin zerur şertleriň nähili derejede mynasyplygyna bagly bolýar. Şonuň üçin maşgalany goramaga islendik jemgyýetde, her bir döwletde aýratyn üns berilýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Maşgala jemgyýetiň esasy bogunydyr hem-de jemgyýetiň we döwletiň goragynda bolmak hukugyna eýe.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 63-nji madda.

Ýurdumyzda maşgalanyň, enelik we çagalygyň Konstitusiýa esasynda gormalmagy adam hukuklary boýunça halkara resminamalara laýyk gelýär.

Kanunlar bilen enäniň we çaganyň bähbitlerini goramak üpjün edilýär.

**Maşgala gatnaşyklary ugrundaky
Konstitution prinsipler:**

- aýallaryň we erkekleriň hukuklarynyň deňligi;
- nika erkinligi, durmuş ýoldaşyny saýlamak erkinligi;
- nikalaşan şahslaryň deň hukuklylygy;
- ata-eneleriniň gelip çykyşyna we raýatlyk abraýyna garamazdan kanunyň önünde perzentleriň hukuklarynyň deňligi;
- ýetim çagalaryň we ata-enesiniň hossarlygyndan mahrum bolan çagalaryň idedilmeginiň, terbiýelenmeginiň we tälim almagynyň kepillendirilmegi;
- eneligiň we çagalygyň goralmagy;

**Döwlet aşakdaky
borçlary öz boýnuna
alýar:**

- maşgalany goramak;
- ýetim çagalaryň we ata-enesiniň hossarlygyndan mahrum bolan çagalaryň idedilmegini, terbiýelenmegini we tälim almagyny üpjün etmek;
- ýetim çagalar we ata-enäniň hossarlygyndan mahrum bolan çagalar üçin haýyr-sogap işlerini goldamak.

Esasy kanun kesgitleýär

Ata-eneler öz perzentlerini kämillik ýaşyna ýetýänçä ideg etmäge we terbiýelemäge mejburdyrlar.

Döwlet we jemgyýet ýetim çagalary we ata-eneleriniň gamhorlu-
gyndan mahrum bolan çagalary ideg etmegi, terbiýelemegi we okat-
magy üpjün edýär, çagalara bagyşlanan haýyr-sogap işlerini goldaýar.

**Özbeistan Respublikasynyň Konstitusiýasy,
64-nji madda.**

2. MAŞGALA DÖWLETIŇ GAMHORLYGYNDA

Maşgalany goramak döwletde dürli kanunlary kabul etmek, şeýle hem, jemgyýetçilik fondlary we guramalary tarapyndan ruhy we maddy goldamak ýoly bilen amala aşyrylýar. Garaşsyzlyk ýyllarynda respublikamyzda «Bolalar jamg'armasi», «Mahalla», «Ekosan», milli «Qizil Yarim oy jamiyati» ýaly köp çagaly we doly üpjün edilmedik maşgalalara, çagalara, ýalňyz garrylara we başgalara mümkinçiligine görä kömek berýän jemgyýet fondlary düzüldi.

Özbeqistan Respublikasynyň Prezidentiniň Permanyna görä 1993-nji ýylyň 7-nji maýynda döwletde ilkinji orden – «**Sog'lom avlod uchun**» ordeni yglan edildi.

Enelik we çagalygy goramakda, sagdyn nesliň kemal tapmagy üçin maddy şertleri we ruhy ýagdaýy üpjün etmekde aýratyn hyzmat edýän şahslar «Sog'lom avlod uchun» ordeni bilen sylaglanýarlar.

3. NIKALAŞMA ŞERTLERI

Nikalaşmak üçin ýigidiň we gyzyň öz islegine görä razylygy zerur, şeýle hem, olar belli bir ýaşa dolan bolmagy şert (gyzlar we ýigitler – 18 ýaşdan).

Islegine görä razylyk nikalaşma meselesi çözülýän wagtynda üçünji şahslaryň täsiri bolmazlygyny aňladýar. Üçünji şahslar, şol sanda, ataeler tarapyndan nikalaşmaga päsgel berilmegi jenaýat jogapkärçiligine öwürülmegi mümkin. Garyndaşlaryň maslahatlar bermegi, nika toýuna taýýarlanmaga kömek bermekleri, maddy we ruhy taýdan goldamaklary mümkin.

Siziň pikiriňize görä, näme üçin döwletimizde mejbury nika gadagan edilen we jenaýat jogapkärçiligine çekilýän hereket hasaplanýar? Jogabyňyzy esaslaň.

Aşakdaky ýagdaýlarda nikalaşmak gadagan edilýär:

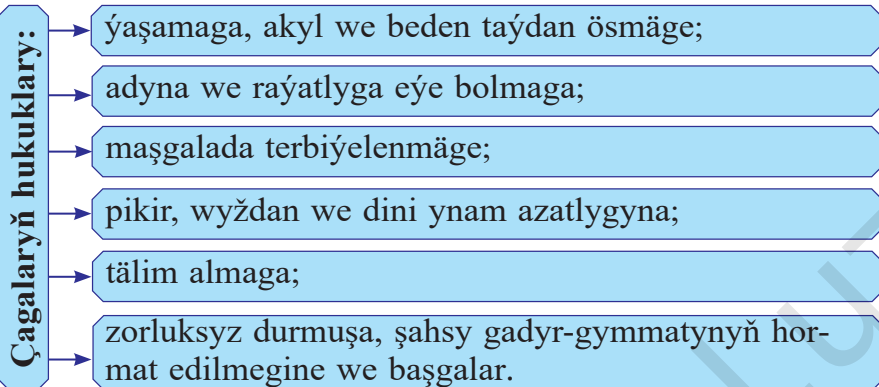
– taraplardan biri hasaba alnan başga nikada bolsa; ruhy keselligi ýa-da akyl taýdan gowşaklygy sebäpli sud tarapyndan gatnaşyga ýaramsyz diýip bellenen şahslaryň arasyndaky; dogan-garyndaşlaryň arasyndaky nika ýol berilmeýär.

Är-aýallar özleriniň kämillik ýaşyna ýetmedik çagalarynyň terbiýesi üçin, olaryň işleri we etmişleri üçin jogapkär bolýarlar. Öz nobatynda perzentler hem öz ata-eneleri hakynda gamhorluk etmeli, olara kömek bermeli, goldamalydyrlar. Kämillik ýaşyna ýetýänçä bu borç ruhy häzmetde bolup, olar 18 ýaş dolanlaryndan soň bolsa ýuridik güýje eýe bolýar.

4. PERZENTLERIŇ HUKUKLARY

Perzentleriň hukuklary «Çaga hukuklary hakyndaky Konwensiýa» (1989-njy ý.) ýaly abraýly halkara resminamada we Özbegistan Respublikasynyň «Çaga hukuklarynyň kepilleri hakynda»ky Kanunynda (2008-nji ý.) görkezilen. Bu kanunlara görä adam doglandan tä 18 ýaş çenli çaga hasaplanýar we aşakdakylara haklydyr.

Pikirlenmek üçin soraglar

1. Nähili pikir edýärsiňiz, gadymky grek alymy Aristotel: «Platon maňa dost, emma hakykat gymmatlydyr», diýen jümläni aýdanda nämäni göz önünde tutupdyr?

Bu jümläni hukuky gatnaşyga nähili ýagdaýlarda ulanmak mümkin?

2. Şahyr we döwlet işgäri Alişer Nowaýy şeýle diýipdir: «Eger sen ynsan bolsaň, halkyň gamy hakynda alada etmeýänleri ynsan diýip aýtmagyn».

Bu pikire goşulýarsyňyzy? Jogabyňyzy esaslandyryň.

3. Gadymky Rim akyldary Seneka şeýle diýipdir: «Ähli üstünlikler öz üstünden ýeňiş gazanmakdan başlanýar. Bu in ýokary üstünlik. Öz duýgularyň guluna öwrülme – in gorkunçly gulçulykdyr». Bu sözleri zähmete, tälime ýa-da başga bir işlere görä düşündirmäge hereket ediň.

Siz bu pikirlere goşulýarsyňyzy? Eger goşulsaňyz, näme üçin?

4. Halk nakylynda şeýle diýilýär: «Zähmet – ýeňşiň, şan-şöhratyň we baýlygyň açarydyr». Siz bu pikire goşulýarsyňyzy?

Siz tanymal we döwletli bolmagyň başga kanuny ýoluny tekliplap edip bilýärsiňizmi?

5. Emir Temur özüniň «Temur tuzuklari» eserinde şeýle nygtaýar: «Eger döwlet kanunlara daýanmasa, ol özüniň şan-şöhratyny we beýikligini uzak wagt saklap bilmeýär».

Siz bu pikire goşulýarsyňyzy? Eger goşulsaňyz, onda näme üçin?

6. Beýik ensiklopedist alym Abu Ali ibn Sina şeýle ýazýar: «Işsizlik we zyýapatparazlyk diňe bir edepsizligi getirip çykarman, eýsem kesele-de sebäp bolýar».

Beýle pikiriň manysyny düşündirip beriň.

2-nji ýumuş

1. Siziň pikiriňize görä, döwlet maşgala esaslanan gatnaşyklary tertibe salyp durmalymy? Belki, bu zat her kimiň şahsy işidir?

2. Ata-eneler aýrylyşanynda, Siziň pikiriňize görä, kämillik ýaşyna ýetmedik perzent kim bilen: enesi bilenmi ýa-da atasy bilen galmalymy?

3. Maşgalada ata-eneler we perzentleriň arasyndaky özara gatnaşyklarda nähili tipik problemalar emele gelýär? Näme üçin bu ýagdaý emele gelýär?

Jemini jemleýäris

Maşgala – jemgyýetiň esasy:

- şahs kemaly – maşgalada;
- aýallaryň we erkekleriň hukuklarynyň deňligi;
- maşgalanyň döwlet tarapyndan goralmagy;
- «Sog‘lom avlod uchun» ordeni;
- nika: gyzlar – ýigitler 18 ýaşdan;
- nika erkinligi;
- perzentler terbiýesi hakynda är-aýallaryň deň jogapkärçigi;
- Çaga hukuklary hakyndaky Konwensiýa (1989-njy ý.);
- «Çaga hukuklarynyň kepillikleri hakynda»ky Kanun (2008- ý.).

Özüňizi barlap görüň!

1. Näme üçin Konstitusiýa esalanan hukuk normalary bilen maşgala jemgyýetiň esasy boguny diýip düşünilýär?
2. Maşgala-nika gatnaşyklarynyň hukuky esaslaryny sanap beriň.
3. Ata-eneleriň we çagalaryň hukuklaryny we borçlaryny aýdyp beriň.
4. Haýsy ýagdaýlarda nikadan geçirilmeýär?

16-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ADMINISTRATIV -ÇÄK WE DÖWLET GURLUŞY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- döwlet gurluşynyň şekilleri, olaryň amatlyklary we kemçilikleri hakynda;
- Özbekistan Respublikasynyň we Garagalpagystan Respublikasynyň adminiztratiw-çäk gurluşy hakynda öwrenersiňiz.

1. Döwlet gurluşynyň şekilleri.

2. Özbekistan Respublikasynyň administrativ-çäk gurluşy.

3. Garagalpagystan Respublikasynyň döwlet gurluşy.

1. DÖWLET GURLUŞYNYŇ ŞEKILLERI

Her bir döwletiň esasy alamaty, onuň ilatynyň ýaşap duran çäginin bolmagydyr. Bilşimiz ýaly, döwletiň kanunlary her bir adama deňdir we her bir adam durmuşynyň ençeme taraplaryny tertibe salyp durýar. Emma döwletiň her bir çäginde – obada, şäherde, tümeninde we başgalarda merkezi häkimiýet organlarynyň çözmegi kyn bolan gündelik meseleler emele gelýär. Şonuň üçin hem döwlet häkimiýetiniň hukuklarynyň belli bir bölegini merkezi häkimiýet organlaryndan ýerli häkimiýet organlaryna berilýän bir şekilde bölünmegine zerurlyk döreýär.

Döwlet gurluşynyň şekili– bu ýerlerdäki häkimiýet organlarynyň merkezi häkimiýet organlary bilen özara gatnaşyklaryny kesgitläp berýän syýasy we çäk taýdan düzülmegidir.

Döwlet gurluşynyň şekili aşakdakylary görkezýär:

- döwletiň çäginin näçe bölege we nähili görnüşde bölünenligini;
- ýerli we merkezi häkimiýet organlarynyň arasyndaky gatnaşyklaryň nähili görnüşde amala aşyrylýanlygyny;
- şu döwletiň çäginde ýaşap duran her bir milletiň bähbitleriniň nähili goralýanlygyny.

Dünýädäki köp ýurtlar döwlet gurluşynyň **unitar** şekiline eýedir. Bu ýagdaýda döwlet çägi dolandyryş çäklerine (welaýatlar, tümenler we baş-

galara), ýagny döwletlilige eýe bolmadyk, belki dolandyryş amatly bolmagy üçin böleklere bölünýär.

Beýik Britaniýa, Fransiýa, Italiýa, Norwegiýa, Şwesiýa, Ispaniýa, Portugaliýa, Gresiýa, Ýaponiýa, Finlandiýa, Özbegistan we başgalar unitar döwletleriň hataryna girýär.

Ýatda saklaň!

Unitar döwlet – ýeke-täk döwlet bolup, onuň aýtatyn administratiw-çäk birlikleri birmeňzeş hukuklara eýe, döwletiň ähli çäginde ýeke-täk Konstitusiýa, ýeke-täk hökümet we ýeke-täk kanun resminamalary amal edýär.

Döwlet gurluşynyň başga bir şekili **federasiýadyr**. Federasiýa subýektleri öz Konstitusiýasyna, öz ýokary kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji we sud organlaryna eýe bolýar. Ähli federasiýa üçin ýeke-täk häkimiýet we alyý dolandyryş organlary düzülýär. Şonuň üçin, ABŞ, Kanada, Braziliýa, Meksika, Awstriýa, Belgiýa, Şwesariýa, Pakistan, Argentina, Russiýa we başgalar federatiw döwletdir.

Ýatda saklaň!

Federasiýa – birnäçe subýektler (respublikalar, ştatlar we ş.m.) birleşigini özünde jemleýän soýuzdaş döwlet. Federatiw döwleti emele getirýän döwlet birleşikleri (ştatlar, ýerler, prowinsiýalar, döwletler) federasiýanyň subýektleri hasaplanýar we özüniň administratiw-ýerli gurluşyna eýe bolýarlar.

Döwlet gurluşynyň ýene bir şekili **konfederasiýadyr**. Beýle birleşikde her bir döwlet öz suverenitetini, özbaşdaklygyny saklap galýar. Konfederasiýada ýeke-täk çäk, ýeke-täk raýatlyk bolmaýar, her bir döwlet halkara gatnaşyklary özbaşdak alyp barýar. Häzirki günde Ýewropa Soýuzy döwletleriň konfederatiw birleşigine mysal bolup biler, kanunçylyk ýoly bilen berkidilmedik.

Ýatda saklaň!

Konfederasiýa – belli bir maksatlary gazanmak (döwletleriň bilelikdäki goranmasyny, gümrükhana işlerini, daşky söwda gatnaşyklaryny guramak we başgalar) üçin birleşen suveren döwletleriň wagtlaýyn soýuzy. Şol bir wagtda her bir döwlet öz suverenitetini saklap galýar.

1-nji ýumuş

Üç topara bölünip, döwlet gurluşynyň dürli şekilleriniň amatlyklaryny we kemçiliklerini anyklamaga hereket ediň.

2. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ADMINISTRATIW-ÇÄK GURLUŞY

Konstitusiýa görä (68-nji madda) Özbekistan Respublikasy Garagalpagystan Respublikasyndan, welaýatlardan, tümenlerden, şäherlerden, şäherçelerden we obalardan düzülen. Özbekistan Respublikasynyň administratiw-çäk gurluşynyň aýratynlygy onuň düzüminde tümenlerden, şäherlerden, şäherçelerden we obalardan düzülen suveren Garagalpagystan Respublikasynyň bolmagydyr.

Döwletimiziň administratiw-çäk gurluşy döwleti has-da gowy dolandyrmaga, emele gelýän ykdysady we sosial meseleleri üstünlikli çözmäge mümkinçilik berýär.

2-nji ýumuş

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň 1–6-njy maddalary bilen tanyşyp çykyp, Özbekistan Respublikasynyň döwlet suverenitetine ündýän almatlaryň barlygyny anyklaň.

3. GARAGALPAGYSTAN RESPUBLIKASYNYŇ DÖWLET GURLUŞY

Garagalpagystan Respublikasy öz döwletliligi-
niň şekillenmegine, ösüşine we taryhyna eýedir.

1993-nji ýylyň 9-njy aprelinde Özbekistan
Respublikasynyň Konstitusiyasynyň üstünligi-
ni aňladýan Garagalpagystan Respublikasynyň
Konstitusiasy kabul edildi. Köp geçmän döwlet
simwollary – gerb, baýdak, gimn kabul edildi.

Garagalpagystanyň raýatlary şol bir wagtda
Özbekistan Respublikasynyň raýaty hasaplanýar hem-de onuň goragyn-
dadyr. Garagalpagystan Respublikasy öz administratiw-çäk gurluşy me-
selelerini özbaşdak çözüýär.

Garagalpagystan Respublikasy özüniň
Özbekistan Respublikasynyň Esasy ka-
nunyna garşy bolmadyk Konstitusiasyna
eýedir. Özbekistanyň kanunlarynyň
Garagalpagystanyň çäklerinde hem gol-
lanylmagy mejburydyr.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasy bilen Garagalpagystan Respublikasynyň
özara gatnaşyklary Özbekistan Respublikasy bilen Garagalpagystan
Respublikasynyň arasynda Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiasy
esasynda düzülen şertnamalar hem-de ylalaşyklar bilen tertibe salynýar.

Özbekistan Respublikasynyň we Garagalpagystan Respublikasynyň
arasyndaky dawalar ylalaşdyryjy serişdeleriň kömeginde çözülýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiasy, 75-nji madda.

Özbekistan Respublikasyna unitar döwlet gurluşynyň alamatlary bilen
bilelikde **federatiw gurluşyň käbir elementleri** hem mahsusdyr:

– Özbekistan Respublikasynyň düzüminde suveren Garagalpagystan
Respublikasynyň bolmagy;

- iki sany – Özbekistan Respublikasynyň we Garagalpagystan Respublikasynyň Konstitusiyalarynyň bolmagy;
- Garagalpagystan Respublikasynda özüniň döwlet organlary: parlamentiň (Ýokary Geňeş), sud organlarynyň, ýerine ýetiriji häkimiýet organlarynyň we başgalaryň bolmagy;
- Garagalpagystan Respublikasynda döwlet simwollary: gerb, baýdak, gimniň bolmagy;
- Garagalpagystan Respublikasynyň öz ýerli-administratiw gurluşy meselelerini özbaşdak çözmek hukugyna eýeligi;
- Garagalpagystan Respublikasynyň Özbekistan Respublikasynyň düzüminden bölünip çykmak hukugyna eýeligi.

3-nji ýumuş

Her bir döwletiň çägi öz serhetlerine we her bir döwlete alyp gelinýän, alyp gidilýän harytlar, walýuta we başgalaryň üstünden gözegçiligi amala aşyrýan öz gümrükhana punktlaryna eýedir.

Ynha şu gümrükhana punktlaryna bolan öz pikirleriňizi anyklaň («makul-laýaryn» ýa-da «garşy»).

Jemini jemleýäris

Döwleti
dolandyryş
şekilleri:

- unitar;
- federasiýa;
- konfederasiýa.

Özüňizi barlap görüň!

1. Suveren döwlet haýsy alamatlara eýe? Suveren döwletiň alamatlaryndan haýsy birini iň möhümi hökmünde kesgitlemek mümkin?
2. Döwlet gurluşynyň şekilleri nämä bagly bolýar?
3. Döwlet gurluşynyň unitar şekiliniň federatiw şekilinden tapawudy nämede?
4. Garagalpagystan Respublikasynyň suverenitetiniň alamatlaryny aýdyň.

IV bölüm

DÖWLET DOLANDYRYŞ ORGANLARY

17-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNDA DÖWLET HÄKIMIÝETINIŇ GURLUŞY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- Özbegistandaky döwlet häkimiýeti ulgamy hakynda;
- Özbegistanda döwlet häkimiýeti organlarynyň hukuklary hakynda;
- kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji we sud häkimiýetiniň bölüniş prinsipleri hakynda öwrenersiňiz.

1. Häkimiýetsiz jemgyýet bolmagy mümkinmi?

2. Özbegistan Respublikasynda döwlet häkimiýeti ulgamy.

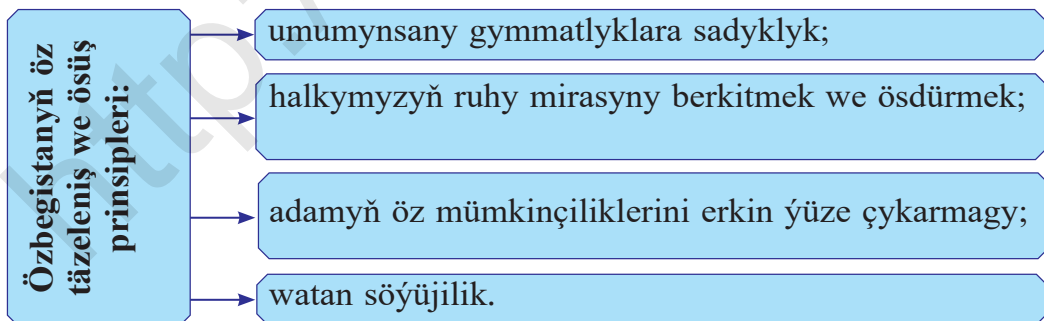
3. Häkimiýetleriň bölüniş prinsipi.

1. HÄKIMIÝETSIZ JEMGYÝET BOLMAGY MÜMKINMI?

Häkimiýet bolmadyk jemgyýeti göz önüne getirmek kyn. Jemgyýetiň ösüş taryhyndan alnan mysallarda (Gadymky Rim, Beýik Karl imperiýasy we başgalar) häkimiýet bolmadyk bolsa jemgyýet içki garşylyklar we häkimiýet üçin göreşler netijesinde ýok bolýandygyny görmegimiz mümkin.

Köp asyrlaryň dowamynda ynsanyýet ideal döwlet gurmak üçin «bagtyň formulasy»ny gözlediler.

Gündogaryň orta asyrlardaky akyldarlaryndan **Abu Nasr al-Faraby** döwlet, döwleti dolandyrmak şekilleri, döwletiň wezipeleri we başga şunuň ýaly düşüňjeleri kesgitlep berdi.

Abu Ali ibn Sina bolsa sosial adalaty we propagandany üpjün eden adalatly hökümdar höküm süren döwleti ideal döwlet diýip hasaplapdyr.

Şonuň bilen birlikde ol döwletiň her bir raýaty peýdaly zähmet bilen meşgullanmaly, diýip nygtaýar.

Garaşsyzlyk yglan edilmegi bilen Özbegistanda öz ösüş ýoluny we jemgyýetiň ösüşini saýlap almak mümkinçiligi emele geldi.

Umumy ylalaşyga çenli adamlar bilen jemgyýetçilik gatnaşyklaryny tertibe salyp durýan güýç gerek bolýar. Häzirki wagtda ynha şeýle güýç ilatyň dürli synplarynyň we toparlarynyň biri-birine laýyk gelmeýän bähbitlerini ylalaşdyrmaga çagyryýan kanuny (*legitim*) häkimiýet hasaplanýar.

1-nji ýumuş

1. «Häkimiýet» sözüni eşidende Sizde nähili düşünje peýda bolýar: häkimiýet wekilleriniň gazaply hereketlerini ýa-da raýatlaryň peýdalaryny goramaga gönükdirilen hereketlerini?

2. Häkimiýet düşünjesini kesgitleýän alamatlary sanajak boluň. Jümläni dowam etdiriň: Häkimiýet – bu...

3. Jümläni dowam etdiriň: Eger-de, men çäklenmedik häkimiýeti ele alanymda...

4. Hökümetiň nähilidir kararynyň täsirinde ata-eneňiziň ýa-da ýakyn garyndaşlaryňyzy ýadyňyza salyň.

5. Ynha şu kararlaryň masgalaňyza we şahsan Siziň soňky ykbalyňyza nähili täsir etdi?

2. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ DÖWLET HÄKIMIÝETI SISTEMASY

Demokratik jemgyýetde kanun esasynda iş alyp barýan häkimiýetiň abraýy beýik bolýar we adamlar beýle häkimiýete jeza howpundan däl, eýsem onuň hereketlerini makullaýanlygy sebäpli boýun egýärler.

Häkimiýet – adamlaryň häsiýetine, olaryň hereketlerine we adatlaryna täsir geçirmek mümkinçiligidir. Häkimiýet konstruktiv (dörediji) tebigata eýe bolmaly, şonuň ýaly heläkçilikli netijelere eýe bolmagy hem, döwlet ilatynyň köpçüliginiň bähbitleri ugrunda hem, edil şunuň ýaly, ýerine ýetirip bolmaýan wadalary bahana edip olaryň bähbitlerine garşy amala aşyrylmagy hem mümkin.

2-nji ýumuş

Döwletleriň taryhyndan hökümdarlaryň hereketleriniň gowy ýa-da ýaman netijelere alyp gelmegine degişli mysallar getiriň.

3. HÄKIMIYETLERIŇ BÖLÜNMEK PRINSIPI

Konstitusiýa görä Özbekistan Respublikasynda Aly Mejlis, Prezident, Ministrler Kabineti, sud häkimiýeti organlary döwlet häkimiýetini amala aşyrýarlar.

Döwlet häkimiýeti organlary özara arkalaşyk edip bir-birine täsir geçirýärler, jemgyýetde wagyz işlerini üpjün edýärler we adamlary birleşdiriji taglymlary işläp taýýarlaýarlar.

Her bir häkimiýet organynyň hukuklary häkimiýet ygtyýarlyklaryndan çete çykmagyň, ony öz haýryna ulanmagyň we döwlet häkimiýetiniň başga organlarynyň işine gatyşmagyň önüni almak maksadynda örän takyk kesgitläp berilýär.

Häkimiýetiň döwlet organlarynyň işinde iň möhümi – bu Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň 11-nji maddasynda görkezilişi ýaly, **häkimiýetleriň bölünmek prinsipini** amala aşyrmak mümkinçiligidir. Bu kanunçylyk, ýerine ýetiriji we sud häkimiýeti öz işlerini özbaşdak, biri-birlerine zyýan bermezden amala aşyrýandygyny aňladýar.

3-nji ýumuş

Raýatlaryň döwlet häkimiýeti organlaryna gatnaşygy meselesi boýunça öz pikiriňizi bildiriň.

Ilatyň karakteri aşakdakylara esaslanýar:

- häkimiýetiň adalatly we kanuny hereketlerine ynamyna;
- häkimiýet organlaryna boýun egmek adatyňa;
- häkimiýetden gorkmagyna.

Jemini jemleýäris

Döwlet häkimiýeti organlarynyň ulgamy:

- döwlet häkimiýeti – adamlaryň we jemgyýetiň arasyndaky gatnaşyklary tertibe salyp durýan güýç;
- häkimiýet – dörediji ýa-da bozujy hereketler;
- Aly Mejlis – Kanunçylyk palatasy we Senat;
- häkimiýetiň kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji we sud häkimiýetlerine bölünmegi.

Özüňizi barlap görüň!

1. Demokratik-hukuky döwlet gurmak maksadynda näme üçin häkimiýetleriň bölünmegi prinsipinden peýdalanmaly?
2. Özbegistan Respublikasynda häkimiýetleriň bölünmegi prinsipi nähili amala aşyrylýar?
3. Bir topar adamlarda täze kanun işläp taýýarlamak ýa-da bar bolan kanuny üýtgetmek boýunça täze ideýalar bolsa, nähili ýol tutmaly bolýar?

**Kanunçylyk
häkimiýeti**

**Ýerine ýetiriji
häkimiýet**

Sud häkimiýeti

DÖWLET HÄKIMIÝETI

KANUNÇYLYK

KANUNLAR

KANUNLAR

KANUNLAR

KANUNLAR

KANUNLAR

KANUNLAR

KANUNLAR

KONSTITUSIÝA

18-§. ALY MEJLIS WE ONUŇ YGTYÝARLYKLARY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň ygtyýarlyklary;
- Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň we Senatynyň absolýut ygtyýarlyklary hakynda öwrenersiňiz.

1. Alyý Mejlis we onuň düzümini şekillendirmek tertibi.
2. Alyý Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň absolýut ygtyýarlyklary.
3. Alyý Mejlis Senatynyň absolýut ygtyýarlyklary.

1. ALY MEJLIS WE ONUŇ DÜZÜMINI ŞEKILLENDIRMEGIŇ TERTIBI

Aly Mejlis häkimiýetiň kanun çykaryjy we wekillik organy hasaplanýar, ýagny deputatlar we senatorlar olary saýlan halkyň bähbitlerini gözleýärler.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisi ýokary döwlet wekillik organy bolup, kanun çykaryjy häkimiýeti amala aşyrýar.

Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisi iki palatadan – Kanunçylyk palatasyndan (aşaky palata) we Senatdan (ýokary palata) ybarat.

Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Kanunçylyk palatasy we Senatynyň ygtyýarlyk möhleti – baş ýyl.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 76-njy madda.

Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasy (aşaky palata) ýerli saýlaw okruglary boýunça köppartiýalylyga esaslanan baş ýyl möhlete saýlanýan 150 sany deputatdan ybarat. Kanunçylyk palatasynyň işi onuň ähli deputatlarynyň hemişelik professional işlemeklerine esaslanan.

Aly Mejlisiň Senaty (ýokary palata) ýerli wekillik palatasy bolup, 100 sany senatorlardan ybarat. Senatorlar Garagalpagystan Respublikasyndan, welaýatlardan we Daşkent şäherinden deň mukdarda – alty adam-

dan saýlanýar. Aly Mejlisiň Senatynyň on alty agzasy ylym, sungat, edebiýat, önümçilik pudagynda, şeýle hem, döwlet we jemgyýetçilik işiniň başga pudaklarynda uly amaly tejribä eýe bolan hem-de aýratyn hyzmat görkezen iň abraýly raýatlaryň arasyndan Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti tarapyndan saýlanýar.

Saýlaw günü ýigrimi baş ýaşa dolan hem-de keminde baş ýyl Özbekistan Respublikasynyň çäklerinde ýaşan Özbekistan Respublikasynyň raýaty Özbekistan Respublikasynyň Alyý Mejlisiniň Kanunçylyk palatasynyň deputaty, şeýle hem, Özbekistan Respublikasynyň Alyý Mejlisiniň Senatynyň agzasy bolmagy mümkin. Şol bir şahs bir wagtyň özünde Özbekistan Respublikasynyň Alyý Mejlisiniň Kanunçylyk palatasynyň deputaty we Senatynyň agzasy bolmagy mümkin däl.

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ALY MEJLISI

Aly Mejlisiň Senaty
Maslahat
Başlyk we onuň orunbasarlary
Guramalar
100 sany senator
Aly Mejlisiň Ýokary palatasy

Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň
Maslahat
Spiker we onuň orunbasarlary
Komitetler, komissiýalar
150 sany deputat
Aly Mejlisiň Aşaky palatasy

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň 78-nji maddasyna görä Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Kanunçylyk palatasynyň we Senatynyň bilelikdäki ygtyýarlyklary aşakdakylardan ybarat:

Kanunçylyk:

- Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasyny kabul etmek, oňa üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek;
- Konstitusion kanunlary, Özbekistan Respublikasynyň kanunlaryny kabul etmek, olara üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek;
- Özbekistan Respublikasynyň referendumyny geçirmek we sene-sini bellemek hakynda karar kabul etmek;
- Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Adam hukuklary boýunça wekilini we onuň orunbasaryny saýlamak;
- gümrükhana, walýuta we kredit işlerini kanun ýoly bilen tertibe salmak;
- Özbekistan Respublikasynyň Merkezi saýlaw komissiýasyny düzmek.

Içeri syýasat:

- Özbekistan Respublikasynyň içeri we daşary syýasatynyň esasy ugurlaryny kesgitlemek hemde döwlet strategik maksatnamalaryny kabul etmek;
- Özbekistan Respublikasynyň kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji hemde sud häkimiýeti organlarynyň ulgamyny we ygtyýarlyklaryny kesgitlemek;
- Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň hödürlemesine görä Özbekistan Respublikasynyň Döwlet býujetini kabul etmek we onuň ýerine ýetirilişine gözegçilik etmek;
- salgytar we başga mejburi tölegleri ygylan etmek;
- Özbekistan Respublikasynyň Hasap palatasynyň hasabatyna garamak.

Ýerli özgerişler:

Özbekistan Respublikasynyň düzümine täze döwlet guramalaryny kabul etmek we olaryň Özbekistan Respublikasy düzüminden çykmagy hakyndaky kararlary tassyklamak;

Özbekistan Respublikasynyň administratiw-çäk gurluşy meselelerini kanun ýoly bilen tertibe salmak, serhetleri üýtgetmek;

tümenleri, şäherleri, welaýatlary döretmek, ýatyrmaq, olaryň adyny hem-de serhetlerini üýtgetmek;

Döwlet dolandyryş organlary:

Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň ministrlikleri, döwlet guramalary we döwlet dolandyryşynyň başga organlaryny düzmek hem-de ýatyrmaq hakyndaky permanyny tassyklamak;

Özbekistan Respublikasy Prezidentiniň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasy Baş Munustriniň kandidatyna garamak we tassyklamak, şeýle hem döwletiň sosial-ykdysady ösüşiniň wajyp meseleleri boýunça Baş Ministriniň hasabatlaryny diňlemek we ara alyp maslahatlaşmak;

Daşky syýasat:

Özbekistan Respublikasy Prezidentiniň Özbekistan Respublikasyna hüjüm edilende ýa-da howpdan biri-birini goramak hakynda düzülen şertnamanyň borçlaryny ýerine ýetirmek zerurlygy dörände uruş ýagdaýyny yglan etmek hakyndaky permanyny tassyklamak;

Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň umumy ýa-da böllekleyin mobilizasiýa etmek, adatdan daşary ýagdaýy yglan etmek, onuň amal edilmegini uzaltmak ýa-da ýatyrmaq hakyndaky permanlaryny tassyklamak;

halkara şertnamalary ratifikasiýa we denonsasiýa etmek.

Sylaglamak

Döwlet sylaglaryny we ordenlerini yglan etmek.

2. ALY MEJLISIŇ KANUNÇYLYK PALATASYNYŇ ABSOLÝUT YGTYÝARLYKLARY

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň 79-njy maddasyna görä Özbekistan Respublikasynyň Kanunçylyk palatasynyň absolýut ygtyýarlyklaryna:

1) Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Kanunçylyk palatasynyň Spikeri we onuň orunbasarlaryny, komitetleriň başlyklaryny we olaryň orunbasarlaryny saýlamak;

2) Özbekistan Respublikasynyň Baş prokurorynyň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Kanunçylyk palatasynyň deputatyny eldegrilimsizlik hukugyndan mahrum etmek hakyndaky meselelerini çözmek;

3) öz işini gurnamak we palatanyň içki tertip düzgünleri bilen bagly meseleler boýunça kararlar kabul etmek;

4) syýasy, sosial-ykdysady durmuş pudagyndaky meseleler boýunça, şeýle hem, döwletiň içki we daşky syýasaty meseleleri boýunça kararlar kabul etmek girýär.

3. ALY MEJLISIŇ SENATYNYŇ ABSOLÝUT YGTYÝARLYKLARY

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň 80-nji maddasyna görä Özbekistan Respublikasy Aly Mejlisiniň Senatynyň absolýut ygtyýarlyklaryna:

1) Özbekistan Respublikasy Aly Mejlisiniň Senatynyň Başlygyny we onuň orunbasarlaryny, komitetleriň başlyklaryny we olaryň orunbasarlaryny saýlamak;

2) Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasynyň Konstitution suduny saýlamak;

3) Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasynyň Ýokary suduny saýlamak;

4) Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasy Sudýalar Ýokary geňeşiniň başlygyny saýlamak;

5) Özbekistan Respublikasynyň Baş Ministriniň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasynyň Tebigaty goramak döwlet komitetiniň başlygyny saýlamak hem-de ony wezipesinden boşatmak;

6) Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň Özbekistan Respublikasynyň Baş prokuroryny we Hasap palatasyny saýlamak hem-de olary wezipesinden boşatmak hakyndaky permanlaryny tassyklamak;

7) Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň Özbekistan Respublikasy Döwlet howpsuzlyk gullugynyň başlygyny saýlamak we ony wezipesinden boşatmak hakyndaky permanlaryny tassyklamak;

8) Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasynyň daşary döwletlerdäki diplomatik we başga wekillerini saýlamak hem-de olary wezipesinden boşatmak;

9) Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasy Merkezi bankynyň dolandyryş başlygyny saýlamak we ony wezipesinden boşatmak;

10) Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň hödürlemegine görä amnistiýa hakyndaky resminamalary kabul etmek;

11) Özbekistan Respublikasynyň Baş prokurorynyň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasynyň Alyý Mejlisiniň Senat agzasyny eldegrilmesizlik hukugyndan mahrum etmek hakyndaky meseleleri çözmek;

12) Özbekistan Respublikasynyň Baş prokurorynyň, Özbekistan Respublikasynyň Merkezi bankynyň dolandyryş başlygynyň hasabatlaryny diňlemek;

13) öz işini gurnamak we palatanyň içki tertip-düzgünleri bilen bagly meseleleri boýunça kararlar kabul etmek;

14) syýasy, sosial-ykdysady pudaklaryndaky meseleler boýunça kararlar kabul etmek degişlidir.

Jemini jemleýäris

Özbe-
gistan
Respubli-
kasy Aly
Mejlisi:

- Alyý Mejlis – Kanunçylyk palatasy we Senat;
- Alyý Mejlis Kanunçylyk palatasynyň ygtyýarlyklary;
- Alyý Mejlis Senatynyň ygtyýarlyklary.

Özüňizi barlap görüň!

1. Aly Mejlis nähili düzülen? Onuň düzümine näçe deputat we senator girýär?
2. Aly Mejlis Kanunçylyk palatasynyň we Senatynyň absolyt ygtyýarlyklaryny sanap beriň.

19-§. AMALY SAPAK KANUN TASLAMASYNY KABUL EDÝÄRIS

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- Kanunçylyk başlangyjy özi näme we ol amalyýetde nähili amala aşyrylmagy hakynda;
- Kanunçylyk prosesiniň nähili basgançaklardan ybaratlygyny öwrenersiňiz.

1. Kanunçylyk başlangyjy hukugy.

2. Kanunçylyk prosesiniň basgançaklary.

Bu sapakda göýä Aly Mejlisdäki Kanun taslamasynyň ara alyp maslahatlaşmagynda «gatnaşarys». Ara alyp maslahatlaşmakda gatnaşmaga taýýarlyk görmek üçin tanyşlaryňyzy we synpdaşlaryňyzy haýsy meseleler köpräk oýlandyryp gelýänligi hakynda oýlap görüň. Şol meseleleri çözmek üçin nähili kanunlar kabul edilmelidigi hakynda pikir edip görüň.

Mysal üçin: şol kanun, şeýle hem, onuň esasy düzgünlerinden (baplaryndan) biri nähili atlandyrylmagyny oýlap tapyň we depderiňize ýazyp goýuň. Aşakdaky soraglara jogap berip, şol kanunyň kabul edilmegine degişli «makullaýaryn» we «garşy» diýip ses bermäge mysallar getirin:

1. Şu kanun näme üçin kabul edilmeli?
2. Kanunyň kabul edilmegi nähili gowy we ýaman netijelere getirýär?
3. Şu kanun kime gerek?
4. Bu kanuna ilatyň haýsy toparlarynyň garşylyk bildirmegi mümkin? Näme üçin?
5. Kanunyň işlemegi üçin näme etmeli?
6. Kanunyň ýerine ýetirilmegi üçin nähili serişdeler gerek? Olary nireden almak mümkin?

Munda kanun normalary hakyndaky Ýatlatmadan peýdalanyň.

1. Kanun hukuk we ahlak-ruhyýete laýyk gelmeli.
2. Kanun Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna we kanunlaryna laýyk gelmeli.
3. Kanun ýönekeý we düşnükli dilde ýazylan bolmaly.
4. Kanunyň maddalarynyň ýerine ýetirilmegi real bolmaly.

1. KANUNÇYLYK BAŞLANGYJY HUKUGY

Demokratik hukuk döwletinde adamlaryň jemgyýetdäki örän möhüm gatnaşyklaryny kanunçylyk esasynda dolandyrmak zerurlygy peýda bolýar. Şol sebäpli döwletimiziň kanunçylygynda her bir adam kanun taslamalaryny taýýarlamakda hem-de bu kanunlary üýtgetmekde we doldurmakda gatnaşmaga haklylygy kanunda görkezilen. Deputatlardan tapawutlylykda, raýatlar öz teklipleri bilen Aly Mejlise däl-de, eýsem özüleriniň Aly Mejlise saýlan deputatlaryna ýüzlenýärler.

Ýatda saklaň!

Kanunçylyk başlangyjy – kanun taslamasynyň kanun çykaryjy organa bellenen tertipde resmi girizilmegidir. Kanunçylyk başlangyjy – kanunçylyk prosesiniň birinji basgançagydyr.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň 83-nji maddasyna görä kanunçylyk başlangyjy hukugyna:

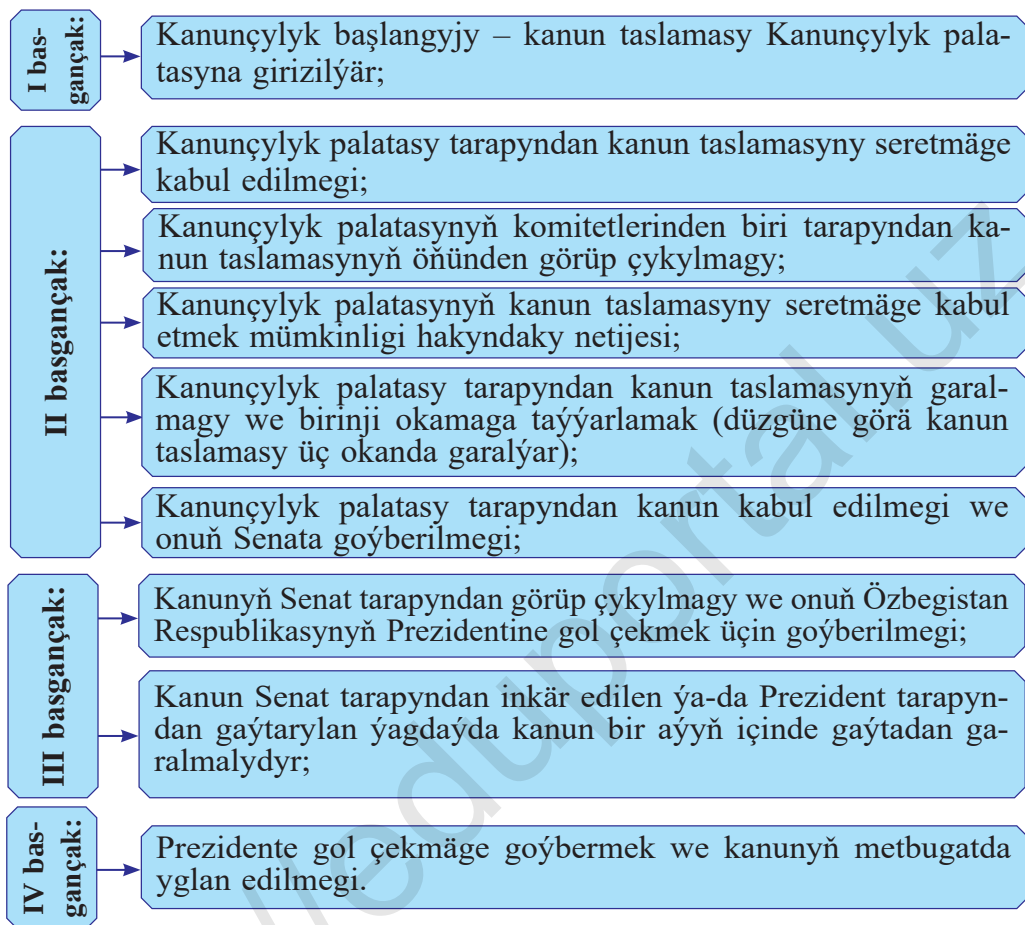
- Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti;
- öz döwlet häkimiýetiniň ýokary wekilçilikli organy arkaly Garagalpagystan Respublikasy;
- Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Kanunçylyk palatasynyň deputatlary;
- Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabineti;
- Konstitusion sud, Ýokary sud;
- Özbekistan Respublikasynyň Baş prokurory eýedirler.

Bu hukugyň amala aşyrylmagy teklipe edilen kanun taslamalarynyň Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň mejlisinde garalmagynyň mejburylygy bilen kepillendirilýär hem-de deputatlaryň köpçülik ses berip mullamak şerti bilen aşakdakylar kabul edilýär:

- täze kanun taslamasyny işläp taýýarlamak hakyndaky karar;
- teklipe edilen kanun taslamasyny kämilleşdirmäge goýbermek hakyndaky karar.

2. KANUNÇYLYK PROSESINIŇ BASGANÇAKLARY

Kanunçylyk prosesi Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň deputatlarynyň we senatorlarynyň döwlet işiniň şekilidir. Ol aşakdaky basgançaklary öz içine alýar:

Kanunlaryň köpçülikleýin habar serişdelerinde yglan edilmegi olary goldamagyň mejburi şertidir. Kanunlar we Aly Mejlisiň kararlary gol çekilenden soň bir hepdeden gijikdirmezden yglan edilmelidir. Eger-de, kanunda başga wagt görkezilmedik bolsa, yglan edilmegi bilen normatiw resminama güýje girýär.

Ýumuş

Göz önüne getirip görüň, Siz Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň deputatlygyna saýlandyňyz. Umumtälim mekdeplerindäki okuwçylary okatmak şertleri hakyndaky kanun taslamasyny tekliplädiň.

ARALYK BARLAG ÜÇIN SORAGLAR

Kynçylyk çekseňiz ýaýyň içinde görkezilen dersligiň sahypalaryna ýüzleniň.

1. Jemgyýetçilik birleşikleri nähili maksatlarda düzülýär? (82-nji s.)
2. «Jemgyýet birleşmesi» düşüňjesine taryp beriň. (83-nji s.)
3. Özbegistan Respublikasynda nähili jemgyýetçilik birleşikleri bar? (83-nji s.)
4. Döwletimizde jemgyýetçilik birleşikleri haýsy prinsipler esasynda düzülýär? (84-nji s.)
5. Döwletimizde kärdeşler arkalaşygy haýsy maksatda düzülýär? (84-nji s.)
6. Özbegistan Respublikasynda nähili syýasy partiýalary, jemgyýetçilik birleşiklerini düzmek gadagan edilýär? (85-nji s.)
7. Senzura näme? (86-njy s.)
8. Nähili ýagdaýlarda köpçülikleýin habar serişdelerinden peýdalanmak gadagan edilýär? (87-nji s.)
9. Söz we metbugat azatlygy nähili edip jemgyýete ýaman täsir etmegi mümkin? (87-nji s.)
10. «Syýasy partiýa» düşüňjesine taryp beriň. (90-njy s.)
11. Häzirki wagtda Özbegistan Respublikasynda iş alyp barýan syýasy partiýalary sanap beriň. (92-nji s.)
12. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasynda maşgala gatnaşyklary ugrunda pugtalap goýlan prinsipleri sanap beriň. (95-nji s.)
13. Döwletimizde maşgala goragy nähili görnüşde amala aşyrylýar? (95-nji s.)
14. Nikalaşmak üçin zerur bolan şertleri sanap beriň. (96-njy s.)
15. «Çaga hukuklarynyň kepillikleri hakynda»ky Özbegistan Respublikasynyň Kanunyna görä kämillik ýaşyna ýetmedik raýat nähili hukuklara eýe bolýar? (98-nji s.)
16. «Unitar döwlet» düşüňjesine taryp beriň. (97-nji s.)
17. «Federatiw döwlet» düşüňjesine taryp beriň. (101-nji s.)
18. «Konfederasiýa» düşüňjesine taryp beriň. (102-nji s.)
19. Döwletgurluşynyň unitarşekili konfederatiwşeklinden nämesibilen tapawutlanýar? (101-nji s.)
20. Garagalpagystan Respublikasynyň suvereniteti belgilerini sanap beriň. (103-nji s.)
21. Özbegistan Respublikasynda häkimiýetleriň bölünişi nähili görnüşde amala aşyrylýar? (107-nji s.)
22. Alyý Mejlis nähili düzülen? Onuň düzümine näçe deputatlar we senatorlar girýär? (109-njy s.)
23. Alyý Mejlis Senatynyň absolýut ygtyýarlyklaryny sanap beriň. (113-nji s.)
24. Kanunçylyk palatasynyň absolýut ygtyýarlyklaryny sanap beriň. (113-nji s.)
25. Kanuna görä goýulýan talaplary sanap beriň. (115-nji s.)
26. Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna görä kanunçylyk başlangyjy hukugyna haýsy häkimiýet organlary eýedir? (116-njy s.)
27. Kanunçylyk prosesiniň basgançaklaryny sanap beriň. (117-nji s.)

20-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ PREZIDENTI

Temayň üstünde işlemek netijesinde:

- döwlet baştutany hökmünde Prezidentiň ygtyýarlyklary hakynda;
- Prezidenti saýlamak tertibi we onuň ygtyýarlygynyň ýatyrylmagy hakynda öwrenersiňiz.

1. **Prezident – döwlet baştutany.**
2. **Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň ygtyýarlyklary.**
3. **Özbekistan Respublikasynyň Prezidentini saýlamak tertibi we onuň ygtyýarlygynyň ýatyrylmagy.**

1. PREZIDENT – DÖWLETIŇ BAŞTUTANY

Latynçadan terjime edende **prezident** sözi öňde oturýan, ýagny döwletiň başlygy manysyny aňladýar. Dünýädäki köpçülik döwletlerde prezidentlik dolandyryşy şekiliniň bolmagy hem prezident wezipesiniň abraýyny aňladýar. Özbekistanda prezident wezipesi **1990-njy ýylyň 24-nji martynda** yglan edildi.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti döwlet baştutanydyr we döwlet häkimiýeti organlarynyň ylalaşan ýagdaýda iş alyp barmagyny hem-de hyzmatdaşlygyny üpjün edýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 89-njy madda.

Ýumuş

Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň ygtyýarlyklaryny öwrenip, Döwlet baştutanynyň ygtyýarlyklaryny aşakdaky iş ugurlaryna bölün:

Prezidentiň Aly Mejlisiň işi bilen bagly bolan ygtyýarlyklary	Prezidentiň Ministrler Kabinetiniň işi bilen bagly bolan ygtyýarlyklary	Prezidentiň Goranmak we halkara gatnaşyklar bilen bagly bolan ygtyýarlyklary	Prezidentiň sud, prokuratura organlarynyň we Döwlet howpsuzlyk gullugynyň işini laýyklaşdyrmak bilen bagly bolan ygtyýarlyklary

2. ÖZBEĞİSTAN RESPUGLIKASYNYŇ PREZIDENTINIŇ YGTYÝARLYKLARY

Döwlet baştutanynyň esasy wezipesi – häkimiýetiň ähli pudaklarynyň işini laýyklaşdyrmak ýoly bilen döwletiň berkarar ösüşini üpjün etmektir. Prezidentiň Özbekistan döwlet häkimiýeti organlary ulgamyndaky aýratyn orny hem ynha şunuň bilen düşündirilýär. Özbekistan Respublikasynda Prezident Döwlet baştutany hasaplanýar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň 93-nji maddasy-na laýyklykda Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti:

1) raýatlaryň hukuklaryna we azatlyklaryna, Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna we kanunlaryna amal edilmeginiň kepilidir;

2) Özbekistan Respublikasynyň suvereniteti, howpsuzlygy we ýerli bitewiligini goramak, milli-döwlet gurluşy meselelerine degişli kararlary amala aşyrmak boýunça zerur çäreleri görýär;

3) döwletiň içinde we halkara gatnaşyklarda Özbekistan Respublikasynyň adyndan iş alyp barýar;

4) gepleşikler alyp barýar hem-de Özbekistan Respublikasynyň şertnama we ylalaşyklaryna gol çekýär, respublika tarapyndan düzülen şertnamalara, ylalaşyklara we onuň kabul eden borçlaryna amal edilmegini üpjün edýär;

5) akkreditasiýadan geçen diplomatik hem-de başga wekilleriniň ynanç we yzyňa çagyrylyş hatlaryny kabul edýär;

6) Özbekistan Respublikasynyň daşary döwletlerdäki diplomatik we başga wekillerini saýlamak üçin kandidaturalary Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Senatyna hödürleýär;

7) Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisine döwletiň içeri we daşary syýasatyny amala aşyrmagyň iň möhüm meseleleri boýunça ýüzlenmek hukugyna eýe;

8) respublika ýokary häkimiýet we dolandyryş organlarynyň ylalaşyp işlemegini üpjün edýär; ministrlikler, döwlet komitetleri hem-de döwlet dolandyryşynyň başga organlaryny Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň hödürlemegine görä dördedýär we ýatyrýar, soňra şu meselelere degişli permanlary Özbekistan Respublikasynyň Alyý Mejlisiniň palatalarynyň tassyklamagyna hödürleýär;

9) Senatyň Başlygy wezipesine saýlamak üçin kandidaturany Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Senatyna hödürleýär;

10) Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň palatalary seretmegi

we tassyklamagy üçin Özbekistan Respublikasynyň Baş Ministriniň kandidaturasyny hödürleýär hem-de ony otstawka çykanda, Baş Ministre bildirilen ynamsyzlyk wotумы Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň palatalary tarapyndan kabul edilende ýa-da kanunda göz önünde tutulan başga ýagdaýlarda wezipesinden boşadýar;

11) Özbekistan Respublikasynyň Baş Ministriniň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň agzalaryny tassyklaýar we wezipelerinden boşadýar;

12) Özbekistanyň Baş prokurory we Hasap palatasynyň başlygyny saýlaýar we olary wezipesinden boşadýar, soňra bu meseleleri Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Senatynyň tassyklamagyna hödürleýär;

13) Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Senatyna Özbekistan Respublikasynyň Konstitusion sudunyň, Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudunyň düzümlerine, şeýle hem Özbekistan Respublikasynyň Sudýalar ýokary geňeşiniň, Özbekistan Respublikasynyň Merkezi banky Dolandyryşynyň başlyklarynyň wezipelerine kandidaturalary hödürleýär;

14) Özbekistan Respublikasynyň Sudýalarynyň ýokary geňeşiniň hödürlemegine görä welaýatlar we Daşkent şäher sudlarynyň başlyklaryny we başlyk orunbasarlaryny, Özbekistan Respublikasynyň Harby sudunyň başlygyny saýlaýar we wezipesinden boşadýar; Özbekistan Respublikasynyň Sudýalar ýokary geňeşiniň agzalaryny kanuna laýyklykda tassyklaýar;

15) Özbekistan Respublikasynyň Baş Ministriniň hödürlemegine görä welaýatlaryň häkimlerini hem-de Daşkent şäher häkimini kanuna laýyklykda saýlaýar hem-de wezipesinden boşadýar. Konstitusiyany, kanunlary bozan ýa-da öz abraýyna we gadyr-gymmatyna ysnat getirýän hereket eden tümen we şäher häkimlerini Prezident öz karary bilen wezipesinden boşatmaga hakly;

16) respublikanyň döwlet dolandyryş organlarynyň we häkimleriň kabul eden resminamalaryny olar kanun normalaryna laýyk bolmadyk ýagdaýlarda togtadýar we ýatyrýar; Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň mejlislerinde ýolbaşçylyk etmäge hakly;

17) Özbekistan Respublikasynyň kanunlaryna gol çekýär we yglan edýär; kanuna öz tekliplerini girizip, ony gaýtadan ara alyp maslahatlaşmak we sese goýmak üçin Özbekistan Respublikasy Aly Mejlisine gaýtarmaga hakly;

18) Özbekistan Respublikasyna hüjüm edilende ýa-da agressiýadan birini goramak boýunça düzülen şertnamanyň borçlaryny ýerine ýetirmek zerurlygy ýüze çykanda uruş ýagdaýyny yglan edýär we kabul eden kararyny üç günň içinde Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisi palatalarynyň tassyklamagyna hödürleýär;

19) adatdan daşary ýagdaýlarda (real daşky howp, köpçülikleýin tertipsizlikler, iri betbagtçylyk, tebigy apat, epidemiýalar) raýatlaryň howpsuzlygyny üpjün etmek maksadynda, Özbekistan Respublikasynyň ähli çäginde ýa-da bölekleýin adatdan daşary ýagdaýy yglan edýär we kabul eden kararyny üç günň içinde Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň palatalarynyň tassyklamagyna hödürleýär. Adatdan daşary ýagdaý yglan etmek şertleri we tertibi kanun bilen belgilenýär;

20) Özbekistan Respublikasynyň Ýaragly Güýçleriniň Belent Serkerdebaşysy hasaplanýar, Ýaragly Güýçleriň ýokary serkerdelerini saýlaýar we wezipesinden boşadýar, alyý harby derejeler berýär;

21) Özbekistan Respublikasynyň ordenleri, medallary we hormat hatlary bilen sylaglaýar, Özbekistan Respublikasynyň at gazanan we hormatly derejelerini berýär;

22) Özbekistan Respublikasynyň raýatlygyna we syýasy gaçalga bermäge degişli meseleleri çözüýär;

23) amnistiýa hakyndaky resminamalary kabul etmek hakynda Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Senatyna hödürleýär we Özbekistanyň sudlary tarapyndan höküm edilen şahslaryň günäsini geçýär;

24) Döwlet howpsuzlyk hyzmatynyň başlygyny saýlaýar we wezipesinden azat edýär, soňra şu meselelere degişli permanlary Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Senatynyň tassyklamagyna hödürleýär;

25) Konstitusiýada we Özbekistan Respublikasynyň kanunlarynda göz önünde tutulan başga ygtyýarlyklary amala aşyrýar.

Prezidentiň öz ygtyýarlyklaryny ýerine ýetirmegi döwlet edaralaryna ýa-da wezipeli şahslara ýüklemäge haky ýok.

3. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ PREZIDENTINI SAÝLAMAK TERTIBI WE ONUŇ YGTYÝARLYKLARYNYŇ ÝATYRYLMAGY

Döwlet ýolbaşçysy parlament deputatlary tarapyndan saýlanýan parlament Respublikasyndan tapawutlylykda prezidentlik dolandyryş şekilinde halk tarapyndan ýa-da saýlawçylaryň wekilleri tarapyndan saýlanýar.

Prezident saýlawy Konstitusiýa we «Özbekistan Respublikasy Prezidentine saýlawy hakynda»ky Kanuna esasan umumy, deň we gönüden-göni saýlamak hukugy esasynda gizlin ses bermek ýoly bilen amala aşyrylýar. Şol bir wagtda prezidentlige kandidatura aýratyn talaplar goýulýar.

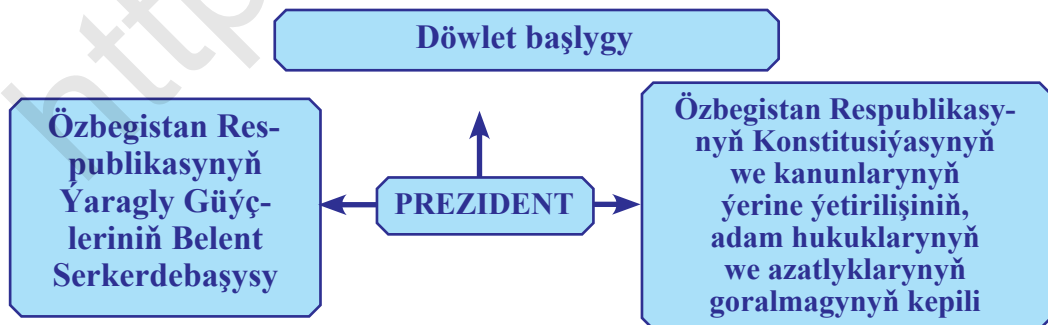

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti wezipesine otuz baş ýaşdan kiçi bolmadyk, döwlet dilini gowy bilýän, saýlawa çenli azyndan 10 ýyl Özbekistanyň çäginde ýaşap gelýän Özbekistan Respublikasynyň raýatynyň saýlanmagy mümkin. Bir şahsyň yzygiderli iki möhletden köp Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti bolmagy mümkin däl.

Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti Özbekistan Respublikasynyň raýatlary tarapyndan umumy, deň we gönüden-göni saýlaw hukugy esasynda gizlin ses bermek ýoly bilen baş ýyl möhlete saýlanýar. Prezidenti saýlamak tertibi Özbekistan Respublikasynyň kanuny bilen kesgitlenýär.

Özbekistan Respublikasy Konstitusiýasy, 90-njy madda.

Esasy kanun kesgitleýär

Ygtyýarlygy gutarmagy bilen otstawka çykan Prezident ömürlük Senat agzasy wezipesini eýeleýär.

Özbeistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 97-nji madda.

Jemini jemleýäris

Özbeistan Respublikasy

Prezidenti:

- döwlet başlygy;
- Özbeistan Respublikasy Aly Mejlisiniň ýygnaýynda kasam kabul eden wagtdan başlap öz wezipesine girişen hasaplanýar; raýatlaryň hukuklarynyň we azatlyklarynyň, Konstitusiýa we
- kanunlaryň kepili;
- döwlet häkimiýeti organlarynyň ylalaşylan ýagdaýda iş alyp barmagyny hem-de arkadaşlygyny üpjün edýär;
- döwletin içinde we halkara gatnaşyklarda Özbeistan Respublikasynyň adyndan iş alyp barýar;
- döwletin Ýaragly Güýçleriniň Belent Serkerdebaşysy;
- Prezidentiň şahsy eldegrilmesiz we kanun bilen goralýar;
- ygtyýarlyk möhleti gutarandan soň – senator.

Özüňizi barlap görüň!

1. Prezidentiň döwlet başlygy sypatyndaky esasy ygtyýarlyklaryny sanap beriň.
2. Öz borçlaryny ýerine ýetirýän wagtynda Prezident nähili kynçylyklary ýeňip geçmegi zerur?
3. Siziň pikiriňize görä Prezident öz ygtyýarlyklaryny ýerine ýetirmegi döwlet edaralaryna ýa-da wezipeli şahslara ynanmaga hakly däldegi hakyndaky düzgün näme üçin Konstitusiýa girizilen?
4. Döwletimizde kimler Prezident edip saýlanmagy mümkin?
5. Prezident syýasy partiýanyň agzasy bolmagy mümkinmi?

21-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝERINE ÝETIRIJI HÄKIMIÝET ORGANLARY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- ýerine ýetiriji häkimiýet organlary ulgamy hakynda;
- Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň ygtyýarlyklary hakynda öwrenersiňiz.

1. Ministrler Kabineti – döwlet hökümeti, ýerine ýetiriji organ.

2. Ministrler Kabinetiniň esasy ygtyýarlyklary.

1. MINISTRLER KABINETI – DÖWLET HÖKÜMETI, ÝERINE ÝETIRIJI ORGAN

Ministrler Kabinetiniň döredilmek esaslaryna we işine Özbekistan Respublikasy Konstitusiasynyň 98-nji maddasy hem-de «Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabineti hakynda»ky Kanun bagyşlanan. Ministrler Kabineti – Özbekistan Respublikasynyň hökümeti we Özbekistan Respublikasynyň ýerine ýetiriji organy hasaplanýar we ykdysadyýetiň, sosial hem-de ruhy pudagyň netijeli işlemegine ýolbaşçylyk etmegi, Özbekistan Respublikasynyň kanunlarynyň, Aly Mejlisiň kararlarynyň, Prezidentiň permanlarynyň, kararlarynyň we buýruklarynyň ýerine ýetirilmegini üpjün edýär.

2. MINISTRLER KABINETINIŇ ESASY YGTYÝARLYKLARY

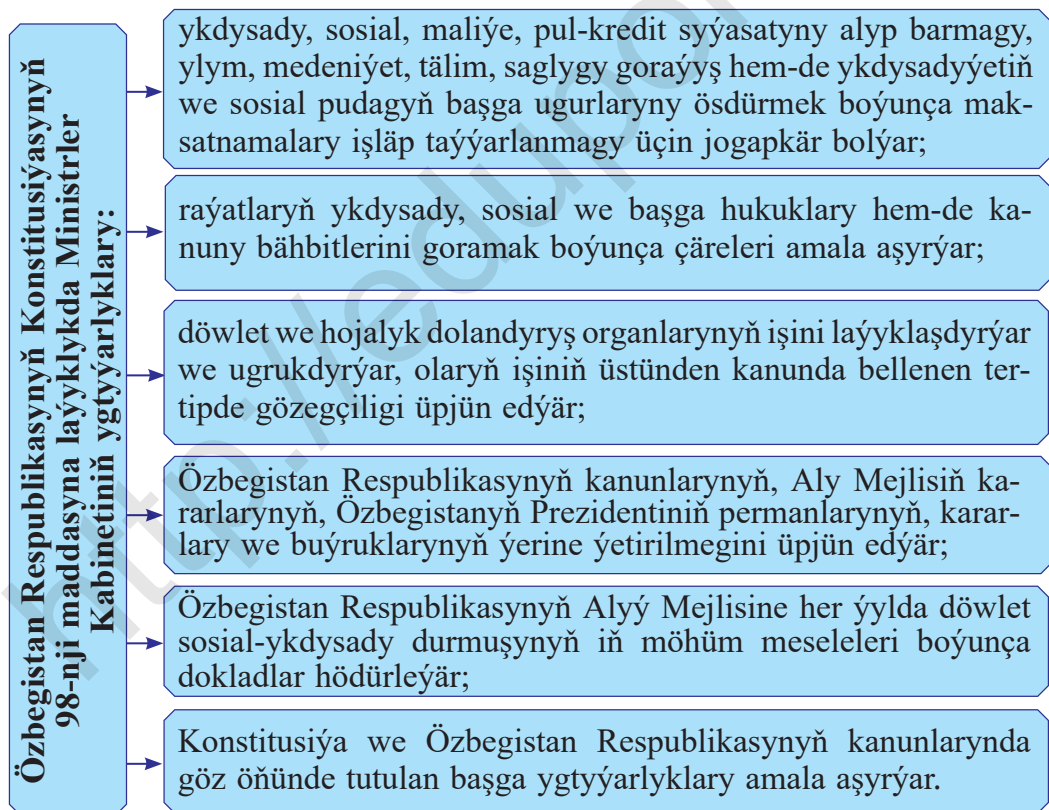
Ministrler Kabineti döwlet dolandyryş organlary we olar tarapyndan düzülýän hojalyk dolandyryş organlary ulgamyny dolandyrýar, olaryň ylalaşykly işlemegini üpjün edýär. Ministrler Kabineti öz işinde Özbekistan Respublikasy Aly Mejlisiniň we Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň önünde jogapkärdir.

Aly Mejlisiň Palatalarynda seredilýän kanun taslamalaryny we başga resminamalary taýýarlamakda Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň Kanselýariýasy iş alyp baryar. Ýerlerdäki ýerli döwlet we hojalyk dolandyryş organlary hem-de ýerine ýetiriji häkimiýet organlarynyň bölümleriniň ýakyn hyzmatdaşlygyny üpjün etmek maksadynda Aly Mejlisde Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň Wekili wezipesi ygylan edilen.

12-nji shema.

Ministrler Kabinetiniň ýanynda Internet ulgamynda Özbeğistan Respublikasynyň Açyk maglumatlar Portaly açylan (data.gov.uz).

Konstitutsiýa we «Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabineti hakynda»ky Kanuna laýyklykda Ministrler Kabineti öz işinde Respublikada ýaşayan ähli milletleriň we halklaryň bähbitlerinden gelip çykan ýagdaýda kollegiýa esaslanan, demokratiýa we kanunçylyk prinsiplerine daýanýar.

1-nji ýumuş

Shemada berlen Özbekistan Respublikasynyň Ministrlikleri bilen tanyşyp çykyň we olaryň iş ugurlaryny görkeziň.

2-nji ýumuş

Özüňizi belli bir ulgam (halk bilimi, içeri işler, saglygy goraýyş, daşary işler) ministriniň ornunda göz önüne getirip görüň. Saýlap alan pudagyňyz boýunça bar bolan meseleleri çözmek maksatnamasyny düzüň. Ministrler Kabineti – döwlet hökümeti;

Jemini jemleýäris

Özbeqistan Respublikasynyň Ministrler Kabineti:

- Döwlet komitetleri we ministrlikler;
- ykdysady, sosial we ruhy pudaklaryň üstünlikli ösüşini üpjün edýär;
- kanunlar, Aly Mejlisiň kararlary, Prezident permanlary, kararlary we buýruklaryň ýerine ýetirilmegini üpjün edýär;
- Prezident Baş Ministriň kandidaturasyny hödürleýär, Aly Mejlis tassyklaýar;
- Aly Mejlisiň we Prezidentiň önünde jogapkärdir;
- «Özbeqistan Respublikasynyň Ministrler Kabineti hakyn-da»ky Kanun.

Özüňizi barlap görüň!

1. Özbeqistan Respublikasynda nähili ýerine ýetiriji organlar bar?
2. Ministrler Kabinetiniň düzümi nähili düzülýär?
3. Respublika hökümetiniň esasy ygtyýarlyklaryny sanap beriň.
4. Ministrler Kabinetiniň Aly Mejlis bilen özara baglanyşygy nähili amala aşyrylýar?
5. Ýerine ýetiriji häkimiýet organlarynyň esasy wezipesini aýdyp beriň.

**ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ
MINISTRLER KABINETI HAKYNDAKY
ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ
KANUNY**

(Göçürme)

1-nji madda. Özbekistan Respublikasy Ministrler Kabineti

Ministrler Kabineti – Özbekistan Respublikasynyň Hökümeti – Özbekistan Respublikasynyň ýerine ýetiriji häkimiýet organydyr.

Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabineti (mundan beýläk tekstda Ministrler Kabineti diýip ýöredilýär):

1) ykdysady, sosial, maliýe, pul-kredit syýasatynyň ýöredilişi, ylym, medeniýet, tälim, saglygy goraýyş hem-de ykdysadyýetiň we sosial pudagyň başga ugurlaryny ösdürmek boýunça maksatnamalaryň işläp taýýarlanmagy we amala aşyrylmagy üçin jogapkär hasaplanýar;

2) raýatlaryň ykdysady, sosial we başga hukuklaryny hem-de kanuny bähbitlerini goramak boýunça çäreleri amala aşyrýar;

3) döwlet we hojalyk dolandyryş organlaryň işini laýyklaşdyrýar we ugrukdyrýar, olaryň işiniň üstünden kanunda bellenen tertipde gözegçiligi üpjün edýär;

4) Özbekistan Respublikasynyň kanunlarynyň, Aly Mejlisiň kararlarynyň, Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň permanlarynyň, kararlarynyň we buýruklarynyň ýerine ýetirilmegini üpjün edýär;

5) Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisine her ýylda döwlet sosial-ykdysady durmuşynyň in möhüm meseleleri boýunça dokladlar hödürleýär;

6) Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynda we kanunlarynda göz önünde tutulan başga ygtyýarlyklaryny amala aşyrýar.

Ministrler Kabineti döwlet dolandyryş organlarynyň ulgamyna we özüniň düzen hojalyk dolandyryş organlary ulgamyna ýolbaşçylyk edýär, olaryň ylalaşyp iş alyp barmagyny üpjün edýär.

Ministrler Kabineti öz işinde Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň we Özbekistan Respublikasy Prezidentiniň önünde jogapkärdir.

Ministrler Kabineti kanunçylyk başlangyjy hukugyna eýe.

4-nji madda. Ministrler Kabinetiniň düzümi we ony şekillendirmek tertibi.

Ministrler Kabinetiniň düzümine Özbekistan Respublikasynyň Baş Ministri (mundan beýläk tekstda Baş Ministr diýip ýöredilýär), onuň orunbasarlary, ministrler, döwlet komitetleriniň başlyklary girýär. Garagalpagystan Respublikasy hökümetiniň başlygy Ministrler Kabinetiniň düzümine öz wezipesi boýunça girýär.

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- ýerli döwlet häkimiýeti organlarynyň işiniň esasy ugurlary hakynda;
- häkimleriň ygtyýarlyklary we iş prinsipleri hakynda;
- Halk deputatlary Geňeşiniň işi hakynda öwrenersiňiz.

1. Halk deputatlarynyň Geňeşi.

2. Welaýat, tümen we şäher häkimleriniň işi.

1. HALK DEPUTATLARYNYŇ GEŇEŞI

Merkezi häkimiýet organlaryndan tapawutlylykda, ýerli häkimiýet organlary sosial meseleleri regional derejede çözyär. Olar jemgyýet durmuşynyň dürli pudaklaryndaky meseleleri gönüden-göni çözüp, ýerine ýetiriji häkimiýetiň kanunlaryny we normatiw aktlaryny amala aşyrýar. Häkimiýet organlary ýerlerdäki halkyň asudalygyny üpjün etmek we döwletiň önünde duran wezipelerini amala aşyrmakda möhüm rol oýnaýar.

Welaýatlardaky, tümenlerdäki we şäherlerdäki häkimiýet wekilçilikli organlary *Halk deputatlarynyň Geňeşi* hasaplanýar. Olaryň işi regiondaky ilatyň durmuşynyň dürli taraplaryna degişli wezipeleri we meseleleri çözmäge gönükdirilendir. Welaýatlaryň, şäherleriň, tümenleriň ýerlerdäki wekillik we ýerine ýetiriji häkimiýetini *häkim* dolandyryr. Welaýat häkimleri we Daşkent şäheriniň häkimi Prezident we degişli Halk deputatlarynyň Geňeşine hasabat bermäge borçly.

Esasy kanun kesgitleýär

Welaýatlarda, tümenlerde we şäherlerde (tümene boýun egýän şäherlerden daşary) häkimler ýolbaşçylyk edýän halk deputatlarynyň Geňeşleri häkimiýetiň wekilçilikli organlary bolup, olar döwletiň we raýatlaryň bähbitleri üçin öz hukuklaryna degişli meseleleri çözyärler.

Özbeistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 99-njy madda.

2. WELAYAT, TÜMEN WE ŞÄHER HÄKIMLERINIŇ IŞI

Häkimiň işi özbaşdaklyk esasynda amala aşyrylýar we özi dolandyryýan regionynda kabul eden kararlarynyň we işiniň netijeleri üçin hut özi jogapkär bolýar. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň 93-nji maddasyna laýyklykda Konstitusiany, kanunlary bozan ýa-da öz abraýyna we gadyr-gymmatyna laýyk bolmadyk hereketleri üçin tümen we şäher häkimlerini Prezident öz karary bilen wezipesinden boşatmaga hakly.

Ýumuş

Göz önüne getirin, Siz mekdep direktory we şäher (tümen) häkiminiň kabulyna geldiňiz. Mekdebi abatlamak we gowy okaýan okuwçylary daşary ýurtlardan birine syýahata goýbermek üçin maddy kömek sorap ýüzlendiňiz. Bu teklipleri esaslandyrmak üçin nähili sebäpleri görkezertiňiz?

Welaýatlaryň, tümenleriň we şäherleriň häkimi:

Özbekistan Respublikasynyň kanunlarynyň, Aly Mejlisiň palatalarynyň, Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň, Ministrler Kabinetiniň resminamalary, ýokary organlar we degişli halk deputatlary Geňeşiniň kararlarynyň ýerine ýetirilişini guraýar;

jemgyýetçilik tertibini saklamak we jenaýatçylyk bilen göreş, raýatlaryň howpsuzlygyny üpjün etmek, olaryň hukuklary we saglygyny üpjün etmek bilen bagly çäreleri görýär, tebigy apatlar, epidemiýalar we başga adatdan daşary ýagdaýlarda işleri guraýar;

welaýatlar, tümenler, şäherleri ykdysady we sosial ösdürmegiň esasy pudaklary, welaýat, tümen, şäher býujetiniň esasy parametrleri we olaryň ýerine ýetirilişi hakyndaky hasabatly halk deputatlary Geňeşine hödürleýär;

respublikada we daşary ýurtda welaýat, tümen we şäheriň resmi wekili görnüşinde iş alyp barýar;

ilaty kabul etmegi guraýar, raýatlaryň şikaýatlaryny, arzalaryny we tekliplerine garaýar we başgalar.

Welaýat, tümen we şäher häkimi degişli halk deputatlary Geňeşine welaýatyň, tümeniň, şäheriň sosial-ykdsady ösüşine degişli möhüm we wajyp meseleler boýunça hasabatlary hödürleýär. Geňeşleriň kararlary olara esaslanyp kabul edýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Welaýat, tümen we şäher häkimleri öz ygtyýarlyklaryny özbaşdak görnüşde amala aşyrýarlar we özleriniň ýolbaşçylyk edýän organlaryň kararlary we işi üçin şahsy özi jogapkärdirler.

Özbeistan Respublikasynyň Konstitusiasy, 103-nji maddadan.

Ýerli häkimiýet organlarynyň işiniň möhüm pudaklaryndan biri kommunal hojalygyny ösdürmäge ýolbaşçylyk etmek hasaplanýar. Ýerli häkimiýet organlary hakyndaky kanunda häkimler öz çäklerindäki kommunal hojalygyň hyzmatyny laýyklaşdyrmagy we gözegçilik etmegi nygtalýar. Kommunal hojalygy hyzmaty häkimiýetler bölümi tarapyndan dolandyrylýar. Olaryň ýolbaşçylary häkim tarapyndan saýlanýar we wezipesinden azat edilýär. Bu mesele ýerli Geňeşiň sessiýasynda tassyklanýar.

Ýerli Geňeşiň işiniň esasy guramaçylyk-hukuk şekili sessiýa hasaplanýar. Sessiýada Geňeşiň hukugyna girýän meseleler çözülýär, hasabatlar diňlenýär we ýerine ýetirilmegi hökman bolan kararlary kabul edilýär. Welaýatlaryň, tümenleriň, şäherleriň halk deputatlary Geňeşi zerurlyga görä bir ýylda azyndan iki gezek häkim tarapyndan çagyrylýar.

Jemini jemleýäris

**Ýerli döwlet
häkimiýeti
organlary:**

- halk deputatlary Geňeşi;
- häkim – ýerlerde wekilçilikli we ýerine ýetiriji häkimiýeti dolandyryar;
- halk deputatlary Geňeşiniň önünde hasabat bermek;
- kabul edilen kararlary üçin häkimiň şahsy jogapkärliги.

Özüňizi barlap görüň!

1. Halk deputatlarynyň Geňeşi nähili meseleleri çözüýär?
2. Halk deputatlarynyň Geňeşine kim ýolbaşçylyk edýär?
3. Häkimleriň işi nähili prinsiplerde amala aşyrylýar?
4. Häkimler halk deputatlary Geňeşini dolandyryp, nähili meseleleri çözüýär?
5. Welaýatlar, tümenler we şäherler häkimleri häkimiýetiň nähili organlaryna hasabat berýär?

Normativ resminama

ÝERLI DÖWLET HÄKIMIÝETI HAKYNDÄ ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ KANUNY

(Göçürme)

1-nji madda. Ýerli wekillik we ýerine ýetiriji häkimiýet

Welaýatlarda, tümenlerde we şäherlerde (tümene degişli şäherlerden daşary) häkimler ýolbaşçylyk edýän halk deputatlary Geňeşleri häkimiýetiň wekilçilikli organlary bolup, olar döwletiň we raýatlaryň peýdalary üçin öz ygtyýarlyklaryna degişli meseleleri çözüýärler.

Welaýat, tümen, şäher häkimi welaýatyň, tümeniň, şäheriň häkimiýetiniň ýokary wezipeli şahsydyr, şol bir wagtda degişli regionda **wekilçilikli we ýerine ýetiriji häkimiýete ýolbaşçylyk edýär**. Welaýatyň we Daşkent şäheriniň häkimi Özbegistan Respublikasynyň Prezidentine we degişli halk deputatlarynyň Geňeşine hasabat berýär. Tümeniň häkimi ýokary durýan häkime we degişli halk deputatlary Geňeşine hasabat berýär.

2-nji madda. Ýerli wekilçilikli we ýerine ýetiriji häkimiýetiň başlygyny saýlamak we boşatmak

Welaýatyň we Daşkent şäheriniň häkimi Özbegistan Respublikasynyň Prezidenti tarapyndan bellenýär hem-de wezipesinden boşadylýar.

Tümen we şäherleriň häkimleri welaýat, Daşkent şäher häkimi tarapyndan bellenýär we wezipesinden boşadylýar hem-de degişli halk deputatlary Geňeşi tarapyndan tassyklanýar.

Welaýat, tümen, şäher häkimi degişli halk deputatlary Geňeşiniň degişli deputatlarynyň arasyndan bellenýär we tassyklanýar.

Tümenlere degişli şäherleriň häkimleri tümen häkimi tarapyndan bellenýär we wezipesinden boşadylýar hem-de halk deputatlary tümen Geňeşi tarapyndan tassyklanýar.

Welaýat häkimi Özbegistan Respublikasy Ministrler Kabinetiniň razylygy bilen şäher häkimini tümen häkimine (şäheriň düzümine girýän tümenlerden daşary) boýun egdirmäge we welaýat Halk deputatlar Geňeşinde tassyklanýan kararlar bilen ýeke-täk dolandyrys organlaryny düzmäge hakly.

Halk deputatlary Geňeşleri we häkimleriň ygtyýarlyk möhleti – 5 ýyl.

23-§. RAÝATLARYŇ ÖZ-ÖZÜŇI DOLANDYRYŞ ORGANLARY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- öz-özünü dolandyryş organlarynyň strukturasy we olaryň hukuky ady hakynda;
- öz-özünü dolandyryş organlarynyň ygtyýarlyklary hakynda;
- raýatlar ýygnaclarynyň işiniň esasy ugurlary boýunça komissiýanyň işi hakynda öwrenersiňiz.

1. Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlary we olaryň hukuky ýagdaýy.

2. Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlarynyň işiniň esasy ugurlary.

3. Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlarynyň ýanyndaky komissiýanyň işi.

1. RAÝATLARYŇ ÖZ-ÖZÜŇI DOLANDYRYŞ ORGANLARY WE OLARYŇ HUKUKY ÝAGDAÝY

Şäherlerde we obalarda, şeýle hem, şäherleriň we obalaryň mähellelerinde guralýan öz-özünü dolandyryş organlarynyň strukturasy we hukuk ýagdaýy Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiasynyň 105-nji mad-dasynda we «Raýatlaryň öz-özünü dolandyrmak organlary hakynda»ky Kanunda kesgitlenendir.

Raýatlaryň öz-özünü dolandyrmagy – bu Konstitusiýa we Özbegistan Respublikasy kanunlary bilen kepillendirilen, raýatlaryň öz bähbitleri, taryhy ösüş aýratynlyklary, şeýle hem, milli we ruhy gymmatlyklaryndan we ýerli döp-dessurlaryndan gelip çykýan meseleleri çözmek boýunça öz-başdak işi hasaplanýar.

Şäherçelerde, obalarda, şeýle hem şäherlerdäki, obalardaky öz-özünü dolandyryş organlary ***raýatlaryň ýygnagy*** bolup, olara üç ýyl möhlete başlyk (aksakal) we onuň maslahatçylary saýlanýar.

Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlary döwlet häkimiýeti organlarynyň ulgamyna girmeyär we kanunçylyga laýyklykda berlen hukugy degişli regionda amala aşyrýarlar. Raýatlaryň ýygnagy ilatyň bähbitlerini beýan edýär we onuň adyndan degişli regionlarda amal edýän kararlary kabul edýär.

Raýatlaryň ýygnaýynda on sekiz ýaşa dolan we degişli çäkke hemişelik ýaşayan şahslar gatnaşýar.

2. RAÝATLARYŇ ÖZ-ÖZÜŇI DOLANDYRYŞ ORGANLARYNYŇ IŞINIŇ ESASY PRINSIPLERI

Raýatlar ýygnaýynyň organlary aşakdakylar hasaplanýar: raýatlar ýygnaýy Geňeşi, raýatlar ýygnaýynyň esasy prinsipleri boýunça komissiya we barlag komissiyasy. Öz-özüňi dolandyryş organlary döwletiň ilatyna özleriniň konstitusion hukuklaryny jemgyýet we döwlet işlerini dolandyrmakda amala aşyrmak mümkinçiligini berýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Şäherçelerde we obalarda şeýle hem olaryň düzümindäki mähellelerde hem-de şäherlerdäki mähellelerde raýatlaryň ýygynlary öz-özüňi dolandyryş organlary bolup, olar başlygy (aksakgaly) saýlaýarlar.

Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 105-nji madda.

Öz-özüňi dolandyryş organlarynyň kömeginde we ilatyň bilelikdäki kömegi bilen ýerlerde sosial we medeni meseleler çözülýär, döwlet organlaryna ilatyň durmuşyny gowulandyrmaga gönükdirilen kanunlaryň we kararlaryň ýerine ýetirilişini amala aşyrmaga kömek berilýär.

Öz-özüňi dolandyryş organlarynyň işiniň ýatyrylmagy diňe raýatlaryň ýygnaýlaryň karary boýunça amala aşyrylýar. Öz-özüňi dolandyryş organlarynyň wezipeli şahslarynyň döwlet häkimiýeti organlaryna ýüzlenmeleri hökman seredilmelidir.

3. RAÝATLARYŇ ÖZ-ÖZÜŇI DOLANDYRYŞ ORGANLARYNYŇ KOMISSIÝALARYNYŇ IŞI

«Raýatlaryň öz-özüňi dolandyryş organlary hakynda»ky Kanunyň 18-nji maddasyna laýyklykda raýatlar ýygnaýy işiniň esasy prinsipleri boýunça aşakdaky komissiyalar düzülýär:

Raýatlaryň öz-özüni dolandyryş organlarynyň ýanyndaky komissiýalar:

- ylalaşyk komissiýasy;
- magaryf we ruhyýet meseleleri boýunça komissiýa;
- sosial goldamak komissiýasy;
- aýal-gyzlar bilen işlemek komissiýasy;
- kämillik ýaşyna ýetmedikler, ýaşlar we sport meseleleri boýunça komissiýa;
- telekeçilik işini ösdürmek we maşgala esaslanan biznes meseleleri boýunça komissiýa;
- ekologiýa we tebigaty goramak, abadançylyk komissiýasy;
- jemgyýetçilik gözegçiligi we hyrydarlaryň hukuklaryny goramak komissiýasy.

Jemini jemleýäris

Raýatlaryň öz-özüni dolandyryş organlary:

- öz-özüni dolandyryş organlary – ýaşayan çäkdäki meseleleri çözmek;
- raýatlar ýygnaclary: aksakgal – 3 ýyl;
- raýatlar ýygnaçynyň Geňeşi;
- raýatlar ýygnaçynyň işiniň esasy ugurlary boýunça komissiýa.

Özüňizi barlap görüň!

1. Raýatlaryň öz-özüni dolandyryş organlarynyň esasy wezipesi nämelerden ybarat?
2. Raýatlaryň öz-özüni dolandyryş organlaryny kim dolandyryar we ol näçe ýyla saýlanýar?
3. Raýatlaryň öz-özüni dolandyryş organlarynda nähili komissiýalar düzülýär?
4. Raýatlaryň öz-özüni dolandyryş organlarynyň işiniň esasy ugurlaryny sanaň.

RAÝATLARYŇ ÖZ-ÖZÜŇI DOLANDYRYŞ ORGANLARY HAKYNDÄ ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ KANUNY

(Göçürme)

3-nji madda. Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş düşüňjesi

Raýatlaryň öz-özünü dolandyryşy – ýerli ähmiýete eýe bolan meseleleri öz bähbitlerine, taryhy ösüşiň aýratyn taraplaryna, şeýle hem milli we ruhy gymmatlyklara esaslanyp çözmek boýunça Özbegistanyň Konstitusiyasy we kanunlary bilen kepillendirilen raýatlaryň özbaşdak işidir.

4-nji madda. Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş hukugy

Raýatlar öz-özünü dolandymaga bolan Konstitusion hukugyny şäherçelerde, obalarda, şeýle hem şäherleriň mähellelerinde raýatlaryň ýygnaýy (raýatlaryň wekilleriniň ýygnaýy) arkaly saýlaw hukugynyň kepilliklerine laýyklykda amala aşyrýarlar.

Jynsyna, milletine, diline, dinine, sosial gelip çykyşyna, ynamyna, şahsyna we sosial abraýyna garamazdan raýatlar gönüden-göni ýa-da özleriniň saýlap goýan wekilleri arkaly öz-özünü dolandymaga deň hukuklydyr.

5-nji madda. Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlarynyň işiniň esasy prinsipleri

Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlarynyň işiniň esasy prinsipleri kanunlyk, adam hukuklary, azatlyklary we kanun bähbitleriniň üstünligi, demokratiýa, aç-açanlyk, sosial adalat, ýerli ähmiýete eýe meseleleri özbaşdak çözmek, jemgyýet agzybirligi, sosial şäriklik, ýerli döp-desuurlary hasaba almakdyr.

8-nji madda. Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlary

Şäherçelerde, obalarda, şeýle hem şäherleriň mähellelerinde raýatlaryň ýygnaýy (raýatlaryň wekilleriniň ýygnaýy) raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlarydyr.

Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlary döwlet häkimiýeti organlarynyň ulgamyna girmeyär we degişli çäkke kanun bilen özlere berlen ygtyýarlyklary amala aşyrýar.

Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlary ýuridiki şahs hukuklaryndan peýdalanýar, öz ady düşürilen möhüre eýe bolýar, şeýle hem Özbegistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetinde bellenen tertipde hasaba alynýar.

24-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ SUD ULGAMY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- Özbekistan Respublikasynda sud häkimiýetiniň düzülmegi we iş prinsipleri hakynda;
- sudýalaryň hukuklary we borçlary, sudýany saýlamakda onuň şahsyna goýulýan talaplar hakynda öwrenersiňiz.

1. Adam hukuklary goragyndaky esasy bogun.

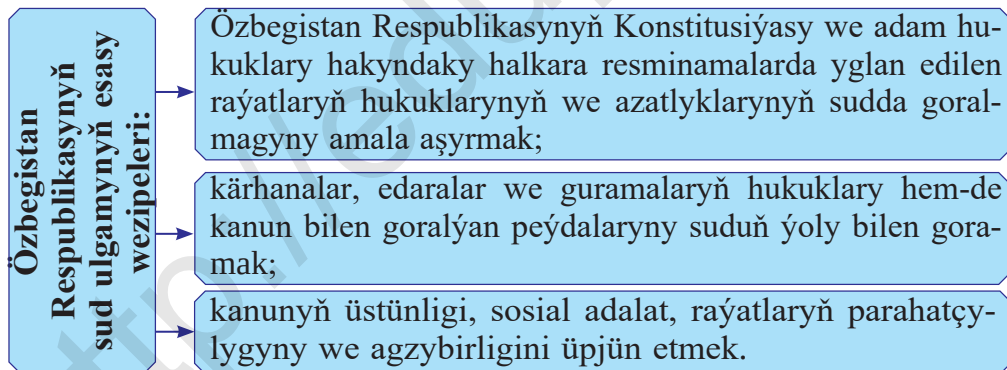
2. Özbekistan Respublikasynyň sud ulgamy.

1. ADAM HUKUKLARYNYŇ GORAGYNDAKY ESASY BOGUN

Her bir adamyň durmuşy wakalara baýlygy we dürlüligi bilen gyzykly. Emma adamyň jemgyýetdäki hereketleri başga adamlaryň hukuklaryna garşy bolmagy mümkin.

Esasy wezipesi döwletiň we her bir adamyň peýdalaryny goramakdan ybarat bolan döwlet organlary hem adamlaryň arasynda sudýalyk etmäge çagyryýar.

Eger-de, kanun çykaryjy organlar kanunlary kabul etse, sud organlary bolsa kanunlar esasynda adyl sud işini amala aşyryýarlar.

1-nji ýumuş

Aşakdaky ýagdaýlary garap, olardan haýsy biri etmiş, haýsy biriniň jenaýatdygyny anyklaň:

1. Ýetginjek demir ýola otlyny saklaýjy iki sany tormoz başmagyny (otlyny saklamak üçin ulanylýan esbap) goýdy.

2. Iki sany ýetginjek geçip barýan otlynyň aýnasyna daş zyňdylar.
3. Ýetginjek mekdepe geýinilýän ýerde synpdaşlaryndan biriniň geýmini ogurlady.
4. Okuwçylar mekdebe goňşy öýüň diwarlaryna boýag çaldy we aýnasyny döwdi.
5. Raýat A. awtomaşynda ýokary tizlikde gelip ýolagçyny kakdy we oňa kömek görkezmän gaçyp gitdi.
6. Ýolagçy gatnadýan awtobus demirýoldan geçmek gadagan edilen ýerden geçýän wagtynda bagtsyz hadysa duçar boldy. Birnäçe ýolagçy heläk boldy, köpçüligi ýaralandy.
7. Ýangyn wagtynda dokuzynjy synp okuwçysy kwartiradan gaçyp çykyp gizlendi. Öýde galan iki sany kiçi ýaşly çagany ot söndürijiler alyp çykdy.
8. Ýokary synpda okaýan oglan okuwçy gyza degişdi, gyz oňa garşylyk edeninde ol gyzy gaty urdy we uýat sözler bilen sökdü.

2. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ SUD ULGAMY

Sud – adyl sud işini amala aşyrmaga hakly ýeke-täk döwlet häkimiýeti organydyr. Sudýalar öz çykarýan kararlaryny we buýruklaryny döwletiň adyndan çykarýarlar. Bu olaryň kararlarynyň we buýruklarynyň hemme tarapyndan, şol sanda döwlet organlary tarapyndan hem sözsüz ýerine ýetirilmegini aňladýar.

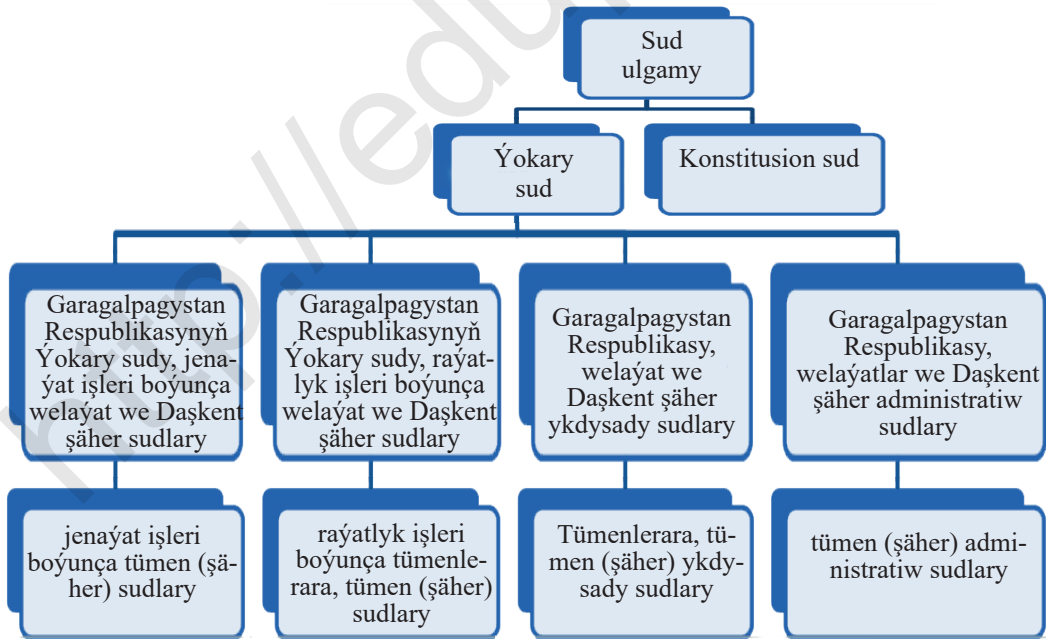
Özbekistan Respublikasynda sud häkimiýeti Konstitusion, administratiw, raýatlyk, ykdysady we jenaýat sudlary arkaly amala aşyrylýar. Sudlaryň arasyndaky beýle bölünişige ***suda degişlilik***, ýagny işe garalýan konkret suduň bellenmegi diýilýär.

Özbekistanyň Prezidenti Şawkat Mirziýaýew 2017-nji ýylyň 6-njy aprelinde döwlet Konsitusiýasyna sud ulgamyny täzelemegi göz önünde tutýan üýtgetmeler we goşmaçalar girizilmegi hakyndaky Kanuna gol çekdi. Konstitusiýanyň 80, 81, 83, 93, 107, 110, 111 we 112-nji maddalaryna üýtgetmeler girizildi. Ýokary sud raýatlyk, jenaýat, administratiw we ykdysady sudlar sud häkimiýetiniň ýeke-täk organyna – Özbekistan Respublikasynyň Ýokary suduna birleşdirildi.

Täze institut – Özbekistan Respublikasynyň Sudýalarynyň Ýokary Geňeşi düzüldi. Ol sudýalar jemgyýetçiliginiň organy bolup, Özbekistanda sud häkimiýetiniň özbaşdaklygyna degişli Konstitusion prinsipe amal edilmegini üpjün etmäge kömekleşýär.

Özbeistan Respublikasynda sud ulgamy aşakdaky sudlardan ybarat (Özbeistan Respublikasy Konstitutsiýasynyň 107-nji maddasy we «Sudlar hakynda»ky Kanunyň 1-nji maddasy)

- Özbeistan Respublikasynyň Konstitusion sudy;
- Özbeistan Respublikasynyň Ýokary sudy;
- Garagalpagystan Respublikasynyň raýatlyk işleri boýunça sudy, raýatlyk işleri boýunça welaýatlar we Daşkent şäher sudlary;
- Garagalpagystan Respublikasy jenaýat işleri boýunça sudy, jenaýat işleri boýunça welaýatlar we Daşkent şäher sudlary;
- Garagalpagystan Respublikasy, welaýatlar we Daşkent şäher ykdysady sudlary;
- Garagalpagystan Respublikasy, welaýatlar we Daşkent şäher administratiw sudlary;
- raýatlyk işleri boýunça tümenlerara, tümen (şäher) sudlary;
- jenaýat işleri boýunça tümen (şäher) sudlary;
- tümenlerara, tümen (şäher) ykdysady sudlary;
- tümen (şäher) administratiw sudlary iş alyp barýar.

Özbekistan Respublikasynda sudlar iş kategoriýasyna görä ýöriteleşdirilmegi mümkin. Adatdan daşary sudlary döretmek bolmaýar.

Özbekistan Respublikasynda sud işlerini alyp barmak özbek, garagalpak dillerinde ýa-da şol çäkdäki köpçülik ilatyň gepleşýän dilinde alnyp barylýar. Sud alnyp barylýan dili bilmeýän sud gatnaşyjysy üçin terjimeçi arkaly sud materiallary bilen doly tanyşmak, sud hereketlerinde gatnaşmak we öz ene dilinde sözlemek hukugy üpjün edilýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusion sudy:

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusion sudy kanun çykaryjy we ýerine ýetiriji häkimiýet resminamalarynyň Konstitusiýa laýyklygy hakyndaky işlerine garaýar. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusion sudy Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň hödürlemegine görä Özbekistan Respublikasy Aly Mejlisiniň Senaty tarapyndan Özbekistan Respublikasynyň Sudýalar Ýokary Geňeşi tarapyndan hödürlenlen syýasat we hukuk ulgamyndaky hünärmenleriň arasyndan, Garagalpagystan Respublikasynyň wekilini goşan ýagdaýda saýlanýar.

Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudy:

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň 110-njy maddasyna görä Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudunyň raýatlyk, jenaýat, ykdysady we administratiw sud işlerini alyp barmak ugrunda sud häkimiýetiniň ýokary organy hasaplanýar. Onuň kabul eden resminamalary berk we Özbekistan Respublikasynyň ähli çäginde ýerine ýetirilmegi mejburydyr. Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudy aşaky sudlaryň sud işiniň üstünden gözegçilik etmek hukugyna eýe.

Ýokary sud tarapyndan kabul edilen kararlar üzü-kesil bolýar we Özbekistan Respublikasynyň ähli çäginde ýerine ýetirilmegi mejbury hasaplanýar. Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudy aşaky sudlaryň sud işiniň üstünden gözegçilik etmek hukugyna eýe.

Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudy aşaky sudlaryň sud işiniň üstünden gözegçilik etmek hukugyna eýe we ýokary instansiýa sudy hökmünde gözegçilik tertibinde işleri seredýär.

Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudy tarapyndan birinji instansiýada garalan işler şikaýat etmek (protest bermek) hukugyna eýe şahslaryň saýlamagyna görä apellýasiýa ýa-da kassasiýa tertibinde seredilmegi mümkin. Apellýasiýa tertibinde seredilen işler kassasiýa tertibinde seredilmegi mümkin däl.

Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudy onuň Plenumynyň düşündirişleriniň aşaky sudlar tarapyndan ýerine ýetirilmeginiň üstünden gözegçiligi amala aşyrýar, sud prosesini analiz edýär we sud organlarynyň kadrlary kämilleşdirmek işini guraýar.

Plenumyň mejlisinde Özbekistan Respublikasynyň Baş prokurory gatnaşýar. Şeýle hem, Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudunyň Plenumynyň mejlislerinde Özbekistan Respublikasynyň Konstitusion suduň Baýlygy, Ýustisiýa ministri, sudýalar, Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudunyň ýanyndaky Ýlmy-maslahat Geňeşiniň agzalary hem gatnaşmagy mümkin.

Sud organlarynyň esasy maksady ynsanyň hukuklaryny we azatlyklaryny goramak, jemgyýetde kanunylyk esasynda adalaty amala aşyrmak hasaplanýar. Sud organlarynyň işiniň möhümligi olaryň adamlaryň arasyndaky dawa we jenjelleri döwletde kabul edilen kanunlary amalyýetde ulanmak esasynda zorluk ulanmazdan çözmeginde jemlenendir.

Ýatda saklaň!

Sud ulgamy – öz ygtyýarlyklary, maksatlary we wezipelerine görä iş alyp barýan döwletiň ähli sud ediji organlary.

Birinji instansiýa sudy – kanuna görä sud mejlisinde birinji bolup iş ýagdaýlaryny anyklaýjy we iş boýunça kararlar ýa-da höküm çykaryjy sud. Birinji instansiýa sudunyň kararynyň üstünden kassasiýa ýa-da apellýasiýa tertibinde ýokary durýan suda şikaýat etmegi mümkin.

Kassasiýa – taraplaryň şikaýaty ýa-da prokuroryň protestine görä Ýokary sud instansiýasy tarapyndan hökümi ýatyrmak hakyndaky arza.

2-nji ýumuş

Jedweli doldurmak esasynda häkimiýet pudaklaryndan her biriniň adam hukuklaryny nähili goraýanlygyny anyklaň.

Adam hukuklaryny goramak

Kanunçylyk häkimiýeti organlary	Ýerine ýetiriji häkimiýet organlary	Sud häkimiýeti organlary

Özbekistan Respublikasynyň sud ulgamy

Suduň atlandyrylyşy	Wezipeleri we ygtyýarlyklary
Özbekistan Respublikasynyň Konstitusion sudy	Özbekistan Respublikasynyň kanunlary we Aly Mejlisiň palatasynyň kararlarynyň, Özbekistan Respublikasy Prezidentiniň permanlaryň, hökümet we döwlet häkimiýeti ýerli organlarynyň kararlaryň, halkara şertnamalaryň we Özbekistan Respublikasynyň başga borçlarynyň Konstitusiýa laýyklygyny anyklaýarlar
Garagalpagystan Respublikasy Konstitusion gözegçilik komiteti (Garagalpagystan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 70-nji madda, 8-nji bendi)	
Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudy	Raýatlyk, jenaýat we administratiw sud işini amala aşyrýan ýokary sud häkimiýeti organlary
Garagalpagystan Respublikasy raýatlyk we jenaýat işleri boýunça Ýokary sudlary	
Özbekistan Respublikasy, Garagalpagystan Respublikasy, welaýatlar we Daşkent şäher Ykdysady sudlary	Özbekistan Respublikasy we Garagalpagystan Respublikasynyň ykdysady işleri alyp barmak boýunça sud organlary
Welaýat sudlary we Daşkent şäher sudy, tümenlerara, tümen we şäher sudlary	Raýatlyk, jenaýat işlerini we administratiw hukukbozmalar hakyndaky işleri birlenji seretmegi amala aşyrýar (birinji instansiýa sudlary)

Özbeistan Respublikasynyň sud ulgamy:

- sudlar – adam hukuklaryny goraýan esasy bogun;
- sud – adyl sud işini amala aşyran ýeke-täk häkimiýet organy;
- kanunlary bozanlygy üçin jeza çäresini diňe sud belleýär;
- sudýalar – özbaşdak we eldegrilmesizdir, diňe kanuna boýun egýär;
- administratiw, raýatlyk we jenaýat sud işi prosesi, kanun-
yň önünde raýatlaryň deňligi;
- Konstitusion sud;
- umumy sudlar, ykdysady sudlar;
- prinsipler: aç-açanlyk, obýektiwlik, kanuna esaslanmak,
adalat.

Özüňizi barlap görüň!

1. Özbeistan Respublikasynyň we Garagalpagystan Respublikasynyň sud ulgamyny haýsy sudlar düzýär?
2. Sud ulgamy düşüňjesine kesgitleme beriň.
3. Sud döwlet häkimiýet organlarynyň ulgamynda nähili roly ýerine ýetirýär?
4. Özbeistan Respublikasynyň sud organlarynyň esasy maksatlaryny beýan ediň.

25-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ SUD ORGANLARYNYŇ IŞINI GURAMAK

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- adyl sud işini amala aşyrmaga goýulýan esasy talaplar hakynda;
- sudýalaryň hukuklary we borçlary, sudýalary wezipesine saýlamakda olaryň şahsyna goýulýan talaplar hakynda öwrenersiňiz.

1. Adyl sud işini amala aşyrmakdaky esasy talaplar.

2. Sudýalaryň hukuklary we borçlary.

1. ADYL SUD IŞINI AMALA AŞYRMAKDAKY ESASY TALAPLAR

Obýektiwlik	İşlere obýektiw we päk garalmagy
Her taraplaýyn we doly	Garalýan iş boýunça ähli anyklanan faktlaryň her taraplaýyn öwrenilmegi
Kanunylyk	Konstitusiýa we kanunlara berk laýyklykda işleriň garalmagy we kararlaryň kabul edilmegi
Mejburylyk we adalat	Delil-subutlary ynamly faktlar bilen tassyklamak we işiň ähli taraplaryny hasaba almak

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynda hemme üçin mejbury bolan şeýle düzgün görkezilen: diňe sud şahsyň jenaýat edenligi üçin günäkärlemegi we kanuna görä jeza çäresini bellemegi mümkin (19-njy madda).

Munda jenaýat edenlikde günäkärlenýän her bir adam goranmak üçin ähli şertler döredip berilýän sudda işi kanuny tertipde, aç-açan garalyp, jenaýaty anyklanýança günäkär hasaplanmaýar (Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 26-njy madda). Beýle jogapkärçiligi anyklamak tertibine **günäsizlik prezumpsıýasy** diýilýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Jenaýat edenlikde günäkärlenýän her bir şahsyň işi sudda kanuny tertipde, aç-açan garalyp, onuň günäsi anyklanýança ol günäkär hasaplanmaýar. Sudda günäkärlenýän şahsa özüni goramak üçin ähli şertler döredip berilýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 26-njy madda.

1-nji ýumuş

Siziň pikiriňize görä suduň maslahatynda sudýadan başga prokuroryň, adwokatyň we halk maslahatçysynyň, jemgyýet günäleýjisiniň we goragçylaryň gatnaşmagy kanun bilen haýsy maksatda bellenen?

Aşakda berlen her bir ýagdaý bilen tanşyp, sud näme üçin şeýle karar çykaranlygyny anyklaň. Sud tarapyndan adyl sud işini amala aşyrmak hakyndaky talaplar bozulany ýa-da ýok? Sudýanyň ýerinde bolanyňyzda nähili karar çykarardyňyz?

1-nji ýagdaý.

Täjibaýewleriň maşgala agzalary (ene, ata, iki ogul we bir agtyk) öz maddy ýagdaýyny gowulandyrmak maksadynda Täjigistandan Özbegistana narkotik maddalary alyp gelmäge razy boldular. Gümrükhana işgärleri barlag wagtynda bikanun ýük barlygyny anykladylar. Maşgalanyň ähli agzalary, şol sanda 16 ýaşly agtyk we 70 ýaşly ene dürli möhletlere tussag edildiler.

2-nji ýagdaý.

Raýat N. «Anhor» firmasynyň buhgalteriniň ýitiren resminamalaryny tapyp aldy. Resminamalary gaýtaryp bermegiň ýerine ýitirilen resminamalarda ýazyp goýlan haryt bahasynyň 50%-ini talap etdi. Uzak dowam eden çekişmeden soň firmanyň başlygy N.i hilegärlikde günälap, onuň üstünden suda arza berdi. Sud N.i günäkär diýip karar çykardy we ony üç ýyl möhlete azatlykdan mahrum etmäge höküm etdi.

3-nji ýagdaý.

Maşyny sürmegi başaryp bilmedik raýat M. ýoluň çetine çykyp gitdi we ol ýerde duran raýat K. nyň awtomobiline zeled ýetirdi. Sudýa raýat K. a özüniň günäkärligini, onuň maşynynyň gadagan edilen ýerde duranlygyny düşündirip, K. nyň arzasyny kabul etmedi.

2-nji ýumuş

Aşakdaky meseläni çözmek hakynda öz çözgüdiňizi teklipläň.

Terrorçylykda güman edilýän şahslardan biri ele düşdi, emma ol partlaýjy gurulmanyň nirede ýerleşdirilenligini aýtmady. Onuň aýtmagy üçin nähili çäreleri ulanan bolardyňyz? Güýç ulanarmydyňyz? Güýç ulanmasaňyz, näme üçin?

Terrorçyny gynaga salan milisiýa işgäriniň jezalanmagy hökman diýip hasaplaýarsyňyzmy?

2. SUDÝALARYŇ HUKUKLARY WE BORÇLARY

Özbekistan Respublikasynyň sudýalary özbaşdak we olaryň şahsy eldegrilmesizdir, ýagny sudýalar we halk maslahatçylary sud işini diňe kanun esasynda we olara mümkin bolan her dürli daşky täsiri ýüze çykmaýan şertde ara alyp maslahatlaşýarlar.

Döwlet edaralarynyň işgärleri, islendik wezipedäki emeldar şahslar we raýatlar konkret işleri nähili çözmek hakynda suda görkezme bermäge hakly däldirler. Eldegrilmesizlik prinsipi sudýadan rugsatsyz onuň iş jaýyna, öýüne girmäge, hat-habarlaryna seretmäge, enjamlaryny we resminamalaryny gözden geçirmäge hakly däldigini aňladýar.

Esasy kanun kesgitleýär

Sudýalar özbaşdakdyrlar, diňe kanuna boýun egýärler. Sudýalaryň adyl sud işini amala aşyrmak hakyndaky işine hiç hili görnüşde gatýşmaga ýol berilmeýär we beýle gatýşmak kanuna görä jogapkärçilige sebäp bolýar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 112-nji madda.

Özbekistan Respublikasynyň 30 ýaşdan kiçi bolmadyk, ýokary ýuridik maglumata eýe ýuridik hünärmenligi boýunça, hukuk goraýjy organlarynda azyndan baş ýyllyk iş stažyna eýe bolan we kärine degişli synagy tabşyran raýaty tümenlerara, tümen (şäher) raýatlyk, jenaýat, ykdysady administratiw sudunyň sudýasy edip saýlanmagy mümkin. Özbekistan Respublikasynyň ofiser derejesine eýe bolan, hakyky harby gullukda bolan raýaty harby suduň sudýasy bolup bilýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna görä sudýalar deputatlyga saýlanyp bilmeýärler, syýasy partiýalara we hereketlere agza bolup bilmeýärler, şeýle hem sudýa wezipeslerini başga bir hak tölenýän iş bilen bilen bilelikde alyp barmaga hakly däl (112-nji madda).

Sudýa jenaýat jogapkärçiligine çekilen ýagdaýda onuň eldegrilmesizlik hukuklary togtadylyp durulýar. Eger-de, sudýa öz wezipesine laýyk gelmeýän iş bilen meşgullanan ýagdaýlarda sudýalar degişli kesp kollegiýasynyň karary bilen Özbekistan Respublikasynyň Ýokary

sudýalar Geňeşiniň görkezmesine görä sudýanyň eldegrilmesizlik hukuklary togtadylýar, sudýa mejbury harakterdäki lukmançylyk çärelerine çekilmegi, suduň karary bilen nämälim sebäplere görä sudýa bolman duran diýip hasaplanmagy hem mümkin.

Sudýanyň ygtyýarlyklary aşakdaky ýagdaýlarda möhletinden öň bes edilmegi mümkin: 1) Sudýa kasamyny bozanda; 2) öz arzasyna görä; 3) sudýalar degişli kesp kollegiýasy tarapyndan duýduryş berlen ýa-da eldegrilmesizlik hukuklary togtadylandan soň öz wezipesine laýyk gelmeýän iş bilen meşgullanan ýagdaýlarda; 4) bellenen tertipde işe ýaramsyz ýa-da işe ýaramlylygy çäklenen diýip hasaplananda; 5) Özbegistan Respublikasynyň raýatlygyndan mahrum bolanda; 6) suduň hökümi bilen günäkärlenende; 7) wepat bolanda ýa-da suduň karary bilen ölen diýip yglan edilende; 8) saglyk ýagdaýy ýa-da uzak wagtyň dowamynda başga sebäpli ýagdaýlara görä sudýalyk borçlaryny ýerine ýetirmäge ýaramsyz bolan ýagdaýda; 9) eger-de, başga sudýa wezipesini eýelemägerazylyk bermedik ýagdaýda sud başlygynyň ygtyýarlyklarynyň möhleti gutaranda.

3-nji ýumuş

Siziň pikiriňize görä, aşakda berlen ýagdaýlardan haýsy birinde sudýa tarapyndan kanunyň bozulmagyna ýol goýlupdyr?

1-nji ýagdaý.

Pyýadalaryň ýodajygyndan geçýän raýat S. nyň geýimini ýanyndan uly tizlik bilen geçip barýan awtomobil hapalap gitdi. Jebirleniji bu meseläni özi çözmegi mümkin, sudlar beýle onça ähmiýetli iş bilen meşgullanmaýar diýip hasaplan sudýa arzany kabul etmedi.

Sudýanyň kararyny nähili bahalaýarsyňyz?

2-nji ýagdaý.

Raýat Ş. raýat N. dan 50 000 som alyp berilmegi hakynda suda ýüzlendi. Şol wagtda N. bu summany galyň üçin alanyny, soňra gyzyny Ş. nyň ogluna bermänligi anyklandy.

Sudýa nähili çemeleşmeli?

Jemini jemleýäris

**Sud ulgamy
prinsipleriniň we özboluşlyklary:**

- Günäsizlik prezumpsiýasy – günäniň diňe sud tarapyndan bellemegi;
- «Sudlar hakynda»ky Kanun;
- kanunylyk;
- aç-açanlyk;
- sudýalaryň özbaşdaklygy;
- Konstitusion sud – kanunlar, permanlar, kararlaryň
- Konstitusiýa laýyklygyny anyklamak.

Özüňizi barlap görüň!

1. Adyl sud işini amala aşyrmaga goýulýan kanuny talaplary aýdyň.
2. Sudýalaryň özbaşdaklygy we diňe kanuna boýun egmek prinsipi nähili amala aşyrylýar?
3. Konstitusion suduň esasy wezipesini aýdyň.
4. Kimiň şäher ýa-da tümen sudunyň, harby suduň, Konstitusion suduň sudýasy bolmagy mümkin?

26-§. AMALY SAPAK KONSTITUSION SUDUŇ MEJLISI

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- Konstitusion suduň mejlisiniň geçiriliş başgançaklarynyň yzygiderligi hakynda;
- Konstitusion suduň gatnaşyjylaryny hukuklary we borçlary bilen tanyşdyrmak hakynda;
- Sud häkimiýeti organlarynyň işiniň Konstitusion ugurlary hakynda;
- Köpçüligiň önünde çykyşlarda öz ukyp we başarnyklaryňyzy ýene-de kämilleşdirmek we alnan bilimleri amalda ulanmak mümkinçilikleri hakynda öwrenersiňiz.

- 1. Konstitusion suduň ygtyýarlyklary.**
- 2. Sud mejlisini geçirmäge taýýarlyk.**
- 3. Sud mejlisini geçirmek.**
- 4. Meseläni ara alyp maslahatlaşmak.**
- 5. Karar kabul etmek.**
- 6. Jemini jemlemek.**

1. KONSTITUSION SUDUŇ HUKUKLARY

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusion sudy Konstitusion gözegçiligiň ýokary sud organydyr (Konstitusiýanyň 108-nji maddasy). Umumy sudlar ýaly ol hem döwlet ilatynyň hukuklaryny goraýar.

Emma sudlaryň başga görnüşlerinden tapawutlylykda Konstitusion suduň sudýalary şahslaryň arasyndaky konkret işlere garamaýarlar.

Konstitusion suduň sudýalarynyň esasy wezipesi Aly Mejlisiň yglandan kanunlarynyň, Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň permanlarynyň, Hökümet kararlarynyň we başga kanun resminamalarynyň Esasy kanun – döwlet Konstitusiýasyna laýyklygyny anyklamakdyr.

Özbekistan Respublikasy Konstitusiýasynyň 109-njy maddasyna laýyklykda Konstitusion sud:

1) Özbekistan Respublikasy kanunlarynyň we Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň palatalarynyň kararlarynyň, Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň permanlarynyň, kararlarynyň we buýruklarynyň, hökümet, ýerli döwlet häkimiýeti organlarynyň kararlarynyň, Özbekistan Respublikasy döwletlerara şertnama esaslanan we başga

borçlarynyň Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna laýyklygyny anyklaýar;

2) Özbegistan Respublikasynyň Prezidenti tarapyndan gol çekilýänçä Özbegistan Respublikasynyň Konstitusion kanunlarynyň, Özbegistan Respublikasynyň halkara şertnamalaryny ratifikasiýa etmek hakyndaky Özbegistan Respublikasynyň kanunlarynyň Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna laýyklygyny anyklaýar;

3) Garagalpagystan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna, Garagalpagystan Respublikasynyň kanunlarynyň Özbegistan Respublikasynyň kanunlaryna laýyklygy hakynda netije berýär;

4) Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasynyň we kanunlarynyň normalaryna düşündiriş berýär;

5) Özbegistan Respublikasynyň Ýokary sudunyň belli bir işde ulanylmaly bolan normativ-hukuk resminamalarynyň Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna laýyklygy hakynda sudlaryň başlangyjy bilen girizilen ýüzlenmesine garaýar;

6) Konstitusion suduň işlerini alyp barmak amalyýetini umumylaşdyrmagyň netijeleri boýunça her ýylda Özbegistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň palatalaryna we Özbegistan Respublikasynyň Prezidentine döwletdäki Konstitusion kanuna laýyklygyň ýagdaýy boýunça habar berýär;

7) Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasy we kanunlary bilen berlen hukuklaryň çäklerinde başga işlere garaýar.

Konstitusion suduň resminamasy resmi yglan edilen günden başlap güýje girýär. Konstitusion suduň karary gutarnykly we onuň üstünden şikaýat edilmegi mümkin däl.

Konstitusion suduň mejlisini geçiriň. Göz önüne getiriň, hökümetiň 12 ýyllyk mejbury tälimini inkär etmek hakyndaky döwlet bazar gatnaşyklaryna geçmegi bilen esas edip alnan karary kabul edilen, şol mynasybetli her kim özüniň tälim derejesi hakyndaky meseläni özi çözmegi mümkin.

Bu kanunbozma Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna laýyk gelyärmi?

Konstitusion suduň mejlisi aşakdaky ýaly geçirilmegi mümkin:

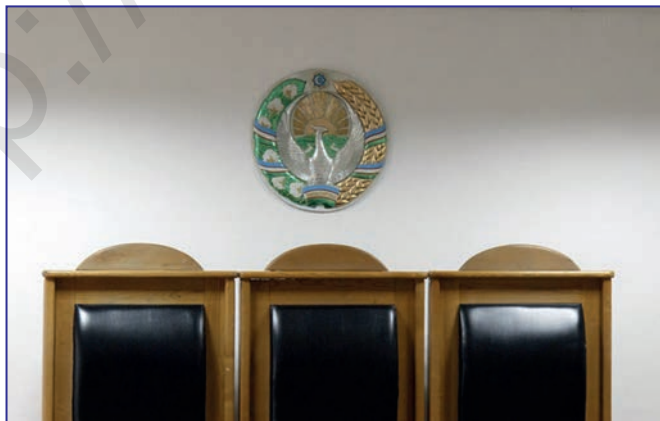
I. Taýýarlyk basgançagy. Synp otagynda sud mejlisi zalyny ýatladýan ýagdaýy dörediş (okuwçylaryň baş topary üçin stollar – her bir topar Konstitusion suduň bir sudýasy bolýar, başlyk üçin stol, dokladçy üçin münber).

II. Mejlisi geçirmek. Başlyk okuwçylary garalmaly mesele bilen tanyşdyrýar, reglamenti anyklaşdyrýar we toparlara ara alyp maslahatlaşmak üçin wagt berýär. Karar kabul edende okuwçylar Özbegistan Respublikasynyň Konstitusiasynyň degişli maddalaryna esaslanmaly.

III. Meseläniň ara alyp maslahatlaşylmagy. Her bir topardan dokladçy bellenýär, ol 2–3 minudyň dowamynda toparyň şol mesele boýunça nukdaý nazaryny görkezip berýär. Ony çözmek üçin okuwçylar kanun çykaryjylara ara alyp maslahatlaşylýan karara düzedişler, kanunyň täze maddasynyň taslamasyny teklipl etmekleri ýa-da bu karary inkär etmegi talap etmekleri mümkin. Ara alyp maslahatlaşylýan wagtynda başga toparlaryň gatnaşyjylary sorag bermegi mümkin.

IV. Karar kabul etmek. Konstitusion sudda karar ýönekeý köpçülik ses bilen kabul edilýär.

V. Jemini gemlemek. Meseläniň ara alyp maslahatlaşylmagyny bahalaň: ara alyp maslahatlaşmakda garalýan kararyň peýdasyna ýa-da oňa garşy argumentler nähili derejede esasly boldy, emele gelen meseläni beýle ara alyp maslahatlaşmak nähili üstünlikli geçdi.

ARALYK BARLAG ÜÇIN SORAGLAR

Kynçylyk çekende ýaýyň içinde görkezilen dersligiň sahypalaryna ýüzleniň.

1. Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň döwlet baştutany hökmündäki esasy borçlaryny aýdyp beriň (120–121-nji s.)
2. Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti edip kim saýlanmagy mümkin? (123-nji s.)
3. Özbekistan Respublikasynyň Prezidentini saýlamagyň tertibini aýdyp beriň (123-nji s.)
4. Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň ygtyýarlyklary haýsy ýagdaýlarda bes edilýär? (123-nji s.)
5. Öz hukuklary gutarandan soň Prezident haýsy wezipäni eýelemegi mümkin? (124-nji s.)
6. Özbekistan Respublikasyndaky ýerine ýetiriji häkimiýeti organlaryny aýdyp beriň (125–129-njy s.)
7. Ýerine ýetiriji häkimiýeti organlarynyň esasy funksiýasyny aýdyp beriň (125-nji s.)
8. Özbekistan Respublikasynyň Hökümetiniň esasy hukuklaryny sanap beriň (125-nji s.)
9. Halk deputatlarynyň Geňeşleri haýsy meseleleri çözüär? (130-njy s.)
10. Halk deputatlarynyň Geňeşlerine kim ýolbaşçylyk edýär? (130-njy s.)
11. Welaýat, şäher ýa-da tümen häkiminiň borçlaryny sanap beriň (131-nji s.)
12. «Raýatlaryň özi-özi dolandyryş» düşüňjesine kesgitleme beriň (134-nji s.)
13. Şäherleriň mähelleleri, şäherçelerdäki we obalardaky öz-özünü dolandyryş organlaryny aýdyp beriň (134-nji s.)
14. Raýatlar ýygnaqlarynyň işiniň esasy ugurlary boýunça nähili komissiýalar bar? (136-njy s.)
15. Özbekistan Respublikasynda sud häkimiýeti sud işiniň haýsy görnüşleri arkaly amala aşyrylýar? (139-njy s.)
16. Özbekistan Respublikasynyň sud ulgamy haýsy sudlardan düzülen? (140-njy s.)
17. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusion sudy nähili işleri garaýar? (141-nji s.)
18. Özbekistan Respublikasynyň sud organlarynyň esasy maksadyny aýdyň (142-nji s.)
19. Adyl sud işini amala aşyrmaga kanunlara görä goýlan esasy talaplary aýdyp beriň (145-nji s.)
20. Günäsizlik prezumpsiýasy näme? (145-nji s.)
21. Kim şäher ýa-da tümenlerara suduň, tümen (şäher) sudunyň ýa-da ykdysady suduň sudýasy bolmagy mümkin? (147-nji s.)
22. Sudýanyň hukuklary nähili ýagdaýlarda togtadylmagy mümkin? (148-nji s.)
23. Sud häkimiýetiniň işini, Konstitusion prinsiplerini sanap beriň (149-njy s.)

KONSTITUSIÝA – DÖWLETDE DEMOKRATIÝANY ÖSDÜRMEGIŇ KEPILI

Biz döwlet durmuşyna degişli her bir karary halkymyz bilen maslahatlaşyp, gönüden-göni gepleşik esasynda kabul edýäris. «Halk döwlet edaralaryna däl-de, eýsem döwlet edaralary halkymyza hyzmat etmeli» diýen taglym bu babdaky işimiziň mazmunyna öwrülýär.

Şawkat Mirziýayew

27-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ SAÝLAW ULGAMY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- demokratik döwletde saýlawlaryň ähmiýeti hakynda;
- bar bolan saýlaw ulgamlary, olaryň prinsipleri we üstünligi hakyn-da;
- Özbegistan Respublikasynyň saýlaw ulgamynyň aýratynlyklary hakynda öwrenersiňiz.

- 1. Umumyhalk saýlawy – ýurduň ösüş ýoluny saýlamakdyr.**
- 2. Saýlawyň haýsy modeli gowurak?**
- 3. Demokratik saýlaw prinsipleri.**

1. UMUMYHALK SAÝLAWY – ÝURDUŇ ÖSÜŞ ÝOLUNY SAÝLAMAKDYR

Umumyhalk saýlawlary ýoly bilen döwlet häkimiýeti organlaryny şekillendirmek demokratik hukuk döwletiniň möhüm aýratynlyklaryndan biri hasaplanýar. Her bir raýat öz sesini bermek bilen häkimiýete öz-ara bäsleşýän dürli adamlara, syýasy partiýalara bolan özüniň pikirini bildirýär. Ol saýlap goýulýan organlary şekillendirmekde gatnaşmaga, ýagny olaryň düzümine saýlamak we saýlanmaga haklydyr.

Özbeistan Respublikasynyň raýatlary döwlet häkimiýeti wekilçilikli organlaryna saýlamak we saýlanmak hukugyna eýedirler. Her bir saýlawçy bir sese eýedir. Ses bermek hukugy, öz islegini bildirmeginiň deňligi we erkinligi kanun bilen kepillenendir.

Özbeistan Respublikasynyň on sekiz ýaşa dolan raýatlary saýlamak hukugyna eýedirler.

Sud tarapyndan gatnaşyk etmäge laýyk däl diýip hasaplanan raýatlar, şeýle hem suduň hökümi bilen azatlykdan mahrum edilýän ýerlerde saklanylýan şahslaryň saýlanmagy mümkin däl we saýlawlarda gatnaşmaýarlar.

Özbeistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 117-nji madda.

«Saýlaw» adalgasy ses bermek arkaly saýlanýan häkimiýet organlarynyň şekillendirmegi aňladýar. Şeýlelikde, iň mynasybyny saýlamak mümkinçiliginiň bolmagy üçin birnäçe kandidatlaryň gatnaşmagy hökman. Beýle saýlawda alternatiw saýlaw diýilýär. Alternatiw saýlaw bolmasa, onda saýlawçylarda tekliplenen kandidaty inkär etmek mümkinçiligi bolmalydyr.

2. SAÝLAWDA HAÝSY MODEL AMATLYRAK?

Saýlawlar özünden-özi demokratiýanyň kepili bolup bilmeýär. Munuň üçin saýlaw ulgamynyň ähmiýeti möhümdir.

Saýlaw ulgamy – döwlet häkimiýetiniň wekilçilikli organlaryna we döwlet Prezidentini saýlamak tertibidir.

Halkara işinde saýlaw ulgamynyň dürli modelleri bar, bular: majoritar we proporsional.

Majoritar ulgamyn da saýlawçylaryň kanun bilen bellenen köpçülik sesini (azyndan 51% + 1 sany ses) alan kandidat şol saýlaw okruggy boýunça saýlanan hasaplanýar.

Eger kandidat saýlawlarda gatnaşan saýlawçylaryň sesiniň ýarysyndan azyny alsa, iň köp sesleriň mukdaryny alan iki kandidat gatnaşýan ikinji basgyjy geçirilýär. Ikinji basgançakda iň köp ses alan kandidat saýlanan hasaplanýar.

Proporsional (deň ölçegli) saýlaw ulgamyna esas edip saýlawçylar tarapyndan partiýa üçin berlen sesler we partiýa tarapyndan alnan deputatyň ygtyýarlyklarynyň kanuna laýyklygyna şaýatlyk edýän resminamalaryň arasyndaky proporsionallyk (deň ölçeglik) prinsipi alnan.

Beýle ulgamda kandidatlar syýasy partiýalar tarapyndan familiýasy boýunça däl-de, eýsem spisoklar bilen görkezilýär we saýlawçylar umumylygyça belli bir partiýanyň spisogyna ses berýärler.

Özbekistan Respublikasynyň saýlaw ulgamyny döretmekde döwlet-de şekillenen däpleriň we syýasy ulgamyň ösüş derejesi hasaba alyndy. Köpçülik hukukşynas alymlar we syýasatşynaslar döwletimizde majoritar ulgamyn dan peýdalanmak köpräk maksada laýykdyr, çünki ol ulanmakda birneme ýönekeý we durnukly syýasy wagyz şertinde aýratyn hem üstünligidir, diýen netijä geldiler.

3. DEMOKRATIK SAÝLAW PRINSIPLERI

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy we «Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisine saýlaw hakynda»ky Kanuny saýlaw ulgamynyň esasy bolup, olarda saýlaw ulgamynyň demokratik prinsipleri görkezilen.

Umumylyk prinsipi hem saýlawçylar üçin, hem kandidatlar üçin spisokdan geçmegiň açyklygyny üpjün edýär. Saýlaw geçirilýän güne çenli 18 ýaşa dolan raýatlara saýlawda gatnaşmak hukugy berilýär.

Saýlaw uçastoklarynyň işiniň guralmagy hem saýlaw hukugynyň umumylygynyň kepili bolup hyzmat edýär. Ol saýlawçylara maksimal amatly şertler döredip berlen ýagdaýda guralýar: saýlaw uçastoklary ýaşaýyş ýerlerine ýakyn ýerleşdirilýär; saýlaw dynç alyş gününe belleniýär we ertirki sagat 6-dan giçki sagat 20-ä çenli dowam edýär; ses berilýän ýer hakynda her bir saýlawça mälim edilýär; uzak wagt nobatda durmaz-

lyk we ses bermekde başga päsgeçilikleriň bolmazlygy üçin ses bermäge zerur mukdarda ýörite kabinalar taýýarlanylýar.

Eger-de, saglyk ýagdaýyna ýada beýleki sebäplere görä saýlawçy saýlaw uçarstkalaryna gelip bilmese, olaryň islegine görä ses bermek özleriniň ýaşaýan ýerinde guralýar.

Saýlawçylardan her biriniň familiýasynyň spisoga girizilenligine we olar hakyndaky maglumatlaryň galp dälidigine göz ýetirmek maksadynda saýlaw uçarstoklarynda tanyşyp çykmak üçin spisoklar asyp goýulýar.

Deňlik prinsipi her bir saýlawçynyň sesiniň deň güýje eýeligini aňladýar.

Gizlinlik prinsipi saýlawça nähilidir daşardan gözegçiliksiz we beýleki adamlaryň gatnaşmagysyz ses bermegini kepillendirýär. Ses bermegiň gizlin bolmagyny üpjün etmek maksadynda saýlawçy ýörite taýýarlap goýlan kabina girýär, saýlaw býulletenini doldurýar, ýagny saýlawçy ses berýän deputatlyga kandidatynyň familiýasynyň garşysynda, sag tarapda ýerleşen boş kwadrata belgi – goşmak belgisini goýýar we saýlaw gutusyna öz eli bilen taşlaýar.

Açyklyk prinsipi saýlaw wagtynda kanunbozmalaryň bolmak ähtimalygyny kemeldýär, sesleri sanap hasaplamakda we resmi netijeler yglan edilende halallygy üpjün edýär.

Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň saýlawy, Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Kanunçylyk palatasyna hem-de Garagalpagystan Respublikasynyň Ýokary Geňeşine, welaýatlar, tümenler, şäherler döwlet häkimiýetiniň wekillik organlaryna saýlaw degişlilikine görä olaryň Konstitusion hukuk möhleti gutarýan ýylda – dekabır aýynyň üçünji on günlüginin birinji ýekşenbesinde geçirilýär. Saýlawlar umumy, deň we gönüden-göni saýlaw hukugy esasynda gizlin ses bermek ýoly bilen geçirilýär. Özbekistan Respublikasynyň on sekiz ýaş dolan raýatlary saýlamak hukugyna eýedirler.

Özbekistan Respublikasynyň raýaty bir wagtyň özünde ikiden köp döwlet häkimiýetiniň wekillik organynyň deputaty bolmagy mümkin däl.

Özbekistan Respublikasy Prezidentiniň saýlawyny, Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň saýlawyny, şeýle hem Özbekistan Respublikasynyň referendumyny guramak we geçirmek üçin Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisi tarapyndan işiniň esasy prinsipleri özbaşdaklyk, kanunlyk, kollegiallyk, aç-açanlyk we adalatlylykdan ybarat bolan Özbekistan Respublikasynyň Merkezi saýlaw komissiýasy düzülýär.

Özbekistan Respublikasynyň Merkezi saýlaw komissiýasy öz işini hemişelik esasyda amala aşyrýar we öz işinde Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasyna, Özbekistan Respublikasynyň saýlaw hakyndaky hem-de referendum hakyndaky kanunlaryna we başga kanunlara laýyklykda iş alyp barýar.

Özbekistan Respublikasynyň Merkezi saýlaw komissiýasynyň agzalary Garagalpagystan Respublikasynyň Ýokary Geňeşiniň, halk deputatlary welaýatlar we Daşkent şäher Geňeşleriniň hödürlemegi boýunça Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Kanunçylyk palatasyny we Senatyny tarapyndan saýlanýar.

Özbekistan Respublikasynyň Merkezi saýlaw komissiýasynyň Baýlygy komissiýa agzalarynyň arasyndan Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň hödürlemegi boýunça komissiýa mejlisinde saýlanýar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 117-nji madda.

Saýlaw ulgamy:

- döwlet häkimiýeti organlaryny umumy halk saýlawlary arkaly şekillendirmek;
- ses bermek – häkimiýet üçin bäsleşýän dürli şahslara we partiýalara bolan pikirini bildirmegiň şekili;
- saýlamak hukugy – 18 ýaşdan başlap, döwlet raýatlary;
- saýlaw hukugyndan mahrum edilenler: hukuk taýdan gatnaşyk etmäge laýyk däl adamlar, tussagda saklanýanlar;
- majoritar we proporsional saýlaw ulgamy;
- umumy, deň, gönüden-göni saýlaw hukugy;
- gizlin ses bermek;
- gözegçilik: saýlawlarda gözegçileriň bolmagy;
- saýlaw hakyndaky kanuny bozanlygy üçin jenaýat jogapkärçiligi.

Özüňizi barlap görüň!

1. Gizlin ses berýän wagtynda umumy, deň, gönüden-göni saýlaw hukugy nämäni aňladýar?
2. Özbegistan Respublikasynda kim saýlamak hukugyna eýe?
3. Saýlaw komissiyasynyň işinde aç-açanlyk nähili rol oýnaýar?
4. Özbegistanda haýsy saýlaw ulgamy modeli kabul edilen?
5. Özbegistan Respublikasynyň saýlaw hakyndaky kanun resminamalary raýatlara nähili hukuklary berýär?

28-§. AMALY SAPAK

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ALY MEJLISINIŇ DEPUTATLARY WE SENATORLARY SAÝLAWY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- saýlaw kampaniýasyny geçirmegiň tertibi hakynda;
- ses bermek mehanizmi hakynda;
- saýlaw prosesinde dürli gatnaşyjylaryň roly hakynda öwrenersiňiz.

1. Aly Mejlise deputatlar we senatorlar saýlawyny geçirmegiň tertibi.

2. Mekdep Geňeşiniň saýlawy.

1. ALY MEJLISE DEPUTATLAR WE SENATORLAR SAÝLAWYNY GEÇIRMEGIŇ TERTIBI

Özbekistan Respublikasynyň «Özbekistan Respublikasy Aly Mejlisine saýlawlar hakynda»ky we «Welaýat, tümen we şäher Geňeşine saýlaw hakynda»ky kanunlaryna laýyklykda saýlaw prosesleri aşakdaky basgançaklardan ybarat bolýar:

1. Saýlaw gününü bellemek.
2. Merkezi saýlaw komissiýasyny düzmek.
3. Saýlaw okruglary, uçastoklaryny düzmek.
4. Saýlaw komissiýasyny düzmek.
5. Saýlaw kampaniýasynyň başlananlygyny yglan etmek.
6. Deputatlyga kandidatlarý görkezmek we hasaba almak.
7. Saýlawdan öňki wagyz işleri.
8. Saýlawçylaryň spisogyny düzmek.
9. Saýlawçylar býulletenini taýýarlamak.
10. Ses bermek we saýlaw netijelerini anyklamak.
11. Deputatlary hasaba almak we saýlaw netijelerini yglan etmek.
12. Kandidatlar ýeterli derejede ses almadyk saýlaw uçastoklarynda gaýtadan saýlaw geçirmek.

Prezidentlige hem-de Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň deputatlygyna we Aly Mejlisiň Senaty agzalygyna saýlawlar bolup geçdi. Döwlet baştutany we döwlet ýokary organlarynyň deputatlary we senatorlary saýlandy, ýagny saýlaw uçastoklaryna gelenleriň köpüsi olar üçin ses berdi.

Siziň pikiriniňize görä, ynha şu köpçüligiň hataryna girýän saýlawçy syýasy taýdan nähili orna eýe?

Elbetde, köplenç bu adam döwletiň syýasy durmuşyna üns bilen syn edýär. Häkimiýet başynda kimiň duranlygyna we özüniň ýaşap duran ýurduňyň gelejeginiň nähili bolmagyna biperwaý däldigi üçin hem ol şeýle edýär.

Sebäbi, hukuk döwletini gurmak tejribesi döwletiň kanun çykaryjy organyna we ýerlerdäki häkimiýetiň wekilçilikli organlaryna köp zadýň baglylygyny aňladýar. Deputatlar we senatorlar kanunlary taýýarlaýarlar we tassyklaýarlar, olara amal etmek boýunça gözegçiligi amala aşyrýarlar, döwlet býujetini ara alyp maslahatlaşýarlar we tassyklaýarlar, ýerine ýetiriji häkimiýetiň in jogapkär wekillerini wezipesine tassyklaýarlar, Konstitusiýa, kanun resminamalary we Özbegistan Respublikasynyň Prezidentiniň permanlarynyň amala aşyrylmagyna kömek berýärler.

2. MEKDEP GEŇEŞINI SAÝLAMAK

Mekdebi kiçijik bir döwlete deňemek mümkin. Saýlawy geçirmek tertibini öwrenip, mekdebiň öz-özüni dolandyryş organyny – mekdep Geňeşini saýlamaga hereket ediň.

Mekdep Geňeşine kandidatlar özleriniň mekdep durmuşy we reformalaryny geçirmäge degişli real maksatnamalaryny işläp taýýarlamaýdyr. Okuwçynyň adam gadyr-gymmatyny hormat edýän mekdep tertibini saklamak hakyndaky öz usullaryňyzy tekliplädiň. Mugallymlaryň we okuwçylaryň hukuklaryny we borçlaryny maksatnama goşuň.

Olaryň maksatnamalaryny ara alyp maslahatlaşandan soň kandidatlar saýlawyny geçirmek üçin Özbegistanyň «Özbegistan Respublikasynyň Aly Mejlisine saýlaw hakynda»ky Kanunyna laýyklykda üç topara bölüniň:

- saýlaw komissiýasy;
- partiýalar we olaryň kandidatlary;
- köpçülikleýin habar serişdeleriniň wekilleri.

I basgançak: Saýlawdan ön geçirilýän kampaniýasyna taýýarlyk

Saýlaw komissiýasynyň agzalary.

Topar komissiýa başlygy we sekretaryny saýlaýar, saýlawyň geçirilýän ýerini belleýär, saýlawçylaryň spisogyny düzýär, saýlaw býulletenini, sesleri hasaplamak protokolyňyň şekilini taýýarlaýar, ses berilýän kabinany, saýlaw gutusyny we başga enjamlaryň taýýarlanmagyny üpjün edýär.

Partiýalar we olaryň kandidatlary.

Topar azyndan iki partiýa düzýär, olaryň maksatnamalaryny taýýarlaýar, saýlawdan öň geçirilýän maksatnamalaryň taktikasyny işläp taýýarlaýar, mekdep Geňeşiniň agzalygyna kandidatlary görkezýär, kandidatlary goldap listowkalar çykarýar, olaryň saýlawçylaryň önünde çykyş etjek dokladlaryny taýýarlaýar.

Synpdaşlaryňyzy Siziň maksatnamaňyzyň in Gowulygyna ynandyryň.

Köpçülikleýin habar serişdeleriniň wekilleri:

Toparyň kandidatlaryndan, saýlawçylardan, saýlaw komissiyasynyň agzalaryndan interwýu alýar, saýlawdan öň geçirilýän kompaniýasynyň gidişi hakynda materiallar taýýarlaýar.

II basgançak: Saýlawdan öň geçirilýän kompaniýa

Saýlaw komissiyasynyň agzalary saýlawçylaryň spisogyny düzýärler.

Partiýalar kandidatlar hem-de olaryň saýlawdan öňki maksatnamalary hakynda habar berýän plakatlar asyp çykýarlar, listowkalar dargadýarlar, propaganda edýärler. Ynamly wekiller bolsa maksatnamalaryna esaslanan dokladlary bilen çykyş edýän öz kandidatlaryny tanyşdyrýarlar.

Şondan soň kandidatlar saýlawçylaryň, köpçülikleýin habar serişdeleriniň wekilleriniň, beýleki alternatiw kandidatlaryň soraglaryna jogap berýärler.

III basgançak: Saýlaw

Saýlaw uçarogyna birinji bolup saýlaw komissiyasynyň agzalary, partiýalardan gözegçiler, köpçülikleýin habar serişdeleriniň wekilleri teklipl edilýär.

Saýlaw komissiyasy uçarokda işleri guraýar. Saýlawçylar ses bermekde gatnaşýarlar. Şondan soň ähli gatnaşyjylar bilen bilelikde saýlaw netijeleri yglan edilýär.

Özüňizi barlap görüň!

1. Saýlawda saýlawçy nähili rol oýnaýar?
2. Saýlaw kompaniýasy döwründe köpçülikleýin habar serişdeleriniň wezipesi nämelerden ybarat?
3. Siz geljekki saýlawçy hökmünde nämeleri öwrendiňiz?
4. Mekdep Geňeşine geçirilen saýlawda özüňiziň we synpdaşlaryňyzyň gatnaşmagyna nähili baha berýärsiňiz?

29-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ PROKURATURA ORGANLARY

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- kanunlaryň ýerine ýetirilmeginiň üstünden gözegçilik etmek barasynda prokuratura organlarynyň işi hakynda;
- prokuratura işgärleriniň hukuklary we borçlary hakynda;
- Özbekistan Respublikasynda prokuratura organlarynyň işiniň aýratynlyklary hakynda öwrenersiňiz.

1. Prokuror – kanun goragçysy.

2. Prokuratura organlary.

3. Prokuror gözegçiligine degişli resminamalaryň görnüşleri.

1. PROKUROR – KANUN GORAGÇYSY

Latynça «*prokuror*» sözüniň terjimesi «*gamhorluk etmek*» diýen manyny aňladýar. Şeýlelikde bu söz döwletiň ähli kanunlaryna anyk we sözsüz amal edilmegi hakynda gamhorluk etmek manysynda ulanylýar.

Prokuratura organlary raýatlaryň döwlet we jemgyýetçilik guramalaryna arzalaryny, şikaýatlaryny, ýüzlenmelerine garaýarlar, zyýan ýetirilen hukuklaryň dikeldilmegi hakynda çäreler görýärler we raýatlar hem-de edaralaryň kanuny bähbitlerini goraýarlar.

Prokuratura organlary sud ulgamyna degişli däl we suddan özbaşdakdyr. Sud mejlisinde gatnaşmak arkaly prokuror döwletiň adyndan **prokuroryň gözegçiligini** amala aşyrýar, ýagny sudlaryň hereketlerinde kanunyň bozulmagyna ýol goýlandygyny ýa-da däldigini anyklaýar.

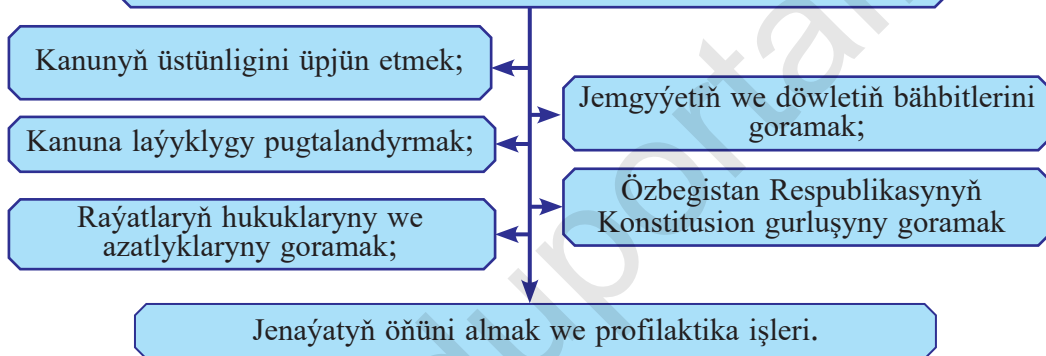
Sud tarapyndan kanuna laýyk bolmadyk karar kabul edilen bolsa prokuror yokary durýan suda protest bilen, ýagny suduň ynha şu kararyny kanuna laýyk bolmadyk ýol bilen görüp çykmak talaby bilen ýüz tutýar. Hat-da suduň karary güýje girenden soň hem prokuratura organlary tussag edilenleriň hukuklarynyň olaryň tussagda saklanýan ýerlerinde bozulmazlygyna gözegçilik edýär.

Özbekistan Respublikasynyň çäklerinde kanunlaryň anyk we birmenzeş ýerine ýetirilmeginiň üstünden gözegçiligi Özbekistan Respublikasynyň Baş prokurory we oňa boýun egýän prokurorlar amala aşyrýarlar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 118-nji madda.

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ PROKURATURA ORGANLARYNYŇ ESASY WEZIPELERI:

2. PROKURATURA ORGANLARY

Özbekistan Respublikasy Konstitusiýasynyň 119-njy maddasyna görä prokuratura organlarynyň merkezleşen ýeke-täk ulgamyna Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti tarapyndan bellenýän we wezipesinden boşadylýan Özbekistan Respublikasynyň Baş prokurory ýolbaşçylyk edýär.

Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň Özbekistan Respublikasynyň Baş prokuroryny wezipesine bellemek we wezipesinden boşatmak hakyndaky Permany Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Senaty tarapyndan tassyklanýar.

Garagalpagystan Respublikasynyň prokuraturasyna Özbekistan Respublikasynyň Baş prokurory bilen ylalaşylan ýagdaýda Ýokary Geňeş tarapyndan bellenilýän Garagalpagystan Respublikasynyň prokurory ýolbaşçylyk edýär. Ol Özbekistan Respublikasynyň Baş prokurorynyň we Garagalpagystan Respublikasynyň Ýokary Geňeşiniň önünde jogapkär hasaplanýar.

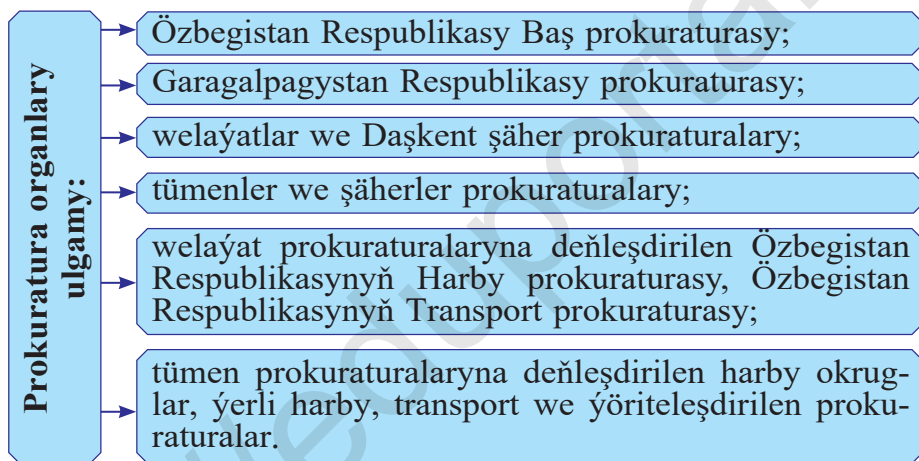
Şäherleriň, tümenleriň we welaýatlaryň prokurorlary Özbegistan Respublikasynyň Baş prokurory tarapyndan bellenýär.

Özbegistan Respublikasynyň Baş prokurory, Garagalpagystan Respublikasynyň prokurory, welaýatlaryň, tümenleriň, şäherleriň prokurorlarynyň ygtyýarlyk möhleti – baş ýyl.

1-nji ýumuş

Siziň pikiriňize görä, respublikada prokurory saýlamagyň beýle tertibi näme sebäpden kabul edilen? Siz haýsy usuly (saýlamak, synag boýunça saýlamak we şuna meňzeşler) teklipl eden bolardyňyz? Öz jogabyňyzy esaslandyryň.

Özbegistan Respublikasy Baş prokuraturasynyň ýanynda Ykdysadyýete degişli jenaýatlara garşy göreş Departamenti, Mejbury ýerine ýetiriji býuro iş alyp barýar.

3. PROKURORYŇ GÖZEGÇILIGINE DEGIŞLI RESMINAMALARYŇ GÖRNÜŞLERI

Kanunyň bozulanlygyny anyklap, prokuror aşakdaky çäreleri görmegi mümkin: **protest, karar, görkezme, arza we duýdurýş.**

Kanuna garşy resminama kabul edilende prokuror ony kabul eden organa **protest** girizýär. Edil şunuň ýaly tertipde wezipeli şahsyň bikanun karary üçin hem prokuror tarapyndan protest girizilýär.

Protest gelip düşenden soň on günden gijikdirilmedik möhletde sere-dilmeli. Protest seredilenligi hakyndaky netije üç günün içinde prokurora ýazma görnüşde mälim edilyär.

Wezipeli şahs ýa-da raýat tarapyndan kanunyň bozulmagynyň maz-munyndan gelip çykan ýagdaýda prokuror jenaýat işini açmak hakynda, administratiw jogapkärilige çekmek hakynda **karar** çykarýar.

Kanunyň bozulmagynyň önüni almak, onuň sebäpleri we ýol goýul-magyna sebäp bolan şertler hakyndaky **görkezme** prokuror tarapyndan organa ýa-da kanunyň bozulmagynyň önüni almaga jogapkär emeldar şahsa girizilýär. Görkezme gijikdirmän seredilip we görülen çäreler hakyn-da bir aýyň içinde prokurora ýazma görnüşde mälim edilmelidir.

Prokuror raýatlaryň, ýuridik şahslaryň we döwletiň hukuklaryny hem-de kanuny bähbitlerini goramak üçin **arza** bilen suda ýüzlenmegi müm-kin.

Raýatlaryň kanun bilen goralýan bähbitleri, hukuklary we azatlyklary, jemgyýetiň we döwletiň bähbitlerine zyýan ýetirmegi mümkin bolan bi-kanun hereketleri hakynda ynamly maglumatlar bar bolanda, prokuror ta-rapyndan kanunyň bozulmagyna ýol goýup bolmazlygy hakynda ýazma görnüşde emeldarlara we raýatlara **duýduryş** berilýär we kanun bozanly-gy üçin jogapkärliги bildirilýär.

2-nji ýumuş

1. Adam öldürildi. Jenaýatçyny jenaýat edenligi üçin günäkärlemek mak-sadynda jenaýaty yzarlaýyş bölüminiň başlygy güman edilyän şahsa gelyän ähli hatlary açyp okap çykмага buýruk berdi.

Siziň pikiriňize görä prokuror bu karary inkär etmelimi?

2. Käbir ýagdaýlarda sud maslahatynyň dowamynda prokuror sudlanyja ömürlik tussag jegasyny bellemegi talap etmäge mejburdyr.

Siziň pikiriňize görä bu ýagdaý döwletde rehimsizligiň giň ýaýramagyna mümkinçilik döretmezmi?

Kanun çykaryjylardan köpçüligi prokuratura organlarynyň her bir döwlet organlaryndan, jemgyýetçilik birleşiklerinden we emeldar şahslar-dan doly özbaşdak bolmaklygy meselesini çözmäge hereket edip gelýärler.

Şol sebäpli Özbekistan Respublikasynda aşakdaky çäreler belle- nen:

- prokuratura organlarynda syýasy partiýalar we hereketler düzmek gadagan edilen;
- prokurorlar öz iş döwründe syýasy partiýalarda hem-de syýasy maksatlary gözleýän başga jemgyýetçilik birleşiklerinde agza bolup bil-meýärler;
- prokurorlara tölegli hyzmat bilen meşgullanmak we işewürlük işi bilen meşgullanmak (ylmy, pedagogik we döredijilik işi muña degişli däl) gadagan edilýär;
- prokurorlaryň başga guramalarda we kärhanalarda orundaşlyk esa-
synda işlemegi gadagan edilýär (okuw we ylmy edaralardan daşary);
- prokurorlar we prokuratura sülçüleri döwletiň goramagyndadyr we gulluk eldegrilmesizligine eýedir, ýagny olara görä açylan jenaýat işlerini derňew etmek diňe prokuratura organlary tarapyndan amala aşyrylýar;
- döwlet häkimiýeti organlary, jemgyýetçilik birleşikleri we köpçülikleýin habar serişdeleriniň jenaýat işleri derňew edilýän, şikâýatlar, arzalar we başgalar seredilýän wagtynda prokuraturanyň işine gatyşmagy gadagan edilýär;
- Özbekistan Respublikasynyň Baş prokurory Özbekistan Respub-
likasynyň Prezidentiniň we Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň Senatynyň önünde hasabat bermelidir;
- maliýe üpjünçiligi diňe döwlet býujetiniň hasabyna amala aşyrylýar.

3-nji ýumuş

1. Prokuratura organlarynyň özbaşdaklygy meselesini çözmek maksadynda öz pikirleriňizi teklipl ediň.

*2. Belki, Siz prokuratura organlaryna örän köp hukuklar berlen, olar tarap-
yndan häkimiýetiň beren ygtyýaryndan kanunsyz peýdalanmagy mümkin, diýip
hasaplaýansyňyz? Şeýle bolsa, prokuratura organlarynyň işine gözegçilik etmek
üçin nämäni teklipl edýärsiňiz?*

*3. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasyna laýyklykda prokuror we-
zipesini eýeläp duran döwründe prokuroryň başga hak tölenýän wezipäni*

eýelemegi we partiýalara ýa-da köpçülikleýin hereketlere agza bolmagy gadagan edilen.

Siziň pikiriniňize görä, bu gadaganlar prokurorlaryň döwlet raýaty hökmündäki sosial-ykdysady we syýasy hukuklaryna zyýan ýetirilmegi dälmi?

Jemini jemleýäris

Özbeistan Respublikasynyň prokuraturasy:

- prokuratura – kanunlaryň birmeňzeş ýerine ýetirilmegi üçin jogapkärçilik;
- prokuror – sudda döwlet garalawçysy hökmünde;
- prokuratura sud ulgamyna girmeyär;
- prokuratura organlaryna Baş prokuror ýolbaşçylyk edýär;
- prokurorlara gadagan edilen:
 - syýasy partiýalarda, köpçülikleýin hereketlerde gatnaşmak;
 - işewürlük işi bilen meşgullanmak, deputat bolmak, orundaşlyk esasynda işlemek;
- maliýe üpjünçiligi diňe döwlet býujetiniň hasabyna;
- «Prokuratura hakynda»ky Kanun.

Özüňizi barlap görüň!

1. Prokuratura organlary näme maksatda düzülen?
2. Prokuror sudda nähili rol oýnaýar?
3. Prokuratura organlaryny kim dolandyryýar we olaryň işine kim gözegçilik edýär?
4. Kanun bozulan ýagdaýlar anyklananda prokuror tarapyndan nähili çäreler görülyär?
5. Prokuratura ýüzlenmegiň aýratynlyklary nämelerden ybarat?
6. Prokuratura organlarynyň maliýe üpjünçiligi nähili amala aşyrylýar?

Ýatda saklaň!

Prokuratura organlarynyň işi kanun üstünligini her taraplaýyn pugtalandyrmaga, hukuk-tertibi berkitmäge, ynsan we raýatyň sosial, ykdysady, syýasy, şahsy hukuklaryna we azatlyklaryna, şeýle hem döwlet özbaşdaklygyna, Konstitusiýa bilen görkezilen sosial-döwlet gurluşyna, syýasy we ykdysady ulgama, milli toparlar we ýerli gurluşlaryň hukuklaryny kanuna garşy howpdan goramagy üpjün etmäge gönükdirilen.

Biziň maslahatlarymyz

SIZIŇ ÖYÜŇIZ – SIZIŇ GALAŇYZ

Kwartiraňzyň açaryny hiç wagt poçta gutusyna, halynyň aşagyna, başga islendik bir şertli ýerde galdyрмаň. Iň amatlysy – açaryňzy goňşulardan birinde galdyryň.

Eger-de öýde bir özüňiz bolsaňyz, gapy kakylsa ýa-da jaň basylsa gapyny açmaň - gapynyň aňyrsynda durup gepleşiň. Nähilidir kömek, suw bermek hakyndaky haýyşyna, elektrik hasaplaýjy ýa-da gazy barlap görmek hakyndaky teklibine: «Ulular öýde ýok, soňrak geliň», ýaly jogap beriň.

Kwartiraňyza girmek hakyndaky sözi dowam ediberse, pikirlenmän milisiýa jaň ediň.

Şu telefonlary ýadyňyzda saklaň:

101 –ýangyn söndüriş gullugy

102 – milisiýa

103 – tiz kömek

104 – gaz gullugy

1050 – gyssagly kömek gullugy

30-§. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNDA MALIÝE WE KREDIT

Temanyň üstünde işlemek netijesinde:

- Özbekistan Respublikasynda maliýe we kredit ulgamynyň hukuk esaslary hakynda;
- bank we pul ulgamynyň hukuk esaslary hakynda;
- döwlet salgyt ulgamy esaslarynyň aýratynlyklary hakynda öwrenersiňiz.

1. Hukuk we ykdysadyýetiň özara baglanyşygy.

2. Döwletiň maliýe ulgamy.

3. Özbekistan Respublikasynyň pul ulgamy.

4. Döwletiň bank ulgamy.

5. Salgytlar näme üçin gerek?

1. HUKUK WE YKDYSADYÝETIŇ ÖZARA BAGLANÝŞYGY

Biziň ýaşayan döwrümüz – bazar gatnaşyklary gülläp ösýän, dürli eýeçilik şekilleri peýda bolýan we kämilleşip barýan döwürdir. Bu gün respublikamyzda ýaşayan her bir adamda öz kärhanasyny açmak, işewürlük bilen meşgullanmak we şeýlelikde öz parlak gelejegini üpjün etmek mümkinçiligi emele geldi.

Esasy kanun kesgitleýär

Bazar gatnaşyklaryny ösdürmäge gönükdirilen Özbekistan ykdysadyýetiniň esasy dürlü şekillerdäki eýeçilik düzýär.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusíasy, 53-nji madda.

Hukuk normalary döwletde şekillenen ykdysady gatnaşyklary berkidýär we bu bilen ykdysadyýetiň ösüşine gowy täsir edýär. Hukuky normalar (kanunlar, permanlar we hökümet kararlary) işewürligi ösdürmäge, eýeçiligiň dürli şekillerini ösdürmäge kömek berýär, işewürleriň we biznesmenleriň bähbitlerini goraýar. Şonuň üçin, Konstitusíyada döw-

let ykdysady işi, işewürlük we zähmet çekmek azatlygy, şeýle hem, ähli eýeçilik şekilleriniň hukuk taýdan goralmagyny kepillendirmek hakyndaky düzgün berkidilip goýlan.

Esasy kanun kesgitleýär

Döwlet hyrydarlaryň hukuk taýdan üstünligini hasaba alyp, ykdysady işini, işewürlük we zähmet çekmek azatlygyny, ähli eýeçilik şekilleriniň deň hukuklylygyny we hukuky taýdan deň goralýanlygyny kepillendirýär.

Hususy eýeçilik başga eýeçilik şekilleri ýaly eldegrilmesizdir we döwletiň goragyndadyr. Mülkdar diňe kanunda göz önünde tutulan ýagdaýlarda we tertipde emläginden mahrum edilmegi mümkin.

Özbeistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 53-nji madda.

Şeýlelikde, **hukuk ykdysadyýete aşakdaky ýaly täsir edýär:**

- kanunlar emele gelen ykdysady gatnaşyklary pugtalaýar;
- hukuk döwletiň ykdysady ösüşiniň durnuklylygyny ykrar edýär we kepillendirýär;
- hukuk täze ykdysady gatnaşyklaryň döredilmegine we ösdürilmegine kömek bermegi mümkin.

1-nji ýumuş

Siziň pikiriňize görä, işewürlük bilen üstünlikli meşgullanmagy üçin adam nähili häsiýetlere eýe bolmaly? Hemmäniň islegine görä bazar gatnaşyklaryny ösdürmäge gatnaşmagy üçin ýurtda nähili şertler döredilmeli?

2. DÖWLETIŇ MALIÝE ULGAMY

Döwletiň maliýe ulgamy döwletiň pul serişdeleriniň fondlaryny döretmek, bölmek we peýdalanmak üçin gerek bolýar. Maliýe ulgamyna döwletiň maliýe edaralary – banklar, amanat kassalary we başgalar degişlidir.

Özbekistan Respublikasy öz maliýe we pul-kredit ulgamyna eýe. Özbekistanyň Döwlet býujeti Respublikanyň býujetinden, Garagalpagystan Respublikasynyň býujetinden we ýerli býujetlerden ybarat.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiyasy, 122-nji madda.

Döwletň maliýe-ykdysady işi aşakdaky ugurlarda amala aşyrylýar:

- býujeti kabul etmek, ýerine ýetirmek, onuň üstünden gözegçilik etmek;
- salgyt ýygnamak;
- pul belgilerini çykarmak hem-de maliýe we ykdysadyýet pudagynda tertip saklamak;
- kreditleri, ýeňillikleri we şuna meňzeşleri bermek;
- maddy kömege mätäç raýatlary (maýyplar, ýetimler we şuna meňzeşler) sosial taýdan goramak;
- medeniýet-tälim edaralaryny, köpçülikleýin habar serişdelerini ösdürmegi goldamak;
- daş-töweregi goramak boýunça çäreleri bellemek;
- daşky ykdysady iş we halkara hyzmatdaşlyk.

Ýatda saklaň!

Maliýe (fransuzça «*finance*» – *nagt, girdeji*) – giň manyda: pul serişdeleri, döwletň pul serişdeleriniň dolanyşygy.

Maliýe ulgamy – döwletň we hojalyk ýöredýän subýektleriň pul serişdeleri fonduny guramak, paýlamak we olardan peýdalanmak şekilleriniň we metodlarynyň ulgamydyr.

2-nji ýumuş

Özüňizni döwletiň Maliýe ministriniň ýerinde göz önüne getiriň. Döwletiň esasy serişdelerini ykdysadyýetiň haýsy pudaklaryna sarplardyňyz? Näme üçinligini düşündirip beriň? Bu döwlet ykdysadyýetiniň umumy ösüşine nähili täsir edýär?

3. ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ PUL ULGAMY

Özbekistan Respublikasynyň pul ulgamy resmi pul birligini, pul gatnaşygyny gurnamagy we tertibe salmagy öz içine alýar. 1994-nji ýylyň 1-nji iýulyndan başlap Özbekistan Respublikasynyň resmi pul birligi – som dolanyşyga girizildi. 1994-nji ýylyň 15-nji oktyabryndan başlap respublikanyň çäginde ähli tölegler we hasaplar diňe milli walýutada – somda amala aşyrylyp gelinýär.

Som – Özbekistan Respublikasynyň Merkezi banky tarapyndan çykarylýan kagyz banknotlar we metal teňňeler. Özbekistan Respublikasynda som ýeke-täk pul serişdesi hasaplanýar.

4. DÖWLETIŇ BANK ULGAMY

Banklaryň döredilmeginiň we işiniň hukuk esasy «Banklar we banklar işi hakynda»ky Kanun, Prezidentiň permanlary, Özbekistan Respublikasynyň Merkezi bankynyň resminamalary düzýär.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynyň bank ulgamyny Respublikanyň Merkezi banky dolandyýar.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 124-nji madda.

Ýatda saklaň!

Bank – esasy işi pul serişdelerini özüne çekmek, ýerleşdirmek hem-de hasabatlary amala aşyrmak bolan maliýe guramasydyr. Ykdysady nukdaý-nazardan banklar pul bazarynda boş duranlar bilen goşmaça resurslara zerurlygy bolanlaryň arasynda dellal hökmünde iş alyp barýar.

Özbekistan Respublikasynyň «Merkezi bank hakynda»ky Kanunyna laýyklykda Merkezi bank milli walýutanyň durnuklylygyny goramaga we üpjün etmäge gönükdirilen ýeke-täk pul-kredit syýasatyny işläp taýýarlaýar we alyp barýar.

Özbekistan Respublikasynda nagt pullary dolanyşyga çykarmak we dolanyşykdan alyp goýmagyň absolýut hukugy Özbekistan Respublikasynyň Merkezi bankyna degişlidir. Banknotlaryň galplaşdyrylmagy we kanuna garşy ýasalmagy kanun tarapyndan gadagan edilýär.

5. SALGYTLAR NÄME ÜÇIN GEREK?

Salgyt – ähli ýuridik we fiziki şahslaryň döwlete ýa-da ýerli býujete amala aşyran umummejburi tölegleriniň bir görnüşi.

Salgytlary bellemek, ýöretmek we tölemek bilen bagly ähli gatnaşyklar Özbekistan Respublikasynyň Salgyt kodeksi bilen dolandyrylýar. Bu Kodekse laýyklykda salgyt ulgamy Özbekistan Respublikasynyň ähli çäklerinde salgyt töleýjiler üçin ýeke-täk hasaplanýar. Özbekistan Respublikasynyň Salgyt kodeksiniň 5-nji maddasyna görä, salgyt kanunçylygy salgyt tölemegiň mejburiýet, salgyda çekmegiň adalatlylyk, salgyt kanunçylygynyň aç-açanlyk we salgyt töleýjiniň haklygy prezumpsiýasy prinsiplerine esaslanýar.

Salgyda çekmek **gönüden-göni** – hasaba alnan girdejiden ýa-da emlägiň bahasyndan hem-de **ikinci derejeli** bolýar, ýagny haryt we hyzmatlaryň nyrhyny, aksiz salgydyny, gümrükhana töleglerini we şuna meňzeşleri artdyrmak arkaly öndürilýär.

Ýatda saklaň!

Her bir şahs bu Kodeksde bellenen salgyt we başga mejburi tölegleri tölemedir.

Özbekistan Respublikasynyň Salgyt kodeksi, 6-njy madda.

3-nji ýumuş

Siziň pikiriňize görä, salgyt ykdysadyýete we döwlet ilatynyň durmuş derejesine nähili täsir edýär?

Salgytlar ýygnaýan döwlete mysal getirip bilersiňizmi?

Salgytlar ýygналmaýan döwlet bolup bilmeyär. Çünki döwlet tälim bermek, döwlet serhetlerini goramak we döwletiň içinde tertip saklamak, döwlet organlarynyň işini laýyklaşdyrmak ýaly wezipeleri öz boýnuna alýar. Salgyt ýygналmaýan bolsa, işi maddy önümçilik bilen bagly bolmadyk ähli şahslara zähmet hakyny tölemek mümkinçiligi hem bolmayar.

Esasy kanun kesgitleýär

Özbekistan Respublikasynyň çäginde ýeke-täk salgyt ulgamy iş alyp barýar. Salgytlary döretmäge diňe Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisi hakly.

Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy, 123-nji madda.

4-nji ýumuş

Salgytlary tölemänlik üçin jenaýat jogapkärçiligine çekilmegini adalatly diýip hasaplaýarsyňyzmy? Öz jogabyňyzy esaslandyryň.

Şeýlelikde hukuklar we ykdysadyýet adamyň durmuş derejesi we goýlan maksatlaryny ýerine ýetirmek bilen gönüden-göni bagly. Çünki çyn manyda bagtly adamlaryň köpçüligi özlerini şahs hökmünde görkezip bileneri – öz niýetlerini jemgyýete gerekli işde amala aşyranlyklary, öz hereketleri arkaly ykdysady özbaşdaklygy gazananlyklary üçin hem özlerini şeýle diýip hasaplaýarlar.

Jemini jemleýäris

Özbeğistan Respublikasynda
maliýe we kredit:

- öz maliýe we kredit ulgamy;
- esasy wezipe – býujeti kabul etmek we ýerine ýetirmek, salgytlar ýygnamak;
- puly gatnaşyga çykarmak;
- maliýe ulgamy – banklar, amanat kassalary;
- 1994-nji ýylyň 1-nji iýuly – milli walýuta – som dolanyşyga girizildi;
- Merkezi bank, bank ulgamyna ýolbaşçylyk edýär;
- esasy maksat – walýutanyň durnuklylygyny üpjün etmek;
- salgyt – raýatlaryň Konstitusion borjy;
- girdeji salgydy;
- salgytlary Aly Mejlis belleýär.

Özüňizi barlap görüň!

1. Hukuk jemgyýetdäki ykdysady gatnaşyklaryň ösüşine nähili täsir edýär?
2. Döwletiň maliýe we kredit ulgamynyň esasy çeşmelerini aýdyň.
3. Döwletiň maliýe we bank ulgamyny düzýän edaralary sanap beriň.

NETIJE

Ynha, Siziň bilen döwletimiziň Esasy kanuny – Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň sahypalaryna eden syýahatymyz hem ahyryna ýetdi.

Siz her bir adamyň durmuşynda bolup geýýän meseleleriň köpçüligini kanunçylyk esasynda çözmek mümkinligine göz ýetirdiňiz. Şonuň bilen bilelikde adamyň hereketleriniň ahlak normalary, onuň ahlak-ruhy häsiýetleri – wyždan, ar-namys, özüniň gadyr-gymmaty duýgusy we şuna meňzeş düşünjeler hem bardyr. Bular hukuk bilimi – hukuk medeniýetiniň goşmaça elementleridir, ýagny hukuk adama hödürleýän ähli gowy we gymmatly zatlary özleşdirmekdir. Ahlak häsiýetler we hukuk bilimleri birleşip ýokary hukuk medeniýetiniň esasy emele getirýär.

Kanuna passiw ynanmaklyk – asla jemgyýete dogry gelýän zat däl. Hem özüniň, hem başgalaryň kanuny hukuklaryny goramagy bilmek we kanunyň bozulmagyna ýol bermeli däl, çünki munuň netijesinde kanunlyga we hukuk döwletini gurmak mümkinçiliklerine ynamsyzlyk peýda bolýar.

Konstitusion hukuk, düşüňsiňiz ýaly, Özbekistan Respublikasynyň hukuk ulgamynda öňdebaryjy pudak hasaplanýar.

Onuň öňdebaryjylygy hukugyň ähli başga pudaklarynda Konstitusion taglymlaryny ösdürmek bilen çäklenmezden, eýsem hukuk döwletini we raýatlyk jemgyýetini şekillendirmegiň hukuk esasy bolup hyzmat etmekde hem görünýär.

Özbekistanda döwlet özbaşdaklygyny gazanandan soň bu strategik möhüm maksadyň goýlandygyny ýatdan çykarmaly däl.

Özbekistanyň Konstitusion hukugynda hukuk döwletine mahsus ähli prinsipler birleşen.

Emma Konstitusion prinsipler öz-özünden hukuk döwletini döretmeýär. Hukuk döwletini kanunlar däl, eýsem ynsanlaryň özi, jemgyýet

döredýär. Kanunlaryň ähmiýeti olaryň jemgyýetçilik gurluşynyň hukuk esasy bolup hyzmat edýänligindedir.

Hukukşynaslyk derslerinde alan bilimleriniň gündelik durmuşyňyzda ýüze çykýan meseleleri diňe gelejekde däl-de, eýsem bu häzirki wagtda hem çözmegiňizde Size kömek berer diýip umyt edýäris.

Şeýle bolsa-da, alan bilimleriniň bilen çäklenip galmaly dälseňiz. Kanun çykaryjy häkimiýet organlary döwletimiziň hukuk ulgamyny kämilleşdirmek işlarni dowam etdirýärler. Daş-töweregimizdäki durmuşymyzyň has-da arassa, gözel we adalatly bolmagy hem özümyze baglydyr. Elimizi berk tutup, ata Watanymyzy hukuky taýdan ösen, bagtyýar we gülläp ösen döwlete öwürüp bileris.

ÖZ BİLİMLERİNİZİ ÖZBAŞDAK

BARLAMAK

Özbekistan Respublikasy «Konstitution hukuk esaslary» dersini öwrenende hukuga degişli terminleri nähili özleşdirenligiňizi barlap görüň, özüňizi synaň. Kynçylyk çekseňiz görkezilen sahypalardaky temalara ýüzleniň.

Konstitusiýa – 5

Hukuk – 7

Hukuk-tertup – 7

Konstitution hukuk – 7

Giriş (Preambula) – 15

Suwerenitet – 17

Demokratiýa – 20

Wekilçilikli demokratiýasy – 20

Referendum – 20

Häkimiýetleriň bölünmek prinsipi – 22, 102

Daşary syýasat – 25

Halkara hukuk – 26

Häkimiýet – 31

Apatridler – 62

Özbekistan Respublikasynyň Ýokary sudy – 139

Gipoteza – 112

Raýatlyk – 37

Diskriminasiýa (kemsitmek) – 38

Kanunçylyk başlangyjy – 112

Ministrler Kabineti – 122

Halk deputatlarynyň Geňeşi – 128

Respublika Konstitusion sudy – 139
Konfederasiya – 95
Medeni hukuklar – 35
Şahsy hukuklar we azatlyklar – 34
Majoritar saýlaw ulgamy – 152
Jemgyýetçilik birleşikleri – 78
Aly Mejlis – 109
Ombudsman – 70
Syýasy partiýalar – 80
Syýasy hukuklar – 34
Konstitusiýany üýtgetmek tertibi – 174
Prezident – 119
Günäsizlik prezumpsiýasy – 141
Prokuror – 160
Proporsional saýlaw ulgamy – 153
Raýatlaryň öz-özünü dolandyryşy – 132
Sanksiýa – 112
Sud – 137
Raýatlar ýygnagy – 131
Unutar döwlet – 97
Federasiýa – 98
Maliýe ulgamy – 169
Häkim – 128
Senzura – 86
Ykdysady we sosial hukuklar – 35

KONSTITUSIÝA – DÖWLETIŇ ESASY KANUNY

1. Konstitusiýa – bu ... (5-nji s.)
2. Döwletimiziň ady Konstitusiýamyza görä ... (17-nji s.)
3. «Konstitusiýa» sözi latynça bolup, ... (5-nji s.)
4. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň esasy maksady näme? (6-njy s.)
5. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy haçan kabul edilen? (12-nji s.)
6. Özbekistan Respublikasynyň döwlet häkimiýeti ulgamy nähili prinsipe esaslanýar? (23, 107-nji s.)
7. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy näçe bölümden, bapdan we maddadan ybarat? (16-njy s.)
8. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň esasy prinsiplerini sanap beriň. (13, 23-nji s.)
9. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň esasy hasaplanýan taglymlaryny aýdyp beriň. (6-njy s.)
10. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasyna görä döwlet, onuň organlary we emeldar şahslar nämä esaslanyp iş alyp barýarlar? (6-njy s.)
11. Konstitusiýany üýtgetmek hakyndaky meseläni çözmekde demokratik döwlet nähili çemeleşýär? (96-njy s.)
12. Özbekistan Respublikasynyň daşary syýasaty nähili prinsiplere esaslanýar? (26-njy s.)
13. Özbekistan Respublikasynda döwlet häkimiýetiniň ýeke-täk çeşmesi kim? (21-nji s.)
14. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasyna görä kim Özbekistan halkynyň adyndan iş alyp barmak hukugyna eýe? (22-nji s.)

15. Haýsy kanun ýa-da normatiw akt Konstitusion hukugyň esasy çeşmesi hasaplanýar? (8-nji s.)
16. «Özbekistan Respublikasynyň Döwlet gerbi hakynda»ky Kanun haçan kabul edilen? (20-nji s.)
17. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasy kabul edilýänçä döwletimiz haýsy kanun esasynda özbaşdak demokratik döwlet adyny alan? (19-njy s.)
18. Konstitusiýa Preambulasy näme? (13-nji s.)
19. Suverenitet – bu ... (18-nji s.)
20. «Özbekistan Respublikasynyň Döwlet baýdsgy hakynda»ky Kanun haçan kabul edilen? (20-nji s.)
21. Näme üçin hukuky döwletde häkimiýetiň bölünmek prinsipine amal etmek mejburiýet hasaplanýar? (23-nji s.)
22. Wyždan azatlygy – bu raýatlaryň ... hukugy. (44-nji s.)
23. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynda ähli raýatlar üçin zähmet çekmek borjy bellenenmi? (50-nji s.)
24. Raýatlaryň Konstitusiýada we kanunlarda berkidilen hukuklaryny we azatlyklaryny kim üpjün edýär? (33-nji s.)
25. Kim Özbekistan raýatlarynyň hukuklarynyň we azatlyklarynyň kepili bolmak hukugyna eýe? (120-nji s.)
26. Konstitusiýa görä respublikamyzda öz pikirini bildirmek erkinligi çäklendirilenmi? (44-nji s.)
27. Çaga näçe ýaşdan başlap raýatlygyny üýtgetmek hakynda ýazma razylık bildirmäge hakly? (67-nji s.)
28. Apatrid – bu... (62-nji s.)
29. Raýatlyk barlygyny nähili resminama tassyklaýar? (63-nji s.)
30. Ombudsman – bu... (69-njy s.)
31. «Özbekistan Respublikasynyň raýatlygy hakynda»ky Kanun haçan kabul edilen? (60-njy s.)

32. Özbekistan Respublikasynyň raýatlygynyň esasy taraplaryny görkeziň. (60-njy s.)
33. Raýatlyk – bu... (61-nji s.)
34. Daşary ýurt raýatlygy bolan şahs Özbekistan Respublikasynyň raýatlygyna kabul edilmegi mümkinmi? (64-nji s.)
35. Nähili ýagdaýlarda raýatlyk inkär edilýär? (65-nji s.)
36. Konstiusiýa görä aşakdakylar şahsy hukuklara we azatlyklara degişlidir: ... (45-nji s.)
37. Adamyň syýasy hukuklaryna nähili hukuklar degişli? (56-njy s.)
38. Häkimiýet organlary miting, ýygnaç we çykyşlary geçirmegi gadagan etmäge haklymy? (60-njy s.)
39. Ministrler Kabinetiniň işini kim dolandyrýar? (126-njy s.)
40. Aly Mejlisiň Geňeşi nähili maksatda düzülýär? (123-nji s.)
41. Halk deputatlary Geňesiniň işini kim dolandyrýar? (130-njy s.)
42. Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti wezipesi haçan ygylan edilen? (119-njy s.)
43. Raýatlaryň ýygnaçy şäherçelerde, obalarda we mähellelerde öz-özüňi dolandyryş organlarymy? (134-nji s.)
44. Aly Mejlis Özbekistan Respublikasynyň diplomatik wekillerini wezipesine bellemek we wezipesinden boşatmak hukugyna eýemi? (114-nji s.)
45. Haýsy organlara we wezipeli şahslara Aly Mejlisde kanunçylyk başlangyjy hukugy berlen? (116-njy s.)
46. Özbekistan Respublikasynyň Konstiusiýasyna görä kime we haýsy organa halkara şertnamalary we ylalaşyklary ratifikasiýa we denonsasiýa etmek hukugy berlen? (112-nji s.)
47. Özbekistan Respublikasynda haýsy organyň razylygy bilen weleýatlaryň serhetlerini üýtgetmek, düzmek ýa-da gaýtadan gurmak mümkin? (112-nji s.)
48. Kim Özbekistan Respublikasynyň Prezidentligine saýlanmagy mümkin? (123-nji s.)

49. Konstitusiya görä Prezident öz ygtyýarlyklary tamamlanandan soň nähili wezipäni eýelemäge hakly? (124-nji s.)
50. Prezident nähili möhlete saýlanýar? (123-nji s.)
51. Özbekistan Respublikasynyň serhetlerini haýsy organ üýtgetmäge hakly? (112-nji s.)
52. Köpçülikleýin habar serişdeleriniň üstünden senzura ýol goýulýarmy? (85-nji s.)
53. Aly Mejlisiň kanunlary kabul edilenden soň olar nähili möhletde yglan edilýär? (117-nji s.)
54. Aly Mejlis näçe palatadan ybarat? (110-njy s.)
55. Özbekistan Respublikasynyň raýaty näçe ýaşdan Prezident edip saýlanmagy mümkin? (123-nji s.)
56. Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň deputatlarynyň sany näçe bolmaly? (110-njy s.)
57. Respublikanyň býujetini kim kabul edýär we onuň ýerine ýetirilmegini gözegçilik edýär? (111-nji s.)
58. Respublikanyň içki we daşky syýasatynyň esasy ugurlaryny kim belgileýär? (111-nji s.)
59. Kim täze welaýaty düzmäge hakly? (112-nji s.)
60. Özbekistan Respublikasy bilen Garagalpagystan Respublikasynyň arasyndaky dawalar nähili çözülmeli? (103-nji s.)
61. Aly Mejlisiň Senatynyň absolyt ygtyýarlyklaryna nämeler degişli? (113-nji s.)
62. Kim jemgyýet guramalaryny dargadyp goýbermek, gadagan etmek ýa-da işini çäklendirmäge degişli karar çykarmaga hakly? (85-nji s.)
63. Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti bir wagtyň özünde Konstitusion suduň başlygy wezipesini ýerine ýetirýär diýen pikir dogrumy? (119–122-nji s.)
64. Özbekistan Respublikasynda şäherçeleri we obalary düzmek ýa-da ýatyrmak kim tarapyndan amala aşyrylýar? (112-nji s.)

65. Raýatlar ýygnagynyň ygtyýarlyklaryna nämeler degişli? (135-nji s.)
66. Konstitusion suduň sudýalarynyň ygtyýarlyklary nähili ýagdaýlarda togtadylmagy mümkin? (147-nji s.)
67. Aly Mejlisiň Kanunçylyk palatasynyň absolýut ygtyýarlyklaryny sanap beriň. (113-nji s.)
68. Garagalpagystan Respublikasynyň Ministrler Kabineti (Ýokary Geňeşi) kim tarapyndan düzülýär? (104-nji s.)
69. Özbekistan Respublikasy Prezidentligine saýlanýan raýat saýlawdan öň şu respublikanyň çäginde keminde näçe ýyl ýaşan bolmaly? (123-nji s.)
70. Özbekistan Respublikasynyň Prezidentiniň döwlet baştutany hökümündäki esasy borçlaryny sanap beriň. (123-nji s.)
71. Prezident öz ygtyýarlyklaryny döwlet organlaryna ýa-da wezipeli şahslara bermäge hakly däldigi hakyndaky düzgün näme sebäpden Özbekistanyň Konstitusiyasyna girizilen? (122-nji s.)
72. Özbekistan Respublikasyna Prezident edip kim saýlanmagy mümkin? (123-nji s.)
73. Prezidentlik Respublikasynyň parlament Respublikasyndan tapawudyny görkeziň. (123-nji s.)
74. Özbekistan Respublikasyndaky haýsy ýerine ýetiriji häkimiýet organlaryny bilýärsiňiz? (125, 127, 130-njy s.)
75. Ministrler Kabineti nähili düzülýär? (125-nji s.)
76. Özbekistan Respublikasynyň Hökümetiniň esasy ygtyýarlyklaryny sanap beriň. (125-nji s.)
77. Ministrler Kabinetiniň Aly Mejlis bilen özara aragatnaşyklary nähili amala aşyrylýar? (125-nji s.)
78. Özbekistan Respublikasynyň Ministrler Kabinetiniň esasy funksiyasyny aýdyň. (125-nji s.)

79. Halk deputatlary Geňeşleri haýsy meseleleri çözüär? (130-njy s.)
80. Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organy haýsy guramalardan ybarat? (134-nji s.)
81. Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlaryna kim ýolbaşçylyk edýär we ol näçe ýyla saýlanýar? (134-nji s.)
82. Özbegistan Respublikasynyň we Garagalpagystan Respublikasynyň sud ulgamy haýsy sudlardan ybarat? (140-njy s.)
83. Döwlet häkimiýeti organlary ulgamynda sud nähili roly ýerine ýetirýär? (139-njy s.)
84. Özbegistan Respublikasynyň sud organlarynyň esasy maksadyny aýdyň. (139-njy s.)
85. Adyl sud işini amala aşyrmak prosesine kanunlara görä goýulýan esasy talaplary sanap beriň. (145-nji s.)
86. Sudlaryň özbaşdaklygy we olaryň diňe kanuna boýun egmek prinsipi amalda haýsy ýol bilen amala aşyrylýar? (147-nji s.)
87. Konstitusion suduň esasy wezipesini aýdyň. (141-nji s.)
88. Şäher ýa-da tümen sudy, harby sud, Konstitusion suduň sudýasy wezipesine kim bellemegi mümkin? (147-nji s.)
89. Özbegistan Respublikasynda kim saýlamak hukugyna eýe bolýar? (155-nji s.)
90. Saýlaw komissiýasynyň işinde aç-açanlyk nähili rol oýnaýar? (157-nji s.)
91. Özbegistanda haýsy saýlaw modeli kabul edilen? (156-njy s.)
92. Özbegistan Respublikasynyň kanunçylygynda saýlawçylara nähili hukuklar berlen? (156-njy s.)
93. Prokuratura organlary haýsy maksatda düzülen? (163-nji s.)
94. Sudda prokuror nähili roly ýerine ýetirýär? (164-nji s.)
95. Prokuratura kim ýolbaşçylyk edýär, olaryň işine kim gözegçilik edip durýar? (164-nji s.)
96. Kanunyň bozulanlygy anyklananda prokuror tarapyndan nähili çäreler görüliýär? (165–166-njy s.)
97. Prokuratura organlaryny maliýeleşdirmek nähili amala aşyrylýar? (167-nji s.)

98. Jemgyýetde ykdysady gatnaşyklaryň has-da ösmegine hukuk nähili täsir geçirýär? (167-nji s.)
99. Döwletiň maliýe we kredit ulgamynyň esasy çeşmelerini aýdyň. (172-nji s.)
100. Döwletiň maliýe we bank ulgamynyň düzümine girýän edaralary sanap beriň. (173-nji s.)
101. Konstitusiýany üýtgetmek zerurlygy nämenden gelip çykýar? (173-nji s.)
102. Durnukly Konstitusiýanyň amatlyklary nämelerde ýüze çykýar? (8-nji s.)
103. Haýsy ýagdaýda Özbegistan Respublikasy Konstitusiýasyna üýtgetmeler girizmek mümkinçiligi bar? (9-nji s.)

SÖZLÜK

Agressiýa (latynça *aggressio* – *hüjüm*) – halkara hukukda BMG Ustawy nukdaý-nazaryndan ýaragly güýçleriniň islendik kanuna garşy ulanylmagy, ýagny ýaragly hüjüm.

Administrasiýa (latynça *administratio* – *dolandyryş, ýolbaşçylyk etmek*) – dürli derejedäki ýerine ýetiriji häkimiýet organlarynyň has giň ýaýran ady (şäherde, tümeninde, welaýatda, respublikada).

Alternatiw saýlawlar – wezipeli şahsyň nähilidir organa wezipe üçin özara bäsleşýän iki ýa-da köp kandidatlardan saýlanmagy.

Apatrid (grekçe *apatris* – *watanyndan aýrylan, watansyz*) – bu döwletiň raýaty hasaplanmaýan we haýsydyr bir daşary döwlete degişli-digi hakynda hem subuty bolmadyk şahs.

Apellýasiýa (latynça *appellatio* – *ýüzlenmek, şikaýat*) – kimdir biriniň üstünden işi anyklamak boýunça gaýtadan seretmäge hakly bolan ýokary instansiýa şikaýat edilmegi.

Argument (latynça *argumentum*) – subutyň esasy bolup hyzmat edýän esasy zat.

Armiýa (latynça *armare* – *ýaraglandyrmak*) – döwletiň ýaragly güýçleriniň birleşmesi.

Býujet (iňlisçe *bougette* – *gapjyk*) – döwletiň belli bir möhlete kanuny tertipde tassyklan kanun girdejileriniň we harajatlarynyň sanawy.

Demokratiýa (grekçe *demokratia* – *halk häkimiýeti*) – halk häkimiýetçiligi, syýasy plýuralizm, raýatlaryň azatlygy we deňligi, adam hukuklary ýaly Konstitusion prinsipleri beýan etmäge esaslanan döwlet gurluşynyň şekilleri.

Deputat (latynça *deputatus* – *ilçi; wekil*) – döwletiň kanun çykaryjy ýa-da haýsydyr başga bir wekilçilikli organa saýlanan şahs, ilatyň belli bir böleginiň wekili.

Döwlet gerbi – döwletiň resmi emblemasy.

Döwlet gimni – döwletiň resmi simwoly.

Döwlet hukugy (Konstitusion hukuga laýyk gelýär) – döwletiň sosial-ykdysady, syýasy we ýerli gurluşynyň esaslaryny tertibe salýan, raýatlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny berkidýän hem-de şol döwletiň häkimiýet organlarynyň ulgamyny kesgitleýän hukuk pudagy.

Federasiýa (latynça *foederare* – *soýuz bilen berkitmek*) – döwletleriň birleşigi bolup, munda birleşýän döwletler kanun bilen bellenen özbaşdaklygy saklap galan ýagdaýda ýeke-täk soýuz raýatlygyna, ýeke-täk soýuz armiyasyna, ýeke-täk soýuz döwlet organlaryna eýe döwlet birligini düzýärler.

Femida (grekçe *Themis*) – gadymky grek mifologiyasynda bir elinde terezi we beýlekisinde gylyç, gözleri daňylan ýagdaýda (päkligiň simwoly) suratlandyrylan adyl suduň belgisi; adyl suduň simwoly.

Genosid – ilatyň käbir toparlarynyň milli, jynsy, dini bahanalar bilen gyryp taşlanmagy.

Impiçment (iňlisçe *impeachment* – *ýaman atly etmek, günälemek*) – döwletiň ýokary wezipeli şahslaryny jogapkärçilige çekmegiň aýratyn tertibi.

Inaugurasiýa (iňlisçe *inaguration* – *dabaraly açylyş; wezipäni dabaraly eýelemek*) – täze saýlanan döwlet ýolbaşçysynyň wezipesini eýelemeginiň dabaraly däbiniň ady.

Kworum (latynça *kuorum* – *ýeterlikli taýýarlyk*) – ýygnaga gatnaşýanlaryň onuň kararlaryny hakyky diýip ynanýan in kem sany.

Legitimlik (latynça *legitimus* – *kanunylyk*) – nähilidir hukugyň ýa-da ygtyýarlygyň kanuna laýyklygyny boýun almak ýa-da tassyklamak.

Mojaritar saýlaw ulgamy (fransuzça *majoritarie* – *köpçülik*) – saýlawçylaryň köpçülik sesini alan kandidat saýlanan diýip hasaplanýan saýlaw ulgamy.

Naturalaşdyrmak, özleşdirmek (fransuzça *naturalisation* – *tebigy*) – daşary ýurt raýatyny raýatlyga kabul etmek.

Ombudsman (şwedçe *hombuldsman* – kimiňdir peýdalarynyň wekili) – döwlet organlary tarapyndan adam hukuklaryna amal edilmegine gözegçilik edýän wezipeli şahs.

Parlament (iňlisçe *parliament*, fransuzça *parler* – sözlemek) – döwletdäki ýokary wekilçilikli we kanun çykaryjy organyň ady.

Preambula (fransuzça *preamble* – sözbaşy) – kanun ýa-da başga hukuky kararlaryň giriş bölegi.

Prezident (latynça *praesidens* – öňde oturýan; başynda durýan) – respublikanyň dolandyryş şekiline eýe döwletlerde döwletiň we ýerine ýetiriji häkimiýetiň ýolbaşçysy.

Problema (grekçe *problema* – päsgelçilik, kynçylyk) – öwrenmegi, barlamagy talap edýän çylşyrymly teoriýa ýa-da praktiki mesele.

Prolongasiýalamak (fransuzça *prolongation* – uzaltmak) – şertnamanyň möhletini ol düzülen wagtynda göz önünde tutulanyndan uzaltmak.

Promulgasiýalamak (latynça *promulgatio* – köpçülige yglan etmek) – haýsydyr döwlet resminamasynyň, kanunyň ol şondan soň mejburi güýje eýe bolmagy üçin resmi çap edilmegi, yglan edilmegi.

Raýatlyk jemgyýeti – adamyň ähli hukuklary kepillendirilen, aňýete esaslanan plýuralizm üpjün edilen jemgyýetçilik gurluşy.

Raýatlyk – şahsyň konkret döwlet bilen durnukly hukuk ganaşyklary.

Referendum (latynça *referendum* – bildirilmegi hökman bolan zat) – ähli raýatlar gatnaşan umumy halk soragy ýa-da saýlaw hukugy; döwletiň örän möhüm meseleleri boýunça geçirilýär.

Saýlawçylar blogy (soýuzy) – döwlet ýolbaşçysy, merkezi we ýerli häkimiýet organlaryna saýlawlarda bilelikde kandidat görkezmek hakyn-da birnäçe syýasy partiýalaryň ylalaşygy.

Standart (iňlisçe *standart*) – norma, ölçeg, esas.

Suwerenitet (fransuzça *souverainete*) – döwletiň öz içerki işlerinde we daşary gatnaşyklarynda başga bir döwletden doly özbaşdaklygy.

Senzura (latynça *sensura* – döwlet gözegçiligi) – häkimiýet ta-

rapyndan zyýanly diýip hasaplanan taglymlaryň we maglumatlaryň ýaýramagynyň önüni almak ýa-da çäkläp goýmak maksadynda neşir önümleriniň, sahna eserleriniň we şuna meňzeşleriň mazmunynyň üstünden döwletiň gözegçiligi.

Unitar (latynça *unitas – birlik, bir bitin*) – ýeke-täk, birleşen, bir bitewiligi aňladýan; döwlet gurluşynyň şekili.

Üstün bolmak – haýsydyr bir zadyň birinjiliginiň, gowulygynyň, üstünliginiň belgisi.

Weto (latynça *veto – gadagan edýärin*) – haýsydyr organyň kararyny togtadyp durýan ýa-da güýje girmäge ýol bermeýän resminama.

Wiza (latynça *visus – barlanan, gözden geçirilen*) – pasportdaky döwletiň onuň çäGINE gelmäge, gitmäge, ýaşamaga ýa-da ol arkaly geçmäge ýörite rugsadyny bildirýän belgi.

Ynanç hatlary – daşary döwlete bellenýän diplomatik wekiliň wezipesini resmi şaýatlandyryan diplomatiýa resminamasy.

QR-KODUŇ KÖMEGINDE ALYNÝAN HUKUK-NORMATIW RESMINAMALARYNDAN NUSGALAR

Kanunýň doly tekstini almak üçin smartfonyňyzda QR-kody okamak üçin skaner-programma (QR Droit Scanner, QR Code Reader, QR Barcode Scanner) ornaşdyrmagyňyzy maslahat berýäris, onuň kömeginde QR-kod arkaly saýta geçmegiňiz, tekstli maglumatlary almagyňyz mümkin. Munda smartfonyňyzda haýsy skaner-programmany ornaşdyrmagyňyza garamazdan saýta geçmek algoritmi birmeňzeş bolýar we ol aşakdaky ýaly:

1. Skaner-programmany ornaşdyryň we işe düşüriň.

2. Kameranyň obýektiwini QR-koda garadyň. Skaner-programmanyň kody tanyp almagyna garaşyp duruň. Kodda şifrlanan hereketi amala aşyryň. Indi Sizde derslere ýa-da synpdan daşary çärelere taýýarlyk görende Özbegistan Respublikasynyň Kanun resminamalary hakyndaky dersliklerden goşmaça maglumatlary okap almak mümkinçiligi peýda bolýar.

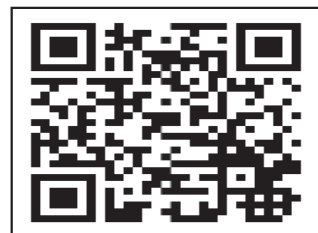
**1. Özbegistan Respublikasynyň
Konstitusiyasy.**

**2. «Özbegistan Respublikasynyň Gerbi
hakynda»ky Kanun.**

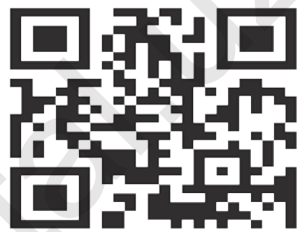
**3. «Özbegistan Respublikasynyň Döwlet
Baydagy hakynda»ky Kanun.**

4. «Özbekistan Respublikasynyň Gimni hakynda»ky Kanun.

5. «Daşary syýasatyň esasy prinsipleri hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

6. «Wyždan azatlygy we dini guramalar hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

7. «Tälim hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

8. «Ýuridik we fiziki şahslaryň ýüzlenmeleri hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

9. «Kāmillik ýaşyna ýetmedikleriň arasyndaky garawsyzlyk we kanuny bozmalaryň profilaktikasy hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

10. «Kanuny bozmalara we jenaýatçylyga garşy göreş ulgamyny has-da kāmilleşdirmek çäreleri hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

11. Özbekistan Respublikasynyň Jenaýat Kodeksi.

12. «Syýasy partiýalar hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

13. «Çaga hukuklarynyň kepilleri hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

14. «Normatiw-hukuk resminamalary hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

15. «Özbekistan Respublikasy Ministrler Kabineti hakynda»ky Kanun.

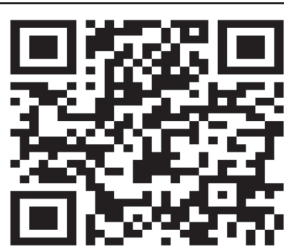
16. «Raýatlaryň öz-özüňi dolandyryş organlary hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

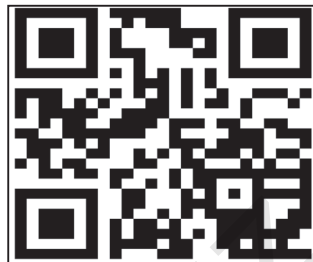
17. «Sudlar hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

18. «Konstitution sud hakynda» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.

**19. «Merkezi saylaw komissiyasy hakyn-
da» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.**

**20. «Prokuratura hakynda» Özbekistan
Respublikasynyň Kanuny.**

**21. «Köpçülikleýin habar serişdeleri hakyn-
da» Özbekistan Respublikasynyň Kanuny.**

**22. «Bank we bank işi hakynda» Özbekistan
Respublikasynyň Kanuny.**

MAZMUNY

Konstitusiýa älemine syýahat	3
------------------------------------	---

I bölüm. KONSTITUSIÝA – DÖWLETIŇ ESASY KANUNY

1-§. Konstitusion hukuk	5
2-§. Amaly sapak. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň mazmuny we häsiýetnamasy	12
3-§. Özbekistan Respublikasynyň Konstitusiýasynyň esasy prinsipleri	18
4-§. Amaly sapak. Özbekistan Respublikasynyň daşary syýasaty	25

II bölüm. ADAMYŇ WE RAÝATYŇ ESASY HUKUKLARY, AZATLYKLARY WE BORÇLARY

5-§. Adamyň we raýatyň esasy hukuklary we azatlyklary	32
6–7-§. Amaly sapak. Adamyň we raýatyň şahsy hukuklary we azatlyklary	39
8-§. Amaly sapak. Adamyň we raýatyň ykdysady we sosial hukuklary	48
9-§. Syýasy hukuklar	56
10-§. Özbekistan Respublikasynyň raýatlygy	61
11-§. Adam hukuklarynyň we azatlyklarynyň kepilleri	68
12-§. Özbekistan Respublikasynyň raýatlarynyň Konstitusion borçlary	74

III bölüm. JEMGYÝET WE ŞAHS

13-§. Jemgyýetçilik birleşikleriniň we köpçülikleýin habar serişdeleriniň işi	82
14-§. Syýasy partiýalaryň işi	89
15-§. Maşgala jemgyýetiň bu gününiň we gelejeginiň esasydyr	94
16-§. Özbekistan Respublikasynyň administratiw-çäk we döwlet gurluşy	100

IV bölüm. DÖWLET DOLANDYRYŞ ORGANLARY

17-§. Özbekistan Respublikasynda döwlet häkimiýetiniň gurluşy	105
18-§. Aly Mejlis we onuň ygtyýarlyklary	109
19-§. Amaly sapak. Kanun taslamasyny kabul edýäris	115
20-§. Özbekistan Respublikasynyň Prezidenti	119

21-§. Özbekistan Respublikasynyň ýerine ýetiriji häkimiýet organlary	125
22-§. Ýerli döwlet häkimiýeti organlary	130
23-§. Raýatlaryň öz-özünü dolandyryş organlary	134
24-§. Özbekistan Respublikasynyň sud ulgamy	138
25-§. Özbekistan Respublikasynyň sud organlarynyň işini guramak	145
26-§. Amaly sapak. Konstitusion suduň mejlisi	150

V bölüm. KONSTITUSIÝA – DÖWLETDE DEMOKRATIÝANY ÖSDÜRMEGIN KEPLI

27-§. Özbekistan Respublikasynyň saýlaw ulgamy	154
28-§. Amaly sapak. Özbekistan Respublikasynyň Aly Mejlisiniň deputatlary we senatorlary saýlawy	160
29-§. Özbekistan Respublikasynyň prokuratura organlary	163
30-§. Özbekistan Respublikasynda maliýe we kredit	170
Netije	177
Öz bilimlerini özbaşdak barlamak	179
Jemleýji gaýtalamak. Konstitusiýa – döwletiň esasy kanuny	181
Sözlük	188
QR-koduň kömeginde alynýan hukuk-normativ resminamalaryndan nusgalar	192

G.M.TANSIKBAYEVA, V.A.KOSTETSKIY

**KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ
ASOSLARI**

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
9-sinfi uchun darslik

(Turkman tilida)

Tuzatilgan va to'ldirilgan sakkizinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2019

Terjimeçiler: *Gülbahar Abdullaýewa, Kamiljan Hallyýew*

Redaktor *Jumanazar Metýakubow*
Çeper redaktor *Bahrom Babajanow*
Tehniki redaktor *Rasuljan Nafasow*
Sahaplaýjy *Mastura Athamowa*
Korrektor *Jumanazar Metýakubow*

Neşirýat lisenziýasy AI № 201, 28.08.2011

Çap etmäge 2019-njy ýylyň 1-nji iýulynda rugsat edildi. Möçberi 70×90 $\frac{1}{16}$.
Ofset çap ediliş usuly. «Times New Roman» garniturasy. Şertli çap listi 14,6.
Neşirýan hasap listi 12,5. 1030 nusgada çap edildi. Buýurma № 471.

**«Sharq» neşirýat-çaphana paýdarlar kompaniýasyny çaphanasy,
100000, Daşkent şäheri, “Beýik Turan” köçesi, 41.**

Kärendesine berlen dersligiň ýagdaýyny görkezýän jedwel

T/n	Okuwçynyň ady, familiýasy	Okuw ýyly	Dersligiň alnandaky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy-synyň goly	Dersligiň tabşyrylan-daky ýagdaýy	Synp ýolbaşçy-synyň goly
1						
2						
3						
4						
5						

Derslik kärendesine berlip, okuw ýylynyň ahyrynda gaýtarylyp alnanda ýokardaky jedwel synp ýolbaşçysy tarapyndan aşakdaky baha bermek ölçeglerine esaslanlyp doldurylýar:

Täze	Dersligiň birinji gezek peýdalanmaga berlendäki ýagdaýy.
Ýagşy	Sahaby бүтін, dersligiň esasy böleginden аýryлmandыр. Ähli sahypalary bar, ýyrtylmadyk, goparylmadyk, sahypalarynda ýazgylar we çyzyklar ýok.
Kanagatlanarly	Kitabyň daşy ýenjilen, ep-esli çyzylan, gyalary gädilen, dersligiň esasy böleginden аýрылан ýerleri bar, peýdalanyjy tarapyndan kanagatlanarly abatlanan. Goparylan sahypalary täzedен ýelmenен, käbir sahypalary çyzyлан.
Kanagatlanarsyz	Kitabyň daşy çyzyлан ýyrтылан, esasy böleginden аýрылан ýа-da бүтінleý ýok, kanagatlanarsyz abatlanan. Sahypalary ýыртылан, sahypalary yetişmeýär, çyzyлып таşланан. Dersligi dikeldip bolmaýar.

G.M.TANSIKBAYEVA, V.A.KOSTETSKIY

**KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ
ASOSLARI**

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
9-sinfi uchun darslik

(Turkman tilida)

Tuzatilgan va to'ldirilgan sakkizinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2019

Terjimeçiler: *Gülbahar Abdullaýewa, Kamiljan Hallyýew*

Redaktor *Jumanazar Metýakubow*
Çeper redaktor *Bahrom Babajanow*
Tehniki redaktor *Rasuljan Nafasow*
Sahaplaýjy *Mastura Athamowa*
Korrektor *Jumanazar Metýakubow*

Neşirýat lisenziýasy AI № 201, 28.08.2011

Çap etmäge 2019-njy ýylyň 1-nji iýulynda rugsat edildi. Möçberi 70×90 $\frac{1}{16}$.
Ofset çap ediliş usuly. «Times New Roman» garniturasy. Şertli çap listi 14,6.
Neşirýan hasap listi 12,5. 154 nusgada çap edildi. Buýurma № 471-A.

**«Sharq» neşirýat-çaphana paýdarlar kompaniýasyny çaphanasy,
100000, Daşkent şäheri, “Beýik Turan” köçesi, 41.**